

►► RED KİTAPLIĞI

Michel Huteau

Reformcu Filozof ve
Anarşist Coğrafyacı*

Clémence Royer ve
Kropotkin Tartışıyor

Türkçesi: Alev Er

*SEL

►► Darwin'in *Türlerin Kökeni* kitabının ilk çevirmeni ve sosyal Darwinizm'in ilk teorisyeni, feminist, antropolog ve filozof Clémence Royer, başta *Karşılıklı Yardımlaşma* olmak üzere çeşitli eseriyle anarşist teorinin önde gelen isimlerinden, çağdaşları arasında tanınmış bir coğrafyacı olan Piyotr Kropotkin'i hapisanede ziyaret etseydi, ortaya çıkabilecek diyalektik çatışma, günümüze dek çözümsüz kalmış tarihsel sorunlara ve pratiklere ışık tutar mıydı?

Siyaset ve bilim sahasına damgasını vurmuş bu iki tarihsel şahsiyeti eserlerinden ve hayatlarından yola çıkarak karşı karşıya getiren bu hayali söyleşi, kapitalizm koşullarında devrim ve reform, devlet, sömürü, eşitsizlik, kadın, ahlak gibi meseleleri ele alır.

Reformcu Filozof ve Anarşist Coğrafyacı; Darwin, Marx ve Spencer'in görüşlerine sıklıkla atıfta bulunulan bu diyalogun barındırdığı dayanışma, doğrudan demokrasi gibi konulara dair can alıcı sorunlarda dile getirilen zihin açıcı argümanlarla, insanlık tarihinin ezeli meselelerinin çözümlenmesi adına sıradışı bir çalışma.

ISBN: 978-605-772-860-9

20 TL (KDV'den muaftır.)

📖 selyayincilik f selyayin @selyayincilik

www.selyayincilik.com

REFORMCU FİLOZOF VE ANARŞİST COĞRAFYACI*

Clémence Royer ve Kropotkin Tartışıyor

MICHEL HUTEAU, (1936), Institut National d'Étude du Travail et d'Orientation Professionnelle'de akademik çalışmalar yürüten ve Conservatoire National des Arts et Métiers'de konuk öğretim üyesi olarak görev alan psikoloji profesörü. Diferansiyel kişilik psikolojisi ve bilişsel faaliyetler üzerine araştırmalar gerçekleştirmesinin yanı sıra uygulamalı psikoloji alanında akademik ve profesyonel danışmanlık üzerine yoğunlaşmıştır.

Ortak çalışmalarının yanı sıra *Psychologie de l'orientation* (2006) ve *Psychologie différentielle* (2013) adlı iki kitabı yayınlanmıştır.

***SEL YAYINCILIK**

Kuloğlu Mahallesi, Turnacıbaşı Caddesi,
No: 17, Beyoğlu – İstanbul
Tel. (0212) 516 96 85

<http://www.selyayincilik.com>

e-posta: halklailiskiler@selyayincilik.com

SATIŞ - DAĞITIM:

Çatalçeşme Sokak, No: 19/1

Cağaloğlu – İstanbul

e-posta: siparis@selyayincilik.com

Tel. (0212) 522 96 72 Faks: (0212) 516 97 26

***SEL YAYINCILIK: 1050**

RED KİTAPLIğI: 15

ISBN 978-605-772-860-9

REFORMCU FİLOZOF VE ANARŞİST COĞRAFYACI

Clémence Royer ve Kropotkin Tartışıyor

Michel Huteau

Türkçesi: Alev Er

Özgün Adı:

Philosophe réformiste et le géographe anarchiste:

Conversation entre Clémence Royer et Pierre Kropotkine

© L'Harmattan, 2017

© Sel Yayıncılık, 2018

Genel Yayın Yönetmeni: İrfan Sancı

Dizi editörü: Işık Ergüden

Yayına hazırlayan: Beki Nil Levi

Kapak tasarımı: Aslı Sezer

Sayfa tasarımı: İklime Yılmaz

Birinci Baskı: Eylül, 2020

Baskı ve Cilt: Yaylacık Matbaası

Fatih Sanayi Sitesi, 12/197-203

Topkapı-İstanbul, 567 80 03

Sertifika No: 44865

Michel Huteau

Reformcu Filozof ve Anarşist Coğrafyacı

Clémence Royer ve
Kropotkin Tartışıyor

Türkçesi: Alev Er

İÇİNDEKİLER

Giriş.....	9
Hapishaneler	12
Bilimsel faaliyetler.....	20
Coğrafya, tarih ve anarşizm.....	29
Darwin: Hayatta kalma mücadelesi ve dayanışma	33
Irklar	43
Sosyal eşitlik ve eşitsizlikler	50
Kadınlar ve doğurganlık	61
Genel oy hakkı ve temsil	75
Formasyon ve kariyer	78
Halka bakış.....	81
Vergiler ve devlet	89
Sentezci felsefe	97
Bilim ve ahlak	106
Anarşist toplum mu?	116
Sonsöz.....	131
Yazarın notu.....	137
Kaynaklar	139

Giriş

16 Nisan 1884 Çarşamba. Sabah. Gökyüzü açık, ama serin bir hava var. Ufak tefek bir kadın onu trenden inişte karşılayan gardiyanın eşliğinde, hızlı adımlarla, hapishaneye dönüştürülen Clairvaux Manastırı'na yöneliyor. O kadın filozof ve antropolog Clémence Royer. Beş yıllık hapis cezasını çekmekte olan anarşist coğrafyacı Piyotr Kropotkin'i ziyaret edecek.

Clémence Royer 54 yaşında. Théobald Chartran'ın birkaç yıl sonra Sorbonne şeref merdivenlerinin başındaki büyük freskte, Paris Gözlemevi'nde François Arago'nun astronomi dersini dinleyen siyahlar giymiş erkekler arasında tasvir edeceği o pembe şapkalı küçük kız değil artık. Nadar'ın ampir modası saçları, sağa yatırılmış hafifçe buruşuk büyük saç bandanasıyla 1865'te fotoğrafını çektiği göz kamaştırıcı güzel kadın da değil. Silueti hantallaşmış, çizgileri kalınlaşmış, ama mavi gözleri hâlâ karşısındakini delip geçiyor ve alnı, Adolphe Buisson'un "tam bir matematikçi alnı" diye yazacağı gibi öne doğru çıkık. Clémence Royer ile 1895'te karşılaşır Buisson; 15 yıldır Royer'i görmemiştir, ama pek değişmemiş bulur. Gözleri hâlâ ışıl ışıldı, sesi gür ve tiz çıkıyor, güzel konuşuyor, dinletmeyi biliyordu, diye yazar. Ve ekler: "Sesinde kadınlara özgü o çıtkırıldımılıktan da eser yoktu."

Clémence Royer hapisane girişindeki çanı çalar. Kapı açılır, onu şahsen bekleyen Müdür Arnaud

“Hoşgeldin,” der, seyahatinin iyi geçip geçmediğini sorar, Piyotr Kropotkin’in yanına birlikte gitmeyi teklif eder. Bir yanında tipik XVIII. yüzyıl klasik mimarisi özellikleri taşıyan etkileyici bina cepheleri yükselen geniş bir yoldan ilerlerler. Boğuk, biteviye bir gürültü vardır. Müdür ziyaretçisine bunun ayak-kabı üreten tutukluların çalıştırdığı makinelerin sesi olduğunu söyler. Yol bittiğinde üstü kapalı bir avluya varıp, avlunun sonundaki hole yönelirler. Girdikleri binanın gotik tarzı Clémence Royer’nin dikkatini çeker. Müdür o bina hariç XII. yüzyılda inşa edilen manastırın tümüyle yıkıldığını anlatır. Yıkımdan kilisenin de nasibini aldığını, bugünkü klasik tarzda kilise binasının inşasına 1708’de başladığını söyler. Buldukları yapı başlangıçta manastır hizmetlilerinin yatakhane olarak kullanılmış, sonra ambara dönüştürülmüş, yıkımdan da bu sayede kurtulmuştur. Müdür yöneticisi olduğu hapishaneden çok manastırı kendinden geçmiş halde anlatırken, bu muazzam yapıda hiçbir zaman keşişlerin kalmadığına dikkat çeker; Clairvaux’nun şaşaalı döneminde yaklaşık bin altı yüz keşişin bulunduğu yapıdaki bu sayı devrim arefesinde altmışın azıcık üstüne kadar düşmüştür.

Clémence ve rehberi holü geçtikten sonra yeni bir avluyu –bir tane daha!– aşip bahçe içindeki mütevazı yapıya varırlar. Burası eskiden revirdi, der müdür, bu yüzden yapı kompleksinin biraz dışında, eskiden buraya küçük manastır da denirdi. Siyasi tutukluların bulunduğu yer orası.

Müdürün geldiğini gören birkaç gardiyan üstlerine başlarına çekidüzen verip girişe dizilmiştir. Onlara bir istisna yapılacağı, Madam Royer’nin Mösyö

Kropotkin'e ziyareti sırasında görüşme yerinde hiçbir gardiyanın bulunmayacağı, ziyarete süre kısıtlanması konmayacağı, bu konuda inisiyatifin Mösyö Kropotkin'e bırakılacağı talimatını veren müdür, Clémence Royer'yi selamlar ve ayrılır. Clémence Royer, Kropotkin'in onu beklediği genişçe bir odaya götürülür; Kropotkin hafifçe eğilir, Royer elini uzatır; yoksa Çar'ın sarayında âdet olduğu üzere eli öpecek midir? Hayır, Kropotkin uzatılan eli hararetle sıkmakla yetinir.

Kropotkin 42 yaşındadır. Ufak tefektir; bir gazeteci boyunun en çok beş buçuk ayak olduğunu, ayaklarınınsa olağanüstü küçük olduğunu yazacaktır daha sonra. Cılız bir bedeni, geniş omuzları vardır. Onu birkaç yıl sonra tasvir edecek olan bir İngiliz Marksist boynunun kısa olduğunu söyleyecektir, başı ise kocamandır. Hatları düzgün değildi, der İngiliz; burnu Moğollarınki gibiydi, ama yüzü yine de sevimliydi ve Rusları andırırdı. Alnı daha o yıl, yani 1884'te bile iyice açılmış, etkileyici bıyıkları ve bütün yüzünü kaplayan sakalları kırılmıştır. Gözleri demir çerçeveli gözlüklerinin ardından ışıltılı bakar.

* * *

P. K. – Sizi bekliyordum. Sizi hak ettiğiniz gibi ağır layamayacağım için de üzgünüm. Ama her şeye rağmen çayımız var. Rus olduğumu unutmuş değilim ve semaverimden de asla ayrılmam, ben nereye o oraya!

C. R. – Mektubumda da yazdığım gibi sizi ziyaret etmemi Paris Antropoloji Cemiyeti toplantılarında

karşılaştığım Élie Reclus tavsiye etti. Sanıyorum onu iyi tanıyorsunuz.

P. K. – Evet. Reclus Kardeşlerle çok yakınız.

C. R. – Élie bana birçok konuda kesinlikle anlaşılmayacağını, ama meselelere nasıl baktığımızı birbirimize anlattığımızda bundan ikimizin de kazançlı çıkacağını söyledi.

P. K. – Reclus Kardeşlerle anarşizm konusunda aynı şeyleri düşünürüz, ayrıca Élisée ile coğrafya çalışmaları yapıyoruz. Élie ise hapisten çıktığımda evinde kalmamı önerdi.

C. R. – Bir fırsat çiksa da sizinle karşılaşsam diye bekliyordum. O fırsat da karşıma daha yeni, dün akşam Troyes’da verdiğim şu konferans vesilesiyle çıktı. Şu hızlı trenlerle Troyes’dan burası iki adımlık yer.

P. K. – Konferansınızın konusu neydi?

C. R. – Benim atom teorilerim. Bunu da konuşuruz belki sizinle. Ama önce söyleyin, burada hayatınız nasıl geçiyor, hapiste olmak çok zor, değil mi?

Hapishaneler

P. K. – Koşullar az çok idare eder. Biliyorsunuz, daha kötülerini de gördüm.

C. R. – Rusya’da mı?

P. K. – Evet, 1874’ten 1876’ya kadar iki yılını St. Petersburg’da Pierre ve Paul kalesinde çok daha zor koşullarda geçirdim. Kimse nerede olduğumu bilmezdi, başka yerlerde tutuklu arkadaşlarımla hiçbiriyle haberleşemezdim, dış dünyayla ilişkimse en beteriyle, tam bir sessizlik hâkimdi. Hücrem çok az

aydınlatılırdı, zaten sağlığım da oralarda çöktü. İki seçenek vardı; ya buz gibi sular sızan duvarlar ya da sauna sıcaklığı. Ben ilkini seçtim ve bu da ciğerlerime az zarar vermedi. Ayrıca romatizmaya yakalandım, hem de ne şiddetli romatizma. Sağlığım iyice bozulmuş ve zayıflamış olarak askeri hastanenin ek bina-sındaki hapishaneye nakledildim, ki kaçmayı da bu sayede başardım.

C. R. – Günleriniz nasıl geçirdi?

P. K. – Yürürdüm... O küçücük hücrede günde tam sekiz kilometre... Ayrıca hücremde ağır, meşe ağacından bir iskemle vardı, onunla egzersiz yapardım. Hatta kalenin avlusunda başlangıçta günde 30 ila 40 dakika yürüme imkânım bile vardı, ama bu sonradan iki günde bir 20 dakikaya indi. Ama sık sık beni hücreme geri götürmelerini isterdim, çünkü avlu o kadar dumanla dolardı ki soluk bile alamazdım.

C. R. – Okuyacak bir şeyleriniz var mıydı?

P. K. – Kimi zaman yıllarca sürdüğü bile olan so-ruşturma döneminde tutukluların bir şey okuması ya da yazması mümkün değil. Ama yine de kara tahtalarımız vardı! Coğrafya Cemiyeti yönetimi bilimsel çalışmalarımı sürdürebilmem için bizzat Çar'a başvurup bana kitap, mürekkep ve kâğıt verilmesini istemeye mecbur kalmıştı. Çar da bir yıl şahsi ataşeliğini yaptığımı hatırladı da izin verdi. Kendisi de tutuklanıncaya kadar bütün bu başvuru işleriyle erkek kardeşim Aleksandr ilgilenirdi. Buzul Devri'ne ilişkin kitabımın iki cildini bu hücrede kaleme aldım. Bu çalışmayı tamamlayacak harita ve desenler için de güzel yaz günlerinden yararlandım.

C. R. – Size dostlarınızın armağanı olarak, yakınlarda çıkmış birkaç kitap getirdim.

P. K. – Çok teşekkür ederim. Burada okuma konusunda pek sorunum yok, yasak siyaset kitaplarıyla anarşist gazeteler hariç elbette. Kendi yazdıklarımı bile hapishaneye sokamıyorum! 1879’da Élisée Reclus ile birlikte kurduğumuz, neyse ki geçen yıl yönetimini Jean Grave’a emanet ettiğim *Le Révolté*’de yayınlanan makalelerimi de. Araştırmalarımda ihtiyaç duyduğum kitapları Bilimler Akademisi gönderiyor. Ernest Renan da haber gönderdi, şahsi kütüphanesini kullanabilmem için. Neden gülümsediniz?

C. R. – Renan’la ilgili yazdıklarım geldi aklıma; “Bir şeyi ne reddeden ne onaylayan, asla kimseyle didişmeyen ve insanlarla tatlı tatlı dalgasını geçerken hemen herkesin ağzına bir parmak bal çalan sevimli septik, ahir zaman peygamberi,” diye yazmıştım.

P. K. – O kadar da kötü biri değildir. Bazen çok acımasız olabiliyorsunuz.

C. R. – Sanıyorum siyasi rejim sizin de işinize geliyor.

P. K. – Evet. Çoğu işçi olan yoldaşlarımla daha sık görüşüyorum. Okul bile kurduk. Bildiğim yabancı dilleri öğretiyorum. Her disiplinle ilgili derslerimiz var: Fransızca, fizik, matematik ve tabii coğrafya. Okuma tekrarları da yapıyoruz. İç duvarın dibinde kırk metreye on metre genişliğinde küçük bir bahçemiz bile var. Daha ileri bir tarihte gelmiş olsaydınız ürünlerimizin tadına dahi bakabilirdiniz! Bazen müdürün bahçesinde ve hapishanenin büyük meyve bahçesinde gezintiye çıktığım da oluyor.

C. R. – Çalışma koşullarınız iyi mi?

P. K. – Kendime ait odam, ayrıca başka bir yoldaşla paylaştığımız bir odamız daha var, orada çalışabiliyorum. Siz de kabul edersiniz ki odalar epey geniş. Görüyorsunuz, burada hayat o kadar zor değil. Hatırlı tutukluların imkânlarından da yararlanıyorum. Eşim Sophie, ki öğleyin göreceksiniz, birkaç ay önce köye yerleşti. Beni her gün ziyaret edip lokanta yemekleri getiriyor.

C. R. – Siz evli miydiniz?

P. K. – Evet. Sophie Ananiev'le evleneli bugün altı yıl oldu. Onunla Cenevre'deki Rus mahfillerinde tanıştık. Doğa bilimlerinde, botanik alanında tez hazırlıyordu. Ötekilerin kamusal haklarıyla karşılaştırıldığında, ki o hakların ne olduğunu iyi bilirim, kendi giysilerini bile giyemez, sigara dahi içemezler, bize yapılan muamele epey ayrıcalıklı kalır. Hepsi günde on iki saat çalışmak zorunda ve çok kötü besleniyorlar.

C. R. – Sizi duyan da otelde kaldığınızı sanır!

P. K. – Pek öyle değil! Sürekli gözetim altında olmak, mektuplarınızın sansüre tabi olması, buraya tıkılıp kalmak berbat bir şey. Pierre ve Paul Kalesi'ndeki günlerimde zaten bayağı sarsılan sağlığım daha da kötüleşiyor. Manastır bataklık üstüne inşa edildiği için buradaki nem yüzünden birçok tutuklu gibi ben de sıtma nöbetleri geçiriyorum.

C. R. – Yakında tam bir hapishane uzmanı olacaksınız herhalde.

P. K. – Böyle demekte çok haklısınız. 20 yaşındayken Sibiry'a da ceza sistemi için reform taslağı hazırlamakla görevli bir komisyonda yer almıştım. O sırada birçok sürgün yerini, mekânını gezdim. O zamandan

beri de suçlulara muamele ve suç teorileri konusuy-
la çok ilgiliyim. Ayrıca Rusya'da, Lyon'da (sadece iki
ay) ve burada Clairvaux'da doğrudan ve uzun uzun
gözlem imkânı bulduğum pratik çalışmalarım oldu.

C. R. – Sistemde reform yapmak istediklerinde
size başvurabilirler yani.

P. K. – Bu işin reformla düzelebileceğini sanmam.
Ama kuşkusuz bazı iyileştirmeler yapılabilir. Çalış-
tırılan tutuklulara daha eşit ücret ödenebilir mesela,
tutukluların kendi aralarında konuşmasını ya da si-
vildeki gibi giyinmesini yasaklayan aptalca kurallar
kaldırılabilir, dini törenlere katılma zorunluluğuna
son verilebilir... Ama bunlar bile pek bir değişiklik
sağlamaz.

C. R. – Ama yine de ilerleme sayılır.

P. K. – Hapishane fikrinin bizatihi kendisini mesele
etmeliyiz. Hapishane suç eğitimi verilen özel bir okul
gibi. Mahkûmların büyük çoğunluğu mahkûmiyet
sirasında her türlü haksızlığa uğruyor. Çoğu zaman
haklı olarak dışarıdaki özgür insanların kendile-
rinden daha suçlu olduğuna inanıyorlar. Dolayısıyla
hapishaneleri iyileştirmek onlara çok yabancı bir
düşünce. Türlü türlü kaçakçılığın olduğu hapishane
tutukluların ahlakını çökertiyor. Ve tabii gardiyanla-
rın da. Hiçbir konuda karar veremiyor, hiçbir zaman
inisiyatif alamıyorlar ve tutuklularda da sorumluluk
duygusu hiç gelişmiyor. Hiçbir konuda teşvik görme-
dikleri bu tekdüze dünyada entelektüel kapasiteleri
iyice düşüyor. Aile ve dostlarından koparılıyor ve so-
nunda hayattan beziyorlar. İnsan ruhunun barındır-
dığı her türlü iyi duygu giderek ölüyor.

C. R. – Sizi anlıyor ve hak veriyorum. Hapishane ahlaki ve vicdani duygulara iyi gelmediği gibi suçtan uzaklaşmayı da sağlamıyor. İyi ama yasalara riayet etmeyenlere ne yapmalı, nasıl bir şey uygulamalı?

P. K. – Uğursuz geçmişin uzantısından başka bir şey olmayan yazılı yasalardan söz etmesek...

C. R. – İnandığınız şey bu mu?

P. K. – Çünkü her insan öncelikle ve yüreğinin derinliklerinde ahlak denen yasayı hisseder.

C. R. – Siz tuhaf bir Darwincisiniz!

P. K. – Bütün kriminologlar ve sadece epey enteresan şeyler yazmış olan Lumbroso değil, özellikle bütün İtalyan ekolünden gelenler, yani dediğim gibi bütün kriminologlar suçu sosyal bir hastalık olarak görür. Ve bütün hastalıklar için olduğu gibi onun için de tedbir almak gerekir. Bu da biyolojik hastalıklar için doğru olanın sosyal sebeplere dayalı hastalıklar için de geçerli olması demektir.

C. R. – Demek ki, tıpkı meseleye böyle bakan bazı genç ruhiyatçılar gibi, kuşkusuz siz de hapishanelerin tıbbi tedavi ve eğitim mekânlarına dönüştürülmesinden yanasınız...

P. K. – Hiç de değil! Bugün hapishanelere tıktığımız insanların çok büyük bölümü insan doğasının kimi en yüce hasletlerini çevrelerindeki basit kardeşçe desteği ve yardımı sayesinde geliştirebilecek insanlar; onlardaki bu hasletler ergenlik yıllarında ya bir hastalık sonucu ya da daha kötüsü berbat hayat koşulları dolayısıyla kaybolup gitmiş; binlerce ve binlerce çocuk, hatta bizim “uygarlık merkezlerimiz” diye tanımladığımız büyük şehirlerde yaşayan milyonlarca yetişkin aynı durumda.

C. R. – Şaşırtıcı bir şekilde aşırı öfkelenebiliyorsunuz, insana sempatik de geliyor bu, ama sözünü ettiğiniz bu “kardeşçe yardımlaşma”nın yasaları ihlal etme sorununu çözmeye yeteceğini düşünüyor musunuz gerçekten?

P. K. – Çocukları uygun şekilde eğitebilirsek ve toplum da komünist ve anarşist fikirler doğrultusunda reforme edilebilirse suç işleme sıklığının hızla düşeceğini siz de bilirsiniz; yasalara aykırı davranışların üçte ikisi mülkiyete yönelik saldırılardan oluşuyor; mülkiyet gerçek kaynağına döndüğünde, yani kolektif mülkiyete dönüştüğünde bu tür suçlar ya tamamen ortadan kalkacak ya da son derece sınırlı bir sayıya inecektir. Son derece bireyselleşmiş bir toplumda son derece izole bir biçimde yaşıyoruz. Sizin aşına olduğunuz kültürlerde bizim aşına olduklarımıza kıyasla birey üzerinde öyle güçlü bir sosyal denetim vardır ki yasa ihlalleri hissedilir biçimde azalır.

C. R. – Şu mülkiyet konusunu yeniden konuşmamız gerekecek. Neyse, eğer doğru anlamışsam, sizin ideal toplumunuzda neredeyse hiç suç işlenmeyecek! İnsani hasletler konusundaki iyimserliğiniz gerçekten çok şaşırtıcı!

P. K. – Asıl şaşırtıcı olan sizin kötümserliğiniz.

C. R. – Umarım ceza süreniz dolmadan serbest kalırsınız.

P. K. – Aralık 1882’de tutuklandım, demek ki şimdiden bir buçuk yıl kadar olmuş ve Lyon Mahkemesi de 1883’te beni beş yıl hapis ve 10 yıl gözetim cezasına çarptırdı. Demek ki normal olarak 1887 sonunda tahliye olmam gerekiyor. Ama daha erken çıkacağım konusunda epey umutluyum. Çünkü serbest bira-

kılmam için çok aktif bir kampanya yürütüldüğünü biliyorum. Birçok önemli şahsiyet bunun için dilekçe verdi: Çok sayıda İngiliz akademisyen, biliminsanları, edebiyatçılar, saygın bilim kurumlarının yönetici ve sorumluları, yargıçlar... Büyük evrimbilimci Alfred Russel Wallace imza verdi, Camille Flammarion da öyle. Spencer'ın bile imzaladığını söylediler bana. Dilekçeyi içişleri bakanına bizzat Victor Hugo sunmuş.

C. R. – Hükümetin özel af ilanı çıkartacağını düşünüyor musunuz?

P. K. – Bu konuda endişeliyim.

C. R. – ???

P. K. – Yargılanmamın yenilenmesi gerekirdi. Beni Montceau-les-Mines ve Lyon'daki grevci işçi saldırılarının suç ortağı olmaktan mahkûm etmek istiyorlardı. Ama bu olaylarda hiçbir sorumluluğum olmadığı için beni ve yoldaşlarımı, ki sayıları elli kadardır, düzmece bir iddiayla mahkûm ettiler: 1877'den beri var olmayan Enternasyonal'e üye olmaktan ve Komün sırasında Versailles Hükümeti'nin yayınladığı ve Enternasyonal üyeliğini suç sayan bir yasaya dayanarak. Şunlar da mahkûmiyet kararındaki gerekçeler: "Çalışma hayatını askıya almayı, mülkiyet ve aile hukukunu, dini hükümleri ve vatan sevgisini yok etmeyi, böylelikle halkın huzuruna yönelik saldırının suç ortağı olmayı amaçlayan uluslararası bir cemiyete üye olmak." Bunların hepsi ya da hemen hemen hepsi gerçek, ama üyelik hariç! Bizi ağır ceza mahkemesinin önüne çıkarmaktan da özellikle kaçındılar ki jüri beraat ettirmesin. Basın, genel olarak, kararı çok adaletsiz buldu.

Bilimsel faaliyetler

C. R. – Önde gelen coğrafyacılarından biri olarak tanınıyorsunuz. Coğrafyacı nasıl olunuyor?

P. K. – Ben coğrafya eğitimi almadan coğrafyacı oldum! 1862’de, 20 yaşındayken bana İmparatorluk Muhafız teşkilatında subay olmamı teklif ettiler. Sarayda gördüklerimden hoşnut olmadığım için, ailemi büyük bir hayal kırıklığına sevk ederek Sibiryâ’daki Kazak Ordusu’na atanmayı talep ettim. İlerici bir insan olan ve bu yüzden de kısa süre sonra sürgüne gönderilen Transbaykalya Valisi General Kukel’in emir subaylığına getirildim. Genç yaşıma ve tecrübesizliğime rağmen onun en yakın çalışma arkadaşı ve dostu oldum. Transbaykalya’nın nerede olduğunu bilir misiniz?

C.R. – Hayır!

P. K. – Rus İmparatorluğu’nda idari bir taşra teşkilatıdır (*oblast*); Doğu Sibiryâ’nın güneyindedir ve Çin’e, Baykal Gölü’nün doğu kıyılarına da komşudur. Az önce konuştuğumuz gibi orada hapishaneler konusunda, serfliğin tasfiyesinden sonra zorunlu hale gelen idari reformla ilgili bir sürü araştırma, incelemede bulundum. Ama özellikle de coğrafya alanında; mesleğim hayatıma bu sırada girdi ve kâşif oldum.

C. R. – O nasıl oldu?

P. K. – Transbaykalya ülkesi Fransa’dan biraz daha geniş topraklara sahiptir ve o sırada çok az biliniyordu. Orada bir dizi keşif gezisine katıldım, coğrafi haritalar çıkardım, jeolojik gözlemler yaptım ve bütün bu materyali daha sonra da kullandım. Bu keşif gezilerinden biri özellikle önemli: Yakutistan ve Trans-

baykalya kırsalında, Lena altın madenleri arasında kestirme bir yol bulduk. Ayrıca Mançurya'da da keşif yaptım... Sanıyorum yaklaşık 80 bin kilometreye yakın yol teptim o sırada, arada bir otomobil ve gemiyle, ama en çok at sırtında.

C. R. – O genç yaşta epey heyecan verici bir çalışma olmalı.

P. K. – Kesinlikle. Zaman zaman o dönemin nostaljisine kapıldığım bile olur. Coğrafya eğitimine başlamam hiçbir zaman ilgi duymadığım askerlik kariyerime son verdikten sonra oldu; aynı zamanda matematik öğrenimine de başladım, çünkü alanı ne olursa olsun hiçbir bilimin matematiksiz olmayacağını düşünürüm. Çok kısa süre sonra da Petersburg'daki coğrafya mahfillerine katıldım.

C. R. – İlk çalışmalarınız ne üzerineydi?

P. K. – 1867'de bir *Sibirya Orografi Özeti* yayınladım. Bu bir tür, benim ve başkalarının gerçekleştirdiği yükseklik ölçümleri kataloguydu. Orografi fiziki coğrafyanın rölyeflerle, yani kabartı-çukur gibi yer şekilleriyle ilgilenen dalıdır.

C. R. – Harita çalışmaları için olmazsa olmaz bir dal olmalı.

P. K. – Kesinlikle; kullandığımız haritaların pek kalitesiz, hatta kimilerinin hayal ürünü olmasının temelinde kısmen bu tür orografik verilerin azlığı yatar. Haritalarımızın hatalı olmasının bir başka sebebi de Asya kıtasının yapı olarak iyi bilinmiyor olması. Buna da kendisine büyük hayranlık duymama rağmen Von Humbolt'un teorileri sebep olmuştur. Kıtayı Alplerden daha alçak masif bir yapı gibi gösterir, oysa aslında orası güneybatıdan kuzeydoğuya çizgi-

sel olarak uzanan bir plato yapısına sahiptir. Sibiry ırmağının ana kaynağı buzullar değil bataklıklardır. 1871'de ileride de çok değişeceğini sanmadığım bir Sibiry haritası yayınladım. Coğrafya bilimine en büyük katkımın bu orografi çalışmaları olduğunu düşünüyorum.

C. R. – Buzullaşmayla ilgili teorik bir metin de kaleme aldınız.

P. K. – Daha çok başka coğrafyacı ve jeologlarla birlikte geliştirilmesine katkıda bulunduğum bir teori denebilir, ki bugün geniş kabul görüyor. Buzullaşma hipotezini ilk geliştirenlerdenim; bazı meslektaşlarım konunun öncüsü olduğumu söyler. Zamanında bunun sapkın bir fikir olduğu bile ileri sürülmüştü. Çökeltiler, buzultaşlar, yer değiştiren kaya blokları, genel anlamda rölyefler iyi incelendiğinde görülür ki, sadece Sibiry değil Avrupa'nın çok büyük bir bölümü muazzam bir içbuzul tabakasıyla kaplıydı. Buzullaşma teorisini tamamlayan bir başka teori de çölleşme teorisi olabilir. Minerallerin buzullaşma ve çölleşme fazlarındaki su tutma kapasitesi farklılıkları kendine özgü jeolojik formlar oluşturmuştur.

C. R. – Coğrafyacılığınız jeolojiye çok sık referansta bulunuyor.

P. K. – Bildiğiniz gibi bütün bilimlerin iç içesidir. Coğrafyacılık anlayışım, ki dostum Élisée Reclus'nün de öyledir, sadece jeolojik değil, antropolojik unsurlar da içerir! Sibiry'da sadece çakıtaşlarını incelemekle yetinmedim ben; yerlileri, Transbaykalya nüfusunun yaklaşık dörtte birini oluşturan Buryatları da gözlemledim.

C. R. – Coğrafya antropologların da ilgi alanına girer. Yakınlarda birbirinden bağımsızlaşan, ki bu da çok görelî bir şey, bu iki disiplin aslında birbirine çok yakın. İnsan ve çevresi aynı sistemin parçaları. Hayat tarzlarının farklı olmasının sebeplerinden biri de fiziki koşullar. Bana sorarsanız bir halkı yaşadığı çevrenin coğrafi koşullarını yok sayarak anlamak, tanımak çok zor. Sosyal örgütlenme de fiziki ortama bağılı olarak gelişir. Kapalı vadilerden oluşan ve iletişimin güçlüğüle kurulduğu dağlık bölgelerde, böyle her vadide homojen ırk yapısında kabileler yaşar ve istikrarlı federasyonlar kurarlar. Buna karşılık birbirinden bağımsız halkların birlikte yaşadığı geniş vadilerde pek sık rekabet olur. Buralardaki federal örgütlenmenin yapısı istikrarsızdır ve az ya da çok despotik monarşilere evrilir.

P. K. – 1871’de, Sibiryâ haritamın yayınlandığı tarihte şu buzullaşma sorunuyla ilgili olarak İskandinavya Yarımadası’ndaki bir keşif gezisine katıldım. Buzullaşmayla ilgili çalışmalarımın ilk cildi Rusya’da *Coğrafya Yıllıkları*’nda yer aldı. İkincisini ise ancak Çarlık polisi arşivinde bulabilirsiniz!

C. R. – Ben buzul dönemiyle prehistorya antropolojisi bağlamında ilgilendim. Ortaya çıkardığımız malzemeyi, özellikle de kafataslarını yorumlamak için kesine yakın bir kronolojiye ihtiyaç duyuluyor, aksi takdirde ırkların tasnifinde ve hiyerarşiyeye tabi tutulmasında büyük yanlışlar yapma riski var. Benim bazı önermelerim oldu, ama bu hâlâ araştırılması gereken bir mesele ve araştırmayı doğru yöne sevk edecek en iyi konumlandırmayı da sizin gibi biliminsanları yapabilir.

P. K. – Irkları hiyerarşiye tabi tutmak mı? Sınıflandırmakla yetinemez miyiz?

C. R. – Hiyerarşi tasnifin doğal sonucudur ve bunu yapmak şarttır.

P. K. – Sınıflandırmak ya da hiyerarşiye tabi tutmaktan daha iyi bir iş bulamadınız mı?

C. R. – Tabii ki başka şeyler yapılabilir, dağların yüksekliği ölçülebilir mesela. Ama ırkların sınıflandırılması ve dolayısıyla hiyerarşiye tabi tutulması antropoloji programının tam merkezinde yer alan bir konu; Paul Broca böyle tanımlar.

P. K. – Jeolojik katmanların içindeki fosilleri tarihlemeye çalışmak iyi bir fikir. Ve şurası açık ki buzulların oluşumu bu katmanların yapısında çok belirleyici bir şey. Ama iyi bir tarihleme yapmak için elimizde henüz yeterince sağlam veri yok. Bu soğuk ve sıcak çağların birbirini izlemesinin türlerin gelişiminde önemli bir etken olduğu da çok belli.

C. R. – Anglo-Paris havzasının (Paris Gölü) dördüncü zamandaki jeolojik tarihini incelerken bu meseleyi ben de araştırdım. İklim değişimleri, soğuk ve tropikal iklimin birbirini izlemesi ve buzulların oluşum ve erimesine bağlı olarak kıtasal uzantılardaki değişimler insan ırklarının evrimine ilişkin de sonuçlar yaratıyor ve biz o dönem bireylerinin kullandığı aletlere bakarak bunu anlayabiliyoruz. Dolayısıyla tarihleme sorunu bu konuda da karşımıza çıkıyor.

P. K. – Siz de bana anlatın, nasıl antropolog oldunuz.

C. R. – Ben sizinkinden daha az romanesk bir yoldan geçtim. Kuşkusuz bir bilimkadını, bir antropolog olmak istiyordum, ama ayrıca, hatta daha da çok, ni-

yetim filozof olmaktı. 1860'ta, yani vergi konusunda bir yarışmaya katıldığım yıl –umarım bundan da söz ederiz– Lozan'da doğa felsefesi üzerine sadece kadınların katıldığı bir ders verdim. Orada akışkan ve tepkimeli atomlardan söz ettim. Bu o zamandan beri üzerinde derinleştiğim ve daha da derinleşmeye çalışacağım bir konu.

P. K. – Atomlardan mı?

C. R. – O günlerden beri materyalizmle spiritüalizm arasındaki o bitmek bilmez zıtlaşmayı aşmayı amaçlayan bir felsefi teori geliştiriyorum. Bu konuya hazırlık niteliğinde kocaman bir çalışmam var. Ruh ve maddenin aynı zamanda güç, hayat ve akıl olan tek bir özün içsel ve dışsal çifte tezahürü olduğunu düşünüyorum. Bu özün elemanları da atomlar. Doğuştan var olan, yok olmayan, parçalanamayan ama aynı zamanda duygusu ve idraki olan atomlar. Madde ve ona bağlı güçlere atfedilen edimleri de, ruha ve onun yetilerine atfedilen edimleri de bu atomların kombinezonu yaratıyor.

P. K. – Biraz spekülatif bir tez değil mi bu?

C. R. – Ampirik verilerin doğrudan sonucu değil elbette. Ama sistemimin bilimlerin gelişmesiyle uyumlu olduğunu sanıyorum. Kimyadan anlıyoruz ki ruhla madde arasındaki sınır alçalıyor, güç kavramından, bütün doğa fenomenlerindeki evrensel substratum'dan başka şey kalmayacak şekilde yok oluyor.

P. K. – ???

C. R. – Benim atomlarım bu güç kavramını doğruluyor; ama ruh ve madde konseptlerinden çok psikolojik fenomenleri daha iyi açıklama konusunda.

Aksi takdirde mesafe vizyonunu ya da düşünce aktarımını nasıl açıklarız?

P. K. – Bu hem madde hem de ruh özelliklerine sahip atomlarınızla sanmam ki materyalizm ve spiritalizm karşıtlığını aşabilesiniz. Sizin bu sisteminizde ister istemez güçlü bir spiritalist yan var.

C. R. – Spiritalizm doğa kavrayışına entegre edilmiş durumda zaten. Ben materyalist değilim. Felsefenin ahlaki ve dini olması gerektiğini düşündüm hep.

P. K. – Ahlaki, tamam. Ama dini nasıl olacak?

C. R. – Şöyle düşündüm ve yazdım buradan ilerleyerek: Tanrı olmasaydı eğer, bilimi mümkün kılan tek şey bu düzenin olumsuzlanması, rastlantı ve kader olurdu. Dolayısıyla Tanrı'nın olumsuzlanması doğal ve ahlaki düzenin de olumsuzlanması, her türlü felsefenin olumsuzlanması olurdu, çünkü felsefenin amacı ortadan kalkardı, sadece ateist felsefe olurdu, ya da felsefe kelimesine başka bir anlam yüklemek gerekir.

P. K. – Sizi çok iyi anlayamadım. Darwin fenomenleri açıklamak için Tanrı'ya ihtiyaç olmadığını çok iyi ortaya koyar, bunu siz de vurguladınız. Nitekim sizin Tanrı'nız hiçbir şeyi açıklayamıyor. Anlattıklarınızdan öyle bir izlenim edindim ki, sanki Tanrı'nın varlığından söz etmekle evrensel bir düzenin varlığından söz etmek sizin için aynı şeyler.

C. R. – Siz nasıl yorumlarsanız. Benim tahayyül ettiğim Tanrı'nın yerleşik dinlerin hiçbirleriyle alakası yok. Bütün dinlerde olan dogma fikri bana son derece yabancı ve zaten kiliseyle ilişkiyi keseli çok oldu. 1861'de İsviçre Protestan Kilisesi'yle ilgili bir reform projesi sunmuştum, orada bilimsel gelişmelerle di-

nin kendisini düzenli olarak yenilemesi, pastörlerin de yüksek düzeyde bilimsel formasyon alması öngörülüyordu.

P. K. – Bu defa da bilimsel bilgiyle dini sentezlemek istiyormuşsunuz gibi bir duyguya kapıldım. Ama sentetik felsefe bir din, kelimenin bildiğimiz anlamıyla din değildir; belki sadece hayatının son dönemindeki Auguste Comte için öyle olabilir. Doğa, insan ve topluma dair düşüncelerimizin içine Tanrı'yı ya da dini de sokmak kafa karıştırmaktan başka işe yaramaz. Dinlerin hepsi kasti cehaletten beslenir ve baskıcı hâkim iktidarlarla hepsi daima işbirliği halindedir.

C. R. – Ben atom teorimde ne dinden söz ediyorum ne de Tanrı'dan.

P. K. – Bu teoriye dair bir şey söylemeyeceğim, çünkü çalışmalarınızın neler içerdiğini bilmiyorum. Bana gelince, materyalistim ve ruh dediğimiz şeyin maddenin evrilmiş formu olduğunu düşünüyorum.

C. R. – Lozan'da özellikle evrimi çok anlatırdım ve bunu Darwin'in *Türlerin Kökeni*'yle, Lamarck'ın mükemmelen kanıtlanmış evrim teorisiyle açıklardım. Verdiğim bu ders öyle tepki gördü ki, bu sayede belli bir popülerite de kazandı. Bu da beni tahrik etti ve mesele üzerinde daha da yoğunlaşmaya karar verdim; *Türlerin Kökeni* çevirim ve epey aklınızı karıştırdığını sandığım o ünlü önsöz de böyle ortaya çıktı. Ama kafası karışan da bir tek siz değilsiniz!

P. K. – Kafa karışıklığı denemez. Şaşkınlık ve daha çok da tepki! Bundan da söz ederiz.

C. R. – İnsan ve topluma kafa yormak, insan ve toplumu iyileştirmeye yönelik önermelerde bulun-

mak için insan gerçekliği, hasletleri –antropolojinin konusu budur– ve evrimiyle ilgili somut olgulardan yola çıkmak gerektiğini düşünüyordum, ki Lamarck ve Darwin'in teorisi de buydu. O tarihten itibaren de yolumu çizmiş oldum; arada o yoldan çıkmaya niyetlendiğim de oldu, ama bunu kendime yasakladım. Siz de öyle düşünmüyor musunuz; bilimler zincirinin en güzel halkası bütün ötekileri doğrulayıp özetleyen beşeri bilimler değil mi?

P. K. – Antropolojiye dair somut çalışmalar yapma imkânınız da oldu mu?

C. R. – Kadının günümüz toplumundaki konumunu kastediyor olmalısınız. Kadınların laboratuvar çalışması yapması neredeyse yasaklanmış durumda. Paris Antropoloji Cemiyeti'ne kabul edilebilmek için bayağı mücadele etmek zorunda kaldım. Düşünsenize, o zamana kadar bu saygıdeğer cemiyete üye tek bir kadın yoktu! Ama o ruh haliyle daha büyük çaplı sentezlere yöneldim; kısır ve çoğu da o kadar ilginç olmayan problemler hakkında bile detaylı araştırmalar yaptım. Bilimkadınından daha çok filozof olduğumu söyleyebilirim. Kuşkusuz antropolojide etnografik araştırma, biyoloji deneyi yapmak olmazsa olmazdır. Esasen, daha çok bilimsel pratiğin aşikâr kıldığı olgular üzerinde çalışıyorum. Önermemin temelinde olguları fikirlere dönüştürmek var. Bilimsel çalışma çoğu kez büyük uzmanlık ister. Yeni bilgilerin derlenip toplanmasından çok, açığa çıkmış, doğrulanmış bilgileri organize etmeyi, onlardan sistem kurmayı kendi payıma daha yararlı bulurum.

P. K. – Gerçekten de bilimsel çalışma giderek daha da uzmanlaşmaya yöneliyor, bu sebeple sentezler yapmak son derece gerekli.

C. R. – Ampirik bilgi üretimine de olabildiğince katkıda bulunuyorum. Sadece fikir üreterek değil, aynı zamanda kurumlaşma konusunda önerilerde bulunarak. Nitekim bu aralar, tam anlamıyla şekillenmemiş bir projenin aktif olarak içindeyim; Parc Montsouris’de, Meteoroloji Gözlemevi’nin yanında henüz netleşmemiş bir transformasyon deneyleri laboratuvarı kurmaya çalışıyoruz. Elde edilen ürünlerin doğurgan mı kısır mı olduğunu görmek amacıyla yakın türler arasında çaprazlamalar yapacağız. Böylece az çok yok olmaya, silinmeye yüz tutmuş atadan kalma özellikleri yeniden ortaya çıkarma yollarını araştırabileceğiz.

Coğrafya, tarih ve anarşizm

C. R. – Anarşist liderler arasında sizin gibi, Élisée Reclus gibi pek çok coğrafyacı var. Yoksa bütün coğrafyacılar anarşist mi?

P. K. – Hayır, coğrafyacıların hepsi anarşist değil! Paul Vidal de la Blanche’a bakın, burjuva toplumuna, burjuva üniversitesine nasıl da uyum sağlamış... Reclus’nün çevresinde anarşist harekette sorumluluk üstlenmiş çok sayıda coğrafyacı olduğu doğru. *Dünya Coğrafyası*’ndaki pek çok haritayı çizen Cenevreli Charles Perron var mesela, Reclus’nün önce sekreteri sonra da başlıca mesai arkadaşlarından olan yoldaşım Lev Meçnikov var, Ukrayna’dan gelen Mikhail Dragomanov var... Perron hariç hepsini sürmüşlerdi, onlarla İsviçre’de karşılaştık.

C. R. – Bu coğrafya-anarşizm buluşmasının sebebi ne?

P. K. – Ben anarşist olmadan önce de coğrafyacıydım, ama sanmam ki beni anarşizme coğrafya yöneltmiş olsun. Perron coğrafyacı olmadan önce de anarşistti, ama yine sanmam ki onu da coğrafyaya anarşizm yöneltmiş olsun. Bizler anarşist olarak özellikle komün federasyonu temeline, dolayısıyla bir yeryüzü örgütü temeline dayanan sosyal bir organizasyonun da üyesi, taraftarıyız. Bu yüzden, kuşkusuz anarşiyle coğrafya arasında geniş bir iletişim, ilişki ağı var.

C. R. – Bunları dostlarınıza, Marksist dostlarınıza anlatabilir miyim, bilmiyorum...

P. K. – Onlar bizim dostumuz değil...

C. R. – Neyseki Marksistler daha çok tarih alanında yoğunlaşmış durumda. Bu ilginç bir kontrast.

P. K. – Marksistlerin coğrafyayla ilgilenmediği doğru, kuşkusuz bunun sebebi onların kafayı devlet cihazının fethine takmış olması. Bizler coğrafyacı olarak sık sık seyahat ederken, tarihçiler sadece kütüphane ve arşiv deposu dolaşır; yeryüzüyle, mekânla ilgili duyarsızlıklarının açıklaması da bu. Ama anarşistler de tarihle ilgilenir. Mesela ben ortaçağdan günümüze her türlü dayanışmacı sosyal organizasyon biçimlerini araştırdım. Ayrıca halkın belirleyici rolünü –ki tarihçiler bu rolü küçümser ve sık sık söylendiği gibi o rol Jakobenlerin faaliyetiyle de sınırlı değildir– gün ışığına çıkartan bir Fransız İhtilali tarihi yazmak gibi bir projem de var. Ayrıca şuna inanıyorum ki, sonuçları itibarıyla devrim burjuvazi tarafından gerçekleştirilmiş olsa da, modern toplumun bağına komünizm ve anarşizm tohumları atan da yine o devrim oldu. Monarşi zaten can çekiyor-

du, dolayısıyla devrimin bu büyüklük ve mobilizasyona ulaşmasının temelinde krallığı yıkmaktan daha büyük hedefleri olması yatıyordu. Kuşkusuz belli belirsiz ve muğlak da olsa, devrimcilerin kafasında bir komünist gelecek hayali vardı.

C. R. – Devrimin komünist fikirleri rüşeym halinde de olsa içinde barındırdığı doğruysa eğer, bunda pek sevinilecek bir şey göremiyorum. Çünkü bütün devrimcilerin göklere çıkardığı Robespierre, eşitlikçi fikirlerin yaygınlaşmasına katkıda bulunarak az kötülük yapmadı.

P. K. – Robespierre benim kahramanım değil. Eğer birini kahraman seçeceksem bu daha çok Marat olurdu. Ama gerçek kahraman halkın kendisiydi. Jakobenlerin hakkıyla temsil ettiği burjuvazi halkın temsilcilerinin tasfiyesi işinde Robespierre’i kullandı; önce “öfkeli” diye tanımladı onları, sonra da onlardan kurtuldu.

C. R. – Devrimin önemi sizin hayalinizdeki yarının dünyasını müjdelemeye indirgenemez. Tarihin en karanlık dönemlerinden beri var olan kastlar, onlar sayesinde de bizim aryan ırkımız gelişip serpilme imkânı buldu ve herkesin kabul ettiği bir üstünlük kazandı; sonra da varlık sebepleri ortadan kalktı ve gelişmeyi önleyen bir belaya dönüştü. Onları alaşağı ederek, ki 4 Ağustos gecesi bunun sembolüdür, Fransız Devrimi önümüze yeni bir çağ açtı.

P. K. – Ama 8 Ağustos’ta, yani bundan sadece dört gün sonra, feodal hukuku ortadan kaldırma iddiasındaki aynı insanların, onları yeniden köleleştirmek için köylülere yeni vergiler dayattığını unutuyorsunuz, ama haklısınız, bunda hiçbir lirik yan yoktu.

C. R. – Sizin için her zaman ya hep ya hiç var. Kısmi ilerlemeler de sağlanabileceği fikri size tümüyle yabancı.

P. K. – Ayrıcalıkların tamamen ortadan kalktığına, artık kast sistemi ya da sosyal sınıflar olmadığına gerçekten inanıyor musunuz? Devrimin bir burjuva devrimi olduğunu anlamıyorsunuz. Toprak köleliğinin, serfliğin tasfiyesinin kapitalizmin, yani emekçilerin sömürülmesinin, mutlakiyetin tasfiyesinin parlamentarizmin, yani halk iktidarının reddinin yolunu açtığını görmüyorsunuz.

C. R. – Sanıyorum kast sisteminin tasfiyesi derken Rousseau'nun mutlak eşitçiliğini ve Proudhon'un sosyal hizmet eşitliğini kastediyorsunuz, ki bu fiilen tam bir uçurum yaratır. İlerleme temelli hukuku toplumsal çöküşün yararından ayıran bu uçurum ise sonuçta eşitliğin uşaklık, kölelik ve özgürlüksüzlük temelinde gerçekleşmesine yol açar.

P. K. – Karşı çıktığınız o özgürlük ve eşitlik birlikte gelişir; biri ötekinin varlık sebebi.

C. R. – Eğer sizi doğru anladıysam, Devrim hiçbir şeyi değiştirmede diye düşünüyorsunuz.

P. K. – Hiç değil, değiştirdi elbette. Ama tarihi bir mücadeleye, atadan, dededen kalma bir kavgaya son veremedi. Bütün insanlık tarihi, eşitlik ve özgürlük temelinde örgütlenmek isteyen kitlelerle başkasının emeğini sömürmeye çalışan azınlıklar arasındaki bitmek bilmeyen bir kavgadan ibaret. Bu çatışma dönemine göre farklı biçimler alır, kimi zaman, tuhaftır, kitleler bu özgürlük ve eşitlik idealini Hıristiyanlık'ta ya da Budacılık'ta arar, ama çatışma hiç bitmez.

C. R. – Yani sizin devriminiz günün birinde zafere ulaştığında çatışma son bulacak, çünkü kitleler, dediğiniz gibi, mücadeleyi kazanmış olacak.

P. K. – Ben ne tarihin son bulacağına inanırım ne de yeryüzü cennetinin varlığına. Devrim zafere ulaşırsa eğer onu korumak, daha da derinleştirmek gerekecek. Ama her halükârda insanlığın gelişmesindeki önemli bir aşama geçilmiş olacak. Artık başka, yeni ihtiyaçlara cevap vermek gerekecek, ki onların ortaya çıkacağından da hiç kuşku yok.

Darwin: Hayatta kalma mücadelesi ve dayanışma

P. K. – Yazılarınızı biliyorum. Darwin çevirinizden beri epey ünlüsünüz. *Doğal Seleksiyon Yoluyla Türlerin Kökeni*'ni yayınlanır yayınlanmaz okudum, ama dostlarım sizin uzun önsözünüzü öncelikle okumamı tavsiye etti. Orada geliştirdiğiniz iki düşünce var ve birine tamamen katıldığımı, ötekine ise hiç katılmadığımı söylersem sanırım sizi şaşırtmış olmam.

C. R. – Biliyorsunuz, belki bana ün kazandıran ama çok da sıkıntıya sebep olan o önsözde doğal seleksiyon teorisinden mantıklı sonuçlar çıkarmaktan başka şey yapmadım; Darwin belki yeterince cesaret göstermeyip sürekli ihtiyatlı davrandığı için bunları yapacak kadar ileri gitmemişti. Yine ürkek davranıp teorisinden insan türüne ilişkin bazı aplikasyonlar çıkarmak için *Türlerin Kökeni*'nin yayınlanmasının sonra 12 yıl beklemişti. *The Descent of man, and selection in relation to sex* 1871'de, benim *İnsanın ve Toplumların Kökeni* kitabımdan bir yıl sonra yayınlandı.

P. K. – Demek ki Darwin'in düşüncelerinin insan türüne de uygulanmasında öncelik size ait.

C. R. – Evet. Ayrıca Darwin'in yapıtında hiçbir zaman açıkça dile getirilemeyenleri önsözde açıkça yazıyorum; en azından böyle olduğunu umuyorum. Yaptığı özette sistemi bir bütün olarak anlayamıyor, yaptığı giriş yeterince açık değil, ispatları kafa karıştırıyor ve tarzı da biraz ağır, düşünce zinciri oluşturmada ve iç bağlantılarını kurmada biraz özensiz davranmış... Yeniden kaleme alınmayı gerektiren bir kitaptı. Argümantasyonumda sizi neyin şoke etmiş olabileceği gözümde çok iyi canlanıyor.

P. K. – Bazıları çevirinizin kitaba sadık kalmadığını ve çeviride Darwin'den çok kendi fikirlerinizi yansıttığınızı söylüyor.

C. R. – Bu eleştirilerden haberim var. İlk baskıdan sonra, yaptığım çalışma ve gösterdiğim cesareten ötürü Darwin beni kutladı; ki bu cesaret daha sonra sanıyorum onu ürküttü de. Ve öyle ki işi beni Avrupa'nın en akıllı kadınlarından biri ilan etmeye kadar vardırırdı! Benim yorumlarıma gelince, sanıyorum benim de kendime ait bazı fikirlere sahip olma ve hipotezler geliştirme hakkım var! Ve anlaşılın Darwin'in böyle bir meselesi yoktu ama benim insanlığın ilerleyebileceğine inanmaya ve bunu mesele etmeye de hakkım var! Yapıtın alt başlığı "or the preservation of favoured races in the struggle for life"tı. Ben bunu "ya da örgütlü canlı varlıkların ilerleme yasaları" diye çevirdim. İlerleme terimi Darwin'i biraz gücendirdi. Ben de onun hoşuna gitsin diye ikinci baskıda çeviriyi biraz değiştirip ilerleme terimini sildim. Şöyle oldu: "Ya da örgütlü canlı varlıkların dönüşüm yasaları."

P. K. – Sanıyorum, amacı bu olmadığı halde Darwin'in çalışmasının dinin temellerini bile çökerttiğinin altını çizmekte haklısınız. Gerçekten din, özellikle de Hıristiyanlık dini insana kendinden önceki türlerle her türlü apaçık akrabalığını dışlayan bir özgünlük atfediyor. Ayrıca dinle bilimin karşılaştırılmazlığını ve cehaletle çok sert bir mücadele yürütmek gerektiğini vurgularken de çok haklısınız, Ama...

C. R. – Ama?

P. K. – Ama kendime ait bazı düşüncelerim olması benim de hakkım! Nerelerde anlaşmazlığa düştüğümüzü söylemeden önce sizinle hemfikir olduğum bir noktayı daha belirtmeliyim; ben de, tıpkı Lamarck ve Darwin gibi öğrenme ve uyum sürecinin sonuçlarının kuşaktan kuşağa aktarıldığını ve türlerin evriminin en önemli sebeplerinden birinin doğal seleksiyonla birlikte bu olduğunu düşünüyorum. Ama anladığım kadarıyla siz bunun başat bir sebep olduğu kanaatinde değilsiniz.

C. R. – Elbette önemli bir sebep, ama her koşulda değil. Darwin'in teorisinin temelinde iki ilke ya da yasa var; ilki aynı çevrede ve aynı koşullarda yaşayan canlı varlıkların sadece hayatta kalmak ve yaşamlarını uzatmak için değil, türlerinin de yaşamını uzatmak, yani türü devam ettirip çoğalmak için birbirleriyle sürekli rekabet içinde olması yasası (*struggle for life*). Bu evrensel kavganın bir sonucu var; zaman ve mekân koşullarına en iyi uyum sağlayan ırk ve bireyler değişmez bir doğal seleksiyonla seçilir ve hayatta kalır; öyle ki, koşullara bağlı olarak en mükemmel, kusursuz canlılar kendileri kadar kusursuz olmayanlara galebe çalar, onların yerine geçmeye ya da onları

yok etmeye çalışır; ikincilerin tek çaresi başka yerlere göç etmektir. Bu doğal seleksiyon yasası Malthus'un yasasının bütün canlılar âlemini kapsayacak şekilde genişletilmiş olmasıyla aynı şey.

P. K. – Öyle bir doğa ve hatta toplum tasavvuru sunuyorsunuz ki korkunç bir şey; şiddetin kol gezdiği ve her bireyin ötekiyle boğazlaştığı yere geri dönüyoruz!

C. R. – Mesele bu vizyonun korkunç olduğu ya da olmadığını değil, doğru olup olmadığını bilmek.

P. K. – Tam da bu; bunun doğru olmadığını düşünüyorum, hatta doğru olmadığından eminim...

C. R. – Darwin'in yapıtında sürecin böyle çalıştığının sayısız örneğini bulabilirsiniz.

P. K. – Elbette ama, orada, özellikle de sizin sözünü ettiğiniz 1871 tarihli yapıtta işlerin böyle olmadığına dair de sayısız örnek var. Bazı hayvan türlerinde ve özellikle insan dediğimiz türde hayatta kalma yolunun kavgayla değil işbirliğiyle bulunduğu da altını çiziyor. Öyle inanıyorum ki, dayanışma hayvanlar âleminin gelişmesinde önemli yer tutuyor ve kuşkusuz bu, her türlü uyumun bireyler arası mücadeleyle sağlanmasına kıyasla çok ama çok daha önemli bir yer, çünkü entelektüel kapasitenin gelişmesini asıl sağlayan bu dayanışma. Sanıyorum Darwin'in geliştirdiği her fikri Malthus'dan aldığı konusunda yanılıyorsunuz. Topluluk halinde yaşayan bütün hayvan türlerinde hâkim olan şey bu dayanışma duygusudur. Kartal serçe gördü mü parçalar yer, kurt gördüğü her köstebeği mideye indirir, ama kartallar ve kurtlar avlanırken birbirlerine yardım eder, serçe ve köstebekler yırtıcı hayvanlara karşı öyle dayanışır ki ancak çok

acemi ve beceriksiz olanlar yakayı kaptırır. Kaplanlar bile sürü halinde avlanır. Dayanışma bütün hayvan toplulukları için bir doğa yasasıdır (genel olgudur) ve bu, varlığı koruyup sürdürmede burjuvaların bizleri tepelemek için nakaratlar şakıyarak erdeminden söz ettiği kavgadan çok daha önemli bir şey.

C. R. – İsterseniz bu burjuvalar konusunu daha sonra konuşalım. Ve her şarkılarında nakaratlarla tekrarlıyor olsalar bile burjuvaların her söylediğinin yanlış olması da gerekmiyor. Sizin şu kartallarınıza bakalım. Serçe avına ne kadar iyi adapte oldukları sizin de dikkatinizi çekmiştir. Kanatlarının bu kadar güçlü, gözlerinin bu kadar keskin, pençelerinin bu kadar kuvvetli olmasının temelinde yatan, dayanışma değil. Kartalların atalarında serçe yakalamaya en elverişli olanlar kanadı daha geniş, görüşü daha keskin ve pençesi daha sivri olanlardı, hayatta kalmaları da bu sayede oldu...

P. K. – Ama birbirleriyle kavga etmiyorlardı...

C. R. – Bu konuda bir şey bilmiyorsunuz.

P. K. – Siz de bilmiyorsunuz!

C. R. – Ama Malthus'un insanları gibi onlar da beslenmek için birbirleriyle rekabet halindeydi! Muhtemelen bu bir çatışma, kavga sebebiydi. Bu özelliklerini soylarından gelenlere de aktardıkları için kartalların geniş kanatlı, keskin bakışlı ve pençeli olmasında şaşkıncu bir şey yok. Ve hikâye devam ediyor, kartal türü giderek daha da mükemmelleşiyor. Başvurduğu avlanma yöntemleri muhtemelen daha da iyileşiyor. Bu tür çevre değişimine bağlı olarak yeni bazı özellikler de kazanıyordu. Ateşli silaha sahip olan insan nasıl daha etkili bir avcı olduysa,

daha gözüpek kartallar da daha avantajlı olduğu için kartallar daha da gözüpekleşiyor.

P. K. – Bu doğru.

C. R. – Grup halinde avlanmanın daha avantajlı olduğunu kabul ediyorum, demek ki belli bir toplumsal duygu da, ki siz buna dayanışma duygusu diyorsunuz, avantaj sağlıyor olmalı. Ama bu sadece bazı türler için geçerli. Bildiğim kadarıyla ve söylediklerinizin hilafına, kartallar grup halinde avlanmaz. Dolayısıyla bu avantaj onlar için çok asgari düzeydedir. Dayanışma halinde, ama çok ağır ve yavaş hareket eden, dişleri körelmiş bir kurt sürüsü düşünün; hayatta kalabilirler mi!

P. K. – Bildiğiniz gibi, uzun yıllar önce bu meseleye kafa yordum ben. Sibirya'daki keşif gezilerimde sadece rölyepleri incelemekle ve jeolojik numuneler toplamakla yetinmedim; bol bol da doğa gözlemi yaptım. Aynı türden canlıların birbirlerini parçalamak yerine sıkı bir işbirliği yaptığını o kadar çok gördüm ki, mesela atlar ve dağ keçileri. O tarihten beri de Fransız, Alman, İngiliz ve Rus zoologların çalışmalarından sürekli haberdarım. Elimde kuşkusuz bir sentez kitabı kaleme almaya yetecek kadar doküman var. *Dayanışma: Bir evrim sebebi* gibi bir isim verebilirim pekâlâ kitaba. Artık şu sonuca vardığımı söyleyebilirim; benzerlerin çatışması gibi sosyalleşme de pekâlâ bir doğa yasasıdır.

C. R. – Dolayısıyla hayatta kalma mücadelesi diye bir şeyin varlığını kabul ediyorsunuz.

P. K. – Elbette, doğa öyle huzurlu, uyumlu bir cennet değil, ama Huxley'in yazdığı gibi gladyatörlerin dövüşüp durduğu bir arena da değil. Bu dayanışma

konusu üzerinde güçlü bir biçimde duruyorum, çünkü bundan kimse söz etmiyor. Ayrıca hayat kavgası denen şeyin ne olduğu konusunda da anlaşmamız gerekiyor. Bu terimin bir sözlük anlamı var, bir de metaforik anlamı. Sistemli biçimde olmasa da Darwin bu ayrımı yapar. Terimin dar, sözlük anlamıyla hayat kavgası tam da bireylerin kendi arasındaki kavga; ama geniş anlamıyla ele alındığında ise doğal seleksiyonda avantaj sağlayan araç ve yollar demektir. Burada anlaşıyor muyuz?

C. R. – Evet.

P. K. – Biraz çekinerek evet dediniz... İşte bu yollardan biri de dayanışma. Dayanışmanın seçici avantajları nettir: Hayatı uzatır ve bu yolla tecrübe birikimi sağlar, çoluk çocuğun güvenliğini garanti altına alır, çeşitli bakış açıları arasında koordinasyon sağlar ve az önce dediğim gibi bir entelektüel gelişme faktörüdür. Aslında bunu siz de biliyor olmalısınız. İnsanın kökenine dair yapıtınızda bir sosyal dayanışma güdüsünden söz ediyor ve aile içi dayanışma güdüsüne eklendiğinde bunun bazı gruplara hatırı sayılır avantaj sağladığını söylüyorsunuz.

C. R. – Sosyal bir güdü var elbette. Kendini yeniden üreten canlılar arasında en üst formdakiler az ya da çok sosyalleşmiş olanlar. Bu güdü en çok insanda gelişmiş durumda ve ırklar hiyerarşisinde aşağılara inildiğinde de giderek azalıyor. Bireyin aleyhine bile olsa gerçekten gelişecek bir güdü bu. Ama sizin dayanışma ya da işbirliği dediğiniz unsur da kapsayan bu güdü, azalmadığı durumlarda bile hayat kavgasını, bunun tezahürünü önlemiyor. Çocuklarını ve ailesini korumaya çalışan biri bunu başkalarıyla mü-

cadele ederek yapıyor. Kabilesini koruyan biri bunu başka kabilelere karşı yapıyor.

P. K. – Umarım bu konuda hemfikir oluruz; Darwin'in teorisi dogma değil, sizin de bir şekilde yaptığınız gibi onu geliştirmek, ilerletmek gerekiyor. Bunu doğal seleksiyon sürecini etkileyen başka faktörleri inceleyerek de yapabiliriz.

C. R. – Bunu reddetmiyorum. Hatta yazdım da. Sanıyorum siz hayvan ve insanlardaki bu sosyalleşme yetisi arasında bağ kuruyorsunuz.

P. K. – Evet. Çünkü, öyle görünüyor ki bu güdü görece basit organizmalarda zaten var. Bunun Kuzey Amerika ıstakozlarında nasıl tezahür ettiğini bizzat gözlemlene fırsatı buldum. Aile duygusu, sempati, hatta aşk gibi duyguların ve çeşitli sosyal bağ formlarının kökeninde var bu güdü. Dolayısıyla sosyal hayat bağlamında temel unsurlardan biri.

C. R. – Anladığım kadarıyla sosyolojiyi evrim teorisi, yani biyoloji temeline oturtmak istiyorsunuz.

P. K. – Tam dediğiniz gibi. Ama siz öyle yapmıyor musunuz yoksa?

C. R. – Kesinlikle öyle yapıyorum. Belki yüz yıl sonra bunun adı sosyobiyojoloji olacak!

P. K. – Evrim teorisinden çıkardığınız sonuçlardan ötürü şaşırılmış, samimiyetle söylemem gerekirse şoke olmuş durumdayım. İnsanlar, güçlü ve zayıflar arasındaki her türlü dayanışma, işbirliği fikrini neden reddediyorsunuz ki?

C. R. – Gelecek nesillerin iyiliği için elbette! İnsan ırkının iyileştirilmesi tek bir sonuç verir, o da insanlığın iyiliğidir. Söz konusu önsözde imalarda bulduğunuz yerde neler yazdığımı iyi hatırlıyorum. “Doğal

seçim yasası –ben seleksiyon yerine seçim demeyi tercih ediyorum, çünkü ilerleme fikrini daha iyi ifade ediyor, ama sırf Darwin’in gönlü olsun diye sonra vazgeçtim– şaşkınlıkla, acıyla, bugüne kadarki siyasi ve medeni yasalarımızın, hatta dini ahlakımızın ne kadar sahte şeyler olduğunu görmemizi sağlıyor. Başka her şey bir yana, bunların bize yaptığı en küçük kötülüğü anmak bile yeter: Bu Hıristiyanlık çağı sosyal erdem idealini hep merhamet, iyilik ve kardeşliği abartmakta aradı. Güçlünün kendini zayıf için, iyinin kötü için, ruh ve bedenini iyiliğe adayanların kötü ve melunlar için kurban etmesinde, kendinden vazgeçme duygusunun abartılıp yüceltilmesinde aradı. İyi de zayıfa, sakata, şifa bulmaz hastaya, bizatihi kötüye, doğanın bütün bu gözden çıkardıklarına yönelik bu özel ve aptalca korumanın sonucu ne oldu? Şu; kötüler, işe yaramazlar varlıklarını sürdürmeye ve ebediyen çoğalmaya devam etti; kötülük azalmak bir yana daha da arttı ve iyinin yerini alarak büyüdükçe büyüdü” diye yazdım.

P. K. – Söyleyecekleriniz bitti mi?

C. R. – Evet.

P. K. – Siz bu önsözü 1862’de yazmışsınız, şimdi aradan 20 yılı aşkın süre geçti, bugün de aynı şeyleri aynı kelimelerle yazar mıydınız?

C. R. – Hiç kuşkunuz olmasın!

P. K. – Hep aynı şey; hepimizi dayanışmaya yönelten bir güdü olduğunu kabul etmek istemiyorsunuz. Siz de çok iyi biliyorsunuz ki kalbimde dine dair hiçbir duygu taşımıyorum, ama din duygusunda bile, elbette hâkim sınıflar tarafından saptırılmış ve yoldan çıkartılmış olarak, bu güdünün izleri var.

Ayrıca, siz Katoliklik bu kadar berbatsa, gerçek Hıristiyanlık daha da beterdir diyorsunuz ya, size ancak katıldığımı söyleyebilirim. Medeni, sivil yasalara gelince, onlara ben de saygı duymam tıpkı sizin gibi, ama benim sebeplerim başka. Bu yasalar neredeyse sadece burjuvazinin hizmetinde. Ve bunların zayıfları kolladığını söylediğinizde, alınmayın ama buna ancak gülerim, onlar güçlülere ve onların ayrıcalıklarını kollamak için var. Bir de o sakatları, doğanın bile gözden çıkardıklarını neden aşağılıyorsunuz ki? Biliyorsunuz Homeros kördü, Sezar sara hastasıydı, Shakespeare topaldı, Spinoza tüberkülozdu... Listeyi daha da uzatabiliriz. Doktor Blanche'un kliniğindeki hastaların, bütün o büyük sanatçıların korunmayı hak etmediklerini mi düşünüyorsunuz gerçekten?

C. R. – Ben size türün ilerlemesinden, ırkın iyileştirilmesinden söz ediyorum, siz bana bazı özel vakalarla karşı çıkıyorsunuz.

P. K. – Asla pes etmiyorsunuz.

C. R. – Haklısınız, dik kafalıyım. Bu Bröton ırkının bir özelliği; dejenere olmamış bir ırktır ve Nantes'ta doğduğuma göre parçası olmakla övündüğüm Norman ırkıyla melezlenmişim ve dörtte bir de Hollandalı kanı var. Ayrıca kuşkusuz babamın karakterinin izlerini taşıyorum. Bourbon Hanedanı'nın büyük koluna sadakatle bağlı bir kraliyet subayıydı ve 1830'da hanedanın Kadet kolunun bir temsilcisinin, d'Orleans kolunun iktidara gelmesini reddederek yeni kral Louis-Philippe'e komplo düzenledi ve bu yüzden ölüm cezasına çarptırıldı. Bir süre sonra affa uğradı, ama o eyleme bunu öngörerek kalkışmış

değildi. Hayatını böyle bir kumarda riske etmek kuşkusuz biraz aptalca olabilir, ama bana olmayacak bir şey gibi gelmiyor. Siz ise bunu ilkelere sadakatin işareti, bir tür kafa tutmak olarak görürsünüz.

P. K. – Tam dediğiniz gibi.

C. R. – Dostunuz mile Gautier, ki sanıyorum o da sizin gibi burada tutuklu...

P. K. – Lyon mahkemesinde birlikte mahkûm olduk ve sık sık bizim odada beraber çalışıyoruz.

C. R. – O *Sosyal Darwinizm* başlıklı broşüründe – ki böyle bir terimi ilk kez duyuyorum– Darwin yasalarının özel koşullara tabi olduğunu, değişebileceğini söylüyor ve Darwinizm'in bu anlamda sosyalleşebileceğini söylüyor. Yanılıyor.

P. K. – Onun hedefi bilhassa Malthus ve sanıyorum şöyle demek istiyor; sosyal hayatın gelişmesiyle birlikte seleksiyon başka kriterler üzerinden gerçekleşecek.

C. R. – Bence insan aklının doğanın düzeni yerine yapay ve tasarlanmış bir düzen getirdiğini söyleyerek daha da ileri gidiyor. Doğadan kurtulmak bu kadar kolay değil.

Irklar

P. K. – İlkel halklar üzerinde yürüttüğünüz çalışmayı da pek geliştirmemişsiniz. Yazdığınız önsözde üstün ırkların yakaladıkları ilerleme sayesinde, türün seviyesini düşürecek bir melezlenme yoluyla onlarla karışma ya da onlar içinde erime tehlikesine karşı

bu ırkları tasfiyeye yöneldiğini söylüyorsunuz. İndo-Cermen azınlıkla Moğol ya da Siyah çoğunluktan oluşan bir toplumda siyasi ve medeni hak eşitliğini savunmak konusunda iki kez düşünmek gerektiğini yazıyorsunuz.

C. R. – Bunun nesine karşı çıkıyorsunuz?

P. K. – Bilimsel olma iddiasındaki söyleminizin sömürgecilerinkinden hiç farkı olmaması size tuhaf gelmiyor mu?

C. R. – Bunda ne var ki? Bizim sömürgecilerimiz de ilkel halklar hakkında gözlem yaptı ve bu yüzden ne söylediklerini biliyorlardı. Hâkim oldukları topraklarda aşağı ırklar yaşadığını gerçekten de biliyorlardı –bilmemek mümkün mü?– ve onlar da tıpkı benim gibi melezlenmeye karşı çıktı. Sömürgeciliği ayıplıyor gibisiniz.

P. K. – Evet. Haydutluğa, soygunculuğa karşıyım.

C. R. – Her şeye rağmen sömürgecilik ırkın gelişmesi ve üstün azınlıkların zafere ulaşması için son derece elzem.

P. K. – İlkel halkların da ilerleyebileceğine inanmıyor musunuz?

C. R. – Belki bazıları ilerleme kaydedebilir... Ama bizim medeni ırklarımızla uzun zamandır temasta olan Afrikalı Siyahlar barbarlıktan hiçbir zaman kopa-madı; Amerikalı yerliler, Avustralyalı Siyahlar uygarlığımıza uyum sağlamak yerine geri çekiliyor, ortadan kayboluyor ve dönüşmeye yanaşmıyor. Zekâ olarak aşmayı bir türlü başaramadıkları bir çembere hapsolmuş gibiler; sanki bir tür organik kader bu. Arapları ilerletemiyorsun ya da en azından daha fazla ilerletemiyorsun. Yine Çinliler de yüzyıllardan bu yana tam bir sosyal hareketsizliğe hapsolmuş durumda.

P. K. – İnsanın ve toplumun kökeniyle ilgili kitabınızda özellikle bir pasaj beni şoke etti, 543'üncü sayfadaki...

C. R. – Beni bayağı dikkatli okumuşsunuz, kitaptan notlar bile aldığınızı görüyorum.

P. K. – Evet. Ve övgüyü de hak ediyorum, çünkü kitabınız yaklaşık 600 sayfa. Kısa yazmayı bilmiyorsunuz.

C. R. – Derdimi anlatmak, örnekler verebilmek için alana ihtiyacım var çünkü. Okurumun çaba harcaması gerekiyor. Aksi takdirde keyfi bilir! Yazıp çekmeceye attığım bin sayfanın üstünde malzeme yayıncı bekliyor. Oradan bir sürü makale çıkartıyorum.

P. K. – Ben ise kısa yazmaya meyyalim. Siz kitaplarınızdan makale çıkartırken ben makalelerimi kitaplaştırıyorum. Kimi zaman bir miktar şematik olma tehlikesi içerse bile mümkün olduğu kadar özlü yazmaya çalışıyorum, çünkü olabildiğince çok insan, özellikle de okumaya pek fazla zaman ayıramayan emekçiler okusun istiyorum yazdıklarımı.

C. R. – Dedim ya, not bile almışsınız.

P. K. – Size söylemiştim, bunlar benim de ilgi duyduğum konular. Hem ayrıca ciddi çalışırım ben, buna alıştım. Sizi beklediğim için yazdıklarınızın epey bir bölümünü de okudum. Neyse, o 543'üncü sayfada şöyle yazmışsınız: “Şunu rahatça söyleyebiliriz ki, entelektüel açıdan bakıldığında, bir Buşman, bir Papualı, hatta bir Lapon, akrabalık ilişkisi açısından bir Descartes ya da bir Newton'dan çok maymunna, hatta kanguruya daha yakındır... Eğitmek için ırklarını dönüştürdüğümüz bazı evcil hayvanlarla eşit, hatta onlardan daha düşük düzeydedirler.” Açık-

ça itiraf etmeliyim ki bir antropologun böyle şeyler yazdığını görmek beni biraz şaşırttı. Üstün ırklarla temas eden aşağı ırkların ilerlemesine köleliğin az da olsa imkân sağladığına ilişkin tezi Darwin adına doğrulayan hemşehrilerimden birini reddetmeyeceğinizi düşünüyorum. Yeni Kaledonya Kanaklarını, o “Okyanusya Siyahları”nı ırklar hiyerarşisinde nereye yerleştiriyorsunuz?

C. R. – Antropoloji Cemiyeti’nden dostum ve meslektaşım Charles Letourneau bu ırklar hiyerarşisi meselesini çok derin araştırıp inceledi. Charles Letourneau bazı bakımlardan size yakındır; Komüncüleri tedavi etmiş, onlara yardım etmiş ve Komün’den sonra uzun yıllar sürgünde yaşamak zorunda kalmış biridir. Sanıyorum o sizin Kaledonyalılarınızı Polinezya ırkları arasına yerleştiriyor. Kelimenin tam anlamıyla “kıt ve debil” zekâlarıyla bilinen ilkel ırklar çünkü onlar.

P. K. – Birkaç yıl önce, başkanlığını yaptığım 1880’deki Londra Anarşist Kongresi’nde Louise Michel’le tanışmıştım. Sanıyorum onun Yeni Kaledonya’ya sürüldüğünü ve orada Kanaklarla pek sıkı teması olduğunu biliyorsunuzdur. Michel onları hiç de “debil zekâlı” vahşi bir halk gibi görmezdi; Hıristiyanlaştırma ve sömürgeleştirme sürecinin kurbanı olmuş bir halk olduklarını söylerdi. 1878’de şefleri Atai önderliğinde isyan ettiklerinde onları desteklemiş, hatta Komün’de taktığı kırmızı fuları dayanışma simgesi olarak onlara armağan etmişti.

C. R. – Eski Komüncüler arasında bu barbarları destekleyen tek kişi de oydu...

P. K. – Hayır. Kuşkusuz sayıca çok değildiler, ama onunla birlikte Maxime Lisbonne ve Jean Allemane gibi yoldaşlarımız da vardı.

C. R. – Irklar hiyerarşisinin haklılık ve doğruluğunu kanıtlayan çok fazla argüman var.

P. K. – Sanıyorum o insanların beyinlerinin hacim ve ağırlık olarak farklı olması dolayısıyla böyle düşünüyorsunuz.

C. R. – Hayır. Başta bizzat Broca olmak üzere antropologların ırklar hiyerarşisini beyin ölçüleri üzerine oturttuğu doğru. Ama bu bakış açısı bugün artık geçerli değil. Bu kaba ölçümler pek fazla bir şey ifade etmiyor, çünkü bunu özellikle beden kütlesine oranı ölçüsünde ele almak gerekir. Bir halkı iyi tanımak istiyorsak eğer, kafatasının hacminden çok o kafatasının içindeki beyinle neler ürettiklerine bakmamız gerekir. Letourneau yaptığı ırklar tasnifinde morfolojiyi ya da kafatası hacmini dikkate almaz.

P. K. – Kafatası bilimini reddetmeleri iyi olmuş. Gerçekten de hiçbir katkısı yok. Théophile Chudzinski'nin sizin Antropoloji Cemiyeti bülteninin yakınlardaki sayısında yayınladığı Atai'nin kafatasının ölçümünden Kanaklarla ilgili ne öğrenmiş olduk ki? Hiçbir şey. Bu arada söylemiş olayım ki Atai'nin kafatasının Doğa Tarihi Müzesi'nde sergilenmesi de tam bir rezale; yeri kabilesinin toprakları, Yeni Kaledonya olmalıydı. Umarım bir gün oraya döner. Louise Michel ne söylediğini bilen bir kadın. Kanakların farklı dialektlerini bile öğrenmiş, sanmıyorum ki sizin Letourneau böyle bir şey yapmış olsun. Onlara ait şarkı ve efsaneleri de derledi ve hepsini 1875'te yayınladı. *Légendes et Chants de Gestes Canaques* [Kanak Efsa-

neleri ve Kahramanlık Destanları] adlı bu kitabı okumuş olsaydınız, debil zekâlı bir halk olduklarını iddia edemezsiniz.

C. R. – Meseleyi biraz daha yakından incelemesi gerekirdi. Bunların gerçekten de Kanakların elinden çıkmış metinler olduğundan emin misiniz? Daha gelişmiş halkların ürettiği ama deforme edip kendilerine mal ettikleri metinler olmasın bunlar? Biliyorsunuz aynı sorun Avustralya Aborjinleri, insan oldukları bile sorgulanır durumdaki Fuego yerlileri için de yaşandı. Çünkü bu vahşilerin çok ilginç bir alet kullandığı saptandı ve Letourneau bu alet için “sana-yi başyapıtı” tanımını yapar. Zekâ seviyeleri göz önüne alındığında böyle bir alet icat etmeleri pek akla yakın görülüyor. Dolayısıyla bunu daha gelişmiş başka ırklardan ödünç aldıklarını pekâlâ düşünebiliriz.

P. K. – Sanıyorum böyle düşünen tek kişi sizin Letourneau’dur; ne hayal gücü ama!

C. R. – Letourneau’yu bu kadar küçümsemeyin. Ne Yeni Kaledonya’da bulundu ne de Avustralya’da ama buraların halklarıyla ilgili bütün verileri tek tek analiz etti.

P. K. – Ama asıl yapması gereken elindeki bu verilerin güvenilirliğini sorgulamak olmalıydı. Bir sürü önyargının sentezi yapıldığında ortaya çıkacak şey de yine sadece bir önyargıdır. Sizler gerçekten de kötü niyetlisiniz! Irkımızın üstünlüğünün peşinen kabul edilmesini, yine sizin 1869’daki kitabınızda belirttiğiniz üzere bu ırkın başka ırkların sahip olmadığı özel bazı hasletleri olduğunun, hızlı ve boyutları ölçülemez bir ilerlemeyi sadece bu öncü ve uygarlaştırıcı büyük ırkın başarabileceğinin iddia edilmesini biraz mide bulandırıcı buluyorum...

C. R. – Mide bulandırıcı ya da değil, ama bu kim-senin aksini ileri süremeyeceği bir kabul. Öyle değil mi? Sonuç olarak bu tartışmada bizi karşı karşıya getiren tek şey eşitlik sorunu. Her şey tam tersini gösterdiği halde siz insanların eşit olduğunu savunuyorsunuz ve bu eşitsizliğin sebep olduğu sonuçları görmek istemiyorsunuz.

P. K. – Başka bir şey var ikimizin görüşlerini farklılaştıran; siz ilkel insanları soyut düşünme yeteneği olmayan koca çocuklar gibi görüyorsunuz ve dayanışma güdüsünü ihmal ediyor ya da yok saymak istiyorsunuz. Ayrıca onların da kompleks sosyal organizasyonlar gerçekleştirebileceğini tasavvur etme sıkıntınız var, bunu yapamıyorsunuz. Bununla birlikte böyle bir organizasyonun varlığını doğrulayan birçok etnolojik çalışma var, yakın tarihlerdeki bir örnek olarak da Morgan'ın Iroki kabilesiyle ilgili çalışmasını gösterebilirim.

C. R. – O çalışmayı biliyorum. Oradaki sosyal organizasyonun karmaşık yapısını fazla abartıyorsunuz.

P. K. – Siz de bu çalışmaların komünist bir toplum örgütlenmesine dair yeni birçok bilgi içerdiğini görmüyorsunuz.

C. R. – ...

P. K. – Bana niyetimin kadim toplumsal örgütlenme biçimlerine dönmek olduğunu söyletmeye çalışmayın sakın. Ben o bildiğimiz hiyerarşiye tabi ve rekabetçi toplumun hep, her zaman var olmadığını ve sonsuza kadar sürmesi için de herhangi bir sebep bulunmadığını söylüyorum sadece.

Sosyal eşitlik ve eşitsizlikler

C. R. – Size kalırsa bütün insanlar eşit.

P. K. – Hayır, bütün insanların eşit olduğunu düşünmüyorum. Zenginler ve yoksullar, sömürenler ve sömürülenler var. Adalet herkes için aynı biçimde işlemiyor...

C. R. – Anlamazlıktan gelmeyin; ben size doğa kaynaklı biyolojik eşitsizlikten, doğal seleksiyonun hükmünü sürdüğü eşitsizlikten söz ediyorum. İnsan doğası ve toplumun işleyişi konusunda tamamen yanlış fikirler geliştiren Rousseau'nun varlığını inkâr ettiği eşitsizlikten. Hayvandan henüz yeni farklılaşmış insanın doğuştan iyi olduğunu, hâkim olamadığı bir çevrenin içinde ezilen insanın özgür olduğunu, hiçbir zaman öyle olmadığı halde ilkel toplumun akıllı bireyler organizasyonu olduğunu savunur Rousseau. Kuşkusuz ahlak ve eğitimin temelinde beşeri bilimler olduğunu sezmiştir, ama bize önerdiği Hıristiyanlığın modern bir versiyonundan başka bir şey değil.

P. K. – Nasıl yani?

C. R. – İnsan bütün öteki türlerden köklü farklılıklar gösterir, her insan ilahi bir yaratıktır, Tanrı'nın oğludur, dolayısıyla bütün insanlar eşittir, en azından eşit sayılır gibi fikirlerle. Dinden özgürleştiğini iddia eden birçok düşünürümüzün hâlâ koruduğu fikir ve inançlar bunlar. Ruhun, beyin olarak Hıristiyan değildirler, ama kalpleriyle, duygularıyla hâlâ Hıristiyan'dırlar. Bana öyle geliyor ki bu sizin için de böyle.

P. K. – Ben doğal farklılıklar olduğunu inkâr etmiyorum ki...

C. R. – Farklılık mı? Eşitsizlik diye tanımlamayı neden reddediyorsunuz?

P. K. – İsterseniz eşitsizlik diyelim.

C. R. – Bütün sosyal eşitsizliklerin kaynağında, ki dikkatinizi çekerim ben çok fazla sosyal eşitsizlik olduğunu düşünüyorum, doğal eşitsizlikler vardır...

P. K. – Öyleyse şuna mı inanıyorsunuz; ötekiler iyi okullara giderken sekiz yaşında kimi çocuklar madenlerde, iplik fabrikalarında çalışıyorsa eğer, bu doğal eşitsizliklerin bir sonucudur, öyle mi?

C. R. – İkisi arasında doğrudan ilişki kurmuyorum elbette. Ama bir sebepler zincirinin sonucu olarak, evet, öyledir. Ama bu demek değil ki bunlar doğru, haklı eşitsizlikler. Sosyal eşitsizlikler doğal eşitsizlikleri canlı tutmaya, korumaya, faydalı olanlarını kendi amaçları doğrultusunda değiştirmeye çalışır ve faydalı eşitsizliklerin gelişmesini önleyerek de zarar verir hale gelir. Dolayısıyla bu sosyal eşitsizlerin ortadan kaldırılması ve yasa koyucunun duruma müdahale etmesi gerekir ki, bunlar yerine yeni sosyal ihtiyaçlara cevap veren yeni eşitsizlikler geliştirilebilsin.

P. K. – Doğal farklılıkların varlığının eşitlikle neden bağdaşamaz olduğunu anlayabilmiş değilim. Bu konuda eğitimi olmamasına rağmen Proudhon'un doğal farklılıkları kabul ettiğini bilirsiniz. Size biraz paradoksal gelebilir, ama o bu doğal farklılıkları eşitliğin koşullarından biri olarak görürdü. "Servet eşitliğinin koşullarından biri bizatihi doğal farklılıkların kendisidir" diye yazmıştı. İnsanların yetenek ve kapasiteleri eşit olsaydı beden gücüyle kaba işlerde çalışanlara daha yüksek ücret ödenmesi gerekirdi. Doğadaki eşitlik sosyal eşitsizliklere sebep olurdu...

C. R. – Proudhon mu?

P. K. – Bırakın devam edeyim. Sosyal fonksiyon farklılıkları, işbölümü, yeteneklerin de farklı olduğu anlamına gelir. Herkesin uzmanı olacağı bir fonksiyon vardır; bu mütevazı ama sosyal olarak yararlı bir iş bile olabilir. Kuşkusuz yetenek eşitliğine bağlı olarak fonksiyonlar arasında da eşitlik olabilir, ama bu eşitlik sosyal işbirliği olgusunun da sonucudur. Her tür meta değişimi, her tür ticaret, her tür ticari işlem değişim değerinin eşitliğini varsayar. Ticaret ancak özgür insanlar arasında yapılabilir. Özgürlük bir eşitlik koşuludur. İlyada'yı kaleme almak kuşkusuz keçi peyniri üretmekten daha büyük yetenek gerektirir. Ama bu Homeros'un Yunan çobanından daha iyi bir konumda olmasını haklı çıkarmaz. Nihayetinde çobanın İlyada'dan mahrum kalması Homeros'un peynirsiz kalmasından daha katlanılabilir bir şeydir! Proudhon'dan şunu da dinleyin: “İnsanları özgür kılinız, zekâlarını parlatınız ki yaptıkları alışverişin anlamını kavrayabilsinler ve o zaman göreceksiniz; alışverişlerini tam, kusursuz bir eşitlik temelinde gerçekleştirecekler, yetenek ya da bilgilerinin üstünlüğünü akıllarına bile getirmeyeceklerdir. Ve o zaman, ticari fikirler düzeninde, yani sosyal çevrede üstünlük kavramının hiçbir anlamı olmadığını siz de göreceksiniz.”

C. R. – Proudhon bu cümleleri kaleme aldığı anda otuz yaşındaydı. *Mülkiyet Nedir* onun ilk yapıtıydı. Elde ettiği itibar da o kitaptaki kendini ifade gücünden geliyordu. Dolayısıyla “Öyle bir ateş etti ki insanlar pencerelere uğradı” diye eleştirilmesi çok da haksız sayılmaz. Ama yanılıyor. Mutlak eşitliğin yerine eşdeğerliliği yerleştirmeye çalışması nafile bir çaba.

Özgürlük ve eşitlik bağdaşabilir kavramlar değil. Ortada değiştirilemez, karşı durulamaz bir yasa var: Ülkenin zenginliği nüfus yoğunluğu ve vatandaşların refahı sahip oldukları özgürlükle doğru orantılı, ama aralarındaki eşitlikle ters orantılıdır.

P. K. – Ben o dediğiniz yasaya inanmıyorum. Sö-zünü ettiğiniz orantılı ilişkinin kurulmasını mümkün kılan ölçütler, dayanaklar ne, gösterin bana. “Yasa” ciddiye alınması gereken bir kelime çünkü!

C. R. – Ya Proudhon’a ne demeli; onun dayanak-ları, ölçütleri var mıydı sanıyorsunuz?

P. K. – Bu kadar radikal bir yeni fikre az rastlanır, ama sanıyorum siz Proudhon’un katkılarını, haydi inkâr ediyorsunuz demeyeyim ama, yeterince cid-diye almıyorsunuz. “Anarşi” terimini ilk o kullanmış olsa da anarşizmin prensipleri ilk geliştiren o değildi; bu şeref 18. yüzyıl sonunda İngiliz William Godwin’e aitti. Ama Proudhon son derece radikal devlet eleş-tirisinin ötesinde, özellikle “çalışma bonusu”nu sos-yalist biçimiyle ele alarak dayanışmacı bir toplumun nasıl olması gerektiğini de belirledi.

C. R. – Onu bile Owen’dan esinlenmiş olmalı ama, tek özgün fikri de zaten bu. Ama söyleyin, pa-rayı çalışma süresi temeline oturtmak iyi bir fikir mi gerçekten? Çünkü çalışma bonoları da en az para ka-dar sakıncalı, çünkü kullanıma çok elverişli değiller.

P. K. – İyi de siz hâlâ eşdeğerlilik kavramının ne-den kabul edilemez olduğunu söylemiş değilsiniz.

C. R. – Bunu az önce alıntı yaptığınız *İnsa-nın ve Toplumların Kökeni*’nde açıkladım, ama siz Proudhon’la ilgili yazdıklarımı not almamışsınız.

P. K. – Bunda haklısınız.

C. R. – Bu eşdeğerlilik kavramının nelere yol açtığını incelediğimizde ne kadar saçma bir şey olduğunu siz de göreceksiniz. Bir Papualının insanlığa olan katkı ve hizmeti bir Aristoteles'in ya da bir Newton'un katkılarının eşdeğerlisiyse eğer, sadece yüksek bazı yetileriyle farklılaşıyor diye insan ırkını hayvandan üstün olduğunu iddia etmeye hakkımız yok demektir. Bu durumda bir bokböceği, iğrenç bir denizanası, tek hücreli bir hayvan bile ekonomi âleminde Proudhon'un eşdeğerlisidir. Çünkü, insanlık dünyasında yetenekleri en üstün kişi türünün en altındakileri aynı yaşam hakkına sahip olacaksa eğer, insanlığın da hükmettiği dünyaya hükmetme iddiasında bulunmak için hiçbir sebebi yok demektir.

P. K. – Proudhon'un analiz ve önermeleri insan toplumuyla sınırlıdır.

C. R. – Bir birey aynı ırktan gelse bile bir başka bireyle o kadar az eşdeğerliliğe sahiptir ki, bazı insanların varlığı insanlık için bazı ulusların bütününden bile daha önemlidir. Uluslar arasında da eşdeğerlilik yoktur. Araplar, VI. yüzyıldan XII. yüzyıla kadar Yunan-Roma uygarlığının meşalesini taşıyarak insanlığın mutluluğu için pek çok şey yaparken bütün barbar Hıristiyan gruplar ortaçağ feodalitesinin baskısı altında o meşaleyi söndürmekten başka bir şey yapmamıştı.

P. K. – Siz eşitlik kavramına bütünüyle karşısınız.

C. R. – Evet. İnsanlığın işleyişi transformizm temelinde incelenirse eğer objektif bir sosyal eşitliğin hem haksız hem de zararlı olduğu görülür. Buna karşılık, ben hakkaniyetten, dürüstlükten yanayım.

Hakkaniyetin eşitlikle hiç ilgisi yoktur, ama hakkın orantılı dağıtılmasını öngörür: İnsanlık için adalet her hizmetin yarattığı fayda oranında ödüllendirilmesidir. Sosyal meselelerin çözümünü sağlayacak olan eşitsizliklerin ortadan kaldırılması değil, adalet ve hakkaniyetle, türün iyiliği için kurallara bağlanması, düzene konmasıdır.

P. K. – Gelir ve ücret hiyerarşisi doğrulanmış değil. Toplum bir bütün; üretilen zenginliklerden kimin payına ne düşeceğini belirlemenin mümkün olduğu bir bütün.

C. R. – Siz bile bazı emeklerin öteki bazılarından daha nitelikli olduğunu kabul ediyorsunuz.

P. K. – Marx'ın dediği gibi düz emek ve nitelikli ya da bileşik emek arasında ayırım yapar ve ikinciye daha iyi ücret ödersek bugünün toplumundaki bütün eşitsizlikleri korumuş oluruz. Emekçilerle onları yönetme iddiasındakiler arasına sınır çizmek olur bu. Toplumu birbirinden iyice kopmuş iki sınıfa ayırmak olur: Bilgi aristokrasisini eli nasırlı halkın tepesine yerleştirmek, yani ikinciye birincinin hizmetine vermek.

C. R. – Mühendis yetiştirmek tarım işçisi yetiştirmekten daha uzun süre gerektirir. Bu birincinin ücretinin ikincininkinden daha yüksek olması için yeterli sebep değil mi?

P. K. – Marx'ın da yeniden ele aldığı Ricardo'nun değer yasasına gönderme yapıyorsanız eğer, gerçekten de metanın değişim değeri onun üretimi için gerekli sosyalleşmiş emek miktarına göre belirlenir. Dolayısıyla bir mühendis daha iyi ücret almalıdır.

C. R. – Gördünüz mü!

P. K. – Ama mühendise daha yüksek ücret ödemesinin sebebi bu değil ki. Bu eğitim tekeliyle ilgili bir durum. Tıpkı biliminsanı ya da doktor gibi, mühendis de yine tıpkı burjuvanın fabrikasını işletmesi ya da bir soylunun doğuştan gelen unvanlarını işletmesi gibi, bir sermaye –diploma– kullanıyor. Doku- ma işçisi tarım işçisinden üç kat, kibrit fabrikası işçisinden on kat çok para kazanıyorsa eğer, sebebi her birinin “üretim için yaptığı masraflar” değil.

C. R. – Yani size göre bütün o ücret skalası teorileri yanlış mı?

P. K. – Evet. Biz ücret skalasını vergi, yönetim payı, kapitalistin stokları ve tekel durumundan oluşan çok kompleks bir ürün olarak görürüz... Ücret skalası üzerine geliştirilen bütün teoriler günümüzdeki haksızlıkları haklı çıkarmak için ve sonradan icat edilmiştir. Dolayısıyla bunlar bizi hiç ilgilendirmez. Her halükârda eğitimden gelen ayrıcalıklar da doğuştan gelen ayrıcalıklar kadar kabul edilemezdir ve Proudhon bunu çok iyi görmüştür. Ama siz Proudhon’u pek sevmiyorsunuz.

C. R. – Doğrusu evet. Tarz denen şeyden anlıyorsam eğer, onun eksik kültürlü ve okuduklarını iyi hazmedememiş yapay bir düşünür olduğu görüşündeyim. Önyargılarının pençesinde. Umarım onun kadınlar hakkındaki düşüncelerinden de söz ederiz. Yazdıklarında birbiriyle çelişen çok yer var. Ama o yazdıklarına dair söyleyeceğim tek şey okuduklarını hakkını vererek okumadığıdır. Burjuvadan daha çok Burgonyalı bir köylüydü o... Şehirli ortama sürgün edilmiş deklase toprak adamı.

P. K. – Hepsi bu kadar mı?

C. R. – Hayır. Çayırarda sığır güttüğü günleri boşa geçmiş sayardı. Doğuştan, kalıtsal açıdan vahşi ve yontulmamış biri olarak, ait olmadığı bir insani çevreyi anlamada yetersiz kaldığı hissiyatı içindeydi ve edindiği ama dokularına nüfuz edememiş entelektüel kültür ortamına uyum sağlayamadığını düşünüyordu.

P. K. – Hiç alakası yok! Bilir misiniz ki Marx, sonradan nefret etse de, Proudhon'a hayrandı. *Mülkiyet Nedir*'i çok överdi. Hatta artı-değer kavramını bile ondan yola çıkarak bulmuştu. Proudhon sığırlarını güttükten ve bir lokantada çalıştıktan sonra on dokuz yaşında tipograf olmuştu. Siz ne işçi seviyorsunuz ne de köylü; devrimcileri ise onlardan da az seviyorsunuz. Bir işçinin düşünür ve teorisyen olmasını aklınız almıyor! Burjuvaların ve bir süredir de otoriter sosyalizm taraftarlarının Proudhon'a boca ettiği küfür ve hakaretleri tekrarlıyorsunuz.

C. R. – Proudhon sandığınız kadar devrimci biri değildi. Kuşkusuz bir şeyleri yıkmak istiyordu, ama hepsini hemen, yeniden, yeni isimler altında ve kimi zaman da yeni biçimiyle bile değil, en arkaik ve en ilkel eski biçimleriyle inşa etmek için. Ve bu sizin devrimciniz kimi zaman da pek uysal ve akli başında davranırdı; 1843'te genel oy hakkına karşı çıktı, çünkü halkın bilinç seviyesinin yeterli olmadığını söylüyordu. Eğer bu hak beş yıl sonra kazanıldıysa, bu gecikmede onun hiç payı olmadığını söyleyemeyiz.

P. K. – Bu genel oy hakkı meselesini birazdan konuşuruz, ki bence bu konuda epey büyük bir yanılsama içindesiniz, ama bana söyleyin; toplumsal eşitsizlikleri, sizin bile dediğiniz gibi doğal eşitsizliklerle örtüşmeyen sosyal eşitsizlikleri düzeltmek için ne öneriyorsunuz?

C. R. – Sizin dilediğiniz ve gerçekleşmesi için çalıştığınız altüst oluşların ekonomik mekanizmayı bozacağına, emekçi sınıfların yoksullaşmasına yol açacağına inanıyorum. Ama onların kaderini değiştirecek, iyileştirecek başka çözümler var.

P. K. – Sizi dinliyorum.

C. R. – İşçiler bugünkü tavırlarından vazgeçmeli ve devlet de reformlara girişmeli.

P. K. – Emekçilerin bugünkü durumdan kendilerinin sorumlu olduğunu mu düşünüyorsunuz?

C. R. – Kısmen, evet. Ama emin olun, sadece kısmen. Halk bankalarında yatırım amaçlı tasarruf yapmalıydılar ve bu greve gidileceği öngörüsüyle olmamalıydı.

P. K. – Siz bir işçinin kaç para kazandığını biliyor musunuz?

C. R. – Evet. Ücretler düşük, biliyorum. Böyle bir tasarruf ancak uzun vadede işe yarayabilir.

P. K. – Emekçileri kapitaliste mi dönüştürmek istiyorsunuz?

C. R. – Tam da öyle, hatta hisse senedi almalı, borç vermeliler. Bu onların tavrını değiştirir, daha sorumlu davranırlar.

P. K. – Daha sorumlu mu? Akılları başlarından gider demek istiyorsunuz herhalde?

C. R. – Ama önerdiğim önlemler bundan ibaret de değil. Üretilen zenginlikleri daha da arttırmak gerekir ki nüfus ve bu nüfustaki işçi sınıfı payı daha hızlı büyüsün ve daha iyi bir geleceğe sahip olsunlar.

P. K. – Emekçi sınıfın kapitalistlerce sömürülüyor olduğu gerçeğinden haberdar değilsiniz sanırım.

C. R. – Ben sosyalist değilim! Hele anarşist, hiç değilim!

P. K. – Bunu anlamıştım zaten. Dahası, birilerinin sizi anarşist olarak takdim ettiğini duyduğumda şaşırmıştım da. Bu olumlu kanaati uydurmuşlar gerçekten: Anarşist ama muhafazakâr ya da anarşist ama totalitarizm yanlısı diyorlar sizin için. Üstelik anarşizm ve muhafazakârlık ya da anarşizm ve totalitarizm birbirleriyle asla bağdaşabilir kavramlar olmadığı halde!

C. R. – Üretimin artması için ekonomi mekanizmasının azami hızda çalışması gerekir. Ülkümüz şu olmalı: Kol emeğine, yeteneğe ne zaman, nerede ihtiyaç duyulursa her ikisi de tam zamanında orada olmalı. Böyle yaparsak eğer, sadece üretim artmakla kalmaz, rekabet azlığı ya da çokluğundan bağımsız olarak sadece yetenek farkından doğan ücret farklılıkları da normal dengesine kavuşur. Dolayısıyla her şey emekçi mobilitesini arttırmak için yapıyor olmalı, bu nokta çok hayati.

P. K. – Pekiyi, kim örgütleyecek bu mobilitmeyi? Devlet mi?

C. R. – Şart değil. Yeni loncalar, Devrim'in tasfiye ettiğinden daha açık loncalar kurulması gerekecek.

P. K. – İşçi ve patronu bir araya getiren yapılar mı?

C. R. – Evet.

P. K. – Yani, sermaye ve emeğin birliğine yönelik şu eski mistik hayali görmeye devam; sanki proletaryayla burjuvazinin çıkarları birbirini tamamlayan şeylermiş gibi!

C. R. – Bırakın da devam edeyim. Emekçileri mülkiyet sahipliğine teşvik etmek yanılığ olur, çünkü bu konuda onları harekete geçirmek o kadar kolay değil.

Ama sanıyorum ki mobilitenin önündeki en büyük engel aile; çünkü hareketsiz, yerinden kıpırdamıyor, dışarı çıkmıyor ve çözülüyor. Bu tür ailelerin temelini oluşturduğu toplum tarım toplumdur, bu yapı sanayi toplumuna uygun değil. Dolayısıyla evlilik yerine sivil, özgür, süresi tarafların isteğine bağlı sözleşmeler geliştirmek gerekecek. Aile bağları sebebiyle değil, orada olmak hoşuna gittiği için yaşadığı şehirden işsizlik yüzünden uzaklaşmak durumunda olan işçi böylece bu adımı kolayca, bugünkü gibi eşinin öfkeli tepkilerine maruz kalmadan atabilecek; çünkü geride bırakmak zorunda kaldığı karısı kendine uygun başka bir koca bulabilecek, yine aynı şekilde o da gittiği yerde başka bir kadınla evlenebilecek ve belki ikincisinde daha iyi bir seçim yapmış olabilecek. Sizi şoke mi ettim?

P. K. – Bana öyle geliyor ki aile kurumunun durumunu biraz hafife alıyor ve bunu burjuva çıkarları doğrultusunda yapıyorsunuz.

C. R. – Ben böylelikle işçileri daha özgür kılıyorum. Emekçiyi bütün bağlarından, zincirlerinden kurtaralım ki göçmen kuşlar kadar özgür olsun ve güneş nerede daha çok ısıtıyorsa oraya göç etsin ve nereye bahar gelmişse yuvasını da oraya kurabilsin.

P. K. – !!! İşsizliğin evinden kovduğu emekçi için biraz tuhaf bir özgürlük anlayışı! Anarşistleri hayalcilikle eleştirenleri düşünüyorum da siz bizi bile aştınız, gerçekliğin tamamen dışına çıktınız. Anlaşılan hayatınızda tek bir işçiyle bile karşılaşmamışsınız!

Kadınlar ve doğurganlık

P. K. – İnsanlar arasında eşitsizlik, ırklar arasında eşitsizlik derken, erkek ve kadın arasında da doğal bir eşitsizlik var mı?

C. R. – Elbette. Bu farklılıkların evrim yasasında neden yer almadığı anlaşılabilmiş değil. Başlangıçta, antropoid atalarımız döneminde kadın ve erkek birbirinden çok az farklıydı. İnsanların herhangi bir şeye sahip olmadığı, herhangi bir yere yerleşmediği bir hayatta kadının hamile olması ya da çocuk emzirmesi onun için önemli bir handikap oluşturmuyordu. Memeli hayvanlara bakın; erkek ve dişi dışarıdan birbirinden pek az farklı görünür. Ama mal edinme ve saklama güdüsüyle birlikte işler değişmeye başladı. Yükünü de yanında götürme ihtiyacı doğdu ve ilk işbölümü böyle ortaya çıktı: Ağır işler erkeğe kaldı, kadına da çocuk bakmak düştü. Sonra erkekler avcılıkta uzmanlaştı. Zamanla kadın gücünü kaybetti, âtıllaştı ve el işlerinde büyük bir maharet geliştirdi. Yumuşak ve müşfik bir yapıya yöneldikçe saldırgan güdülerini yitirdi. Girişimcilik yetenekleri azaldıkça zekâ düzeyi de düştü. Aynı süreçte erkek ise daha atik ve güçlü, daha cesur, kıyıcı ve kavgacı hale geldi, zekâ düzeyi yükseldi.

P. K. – Erkeğin kadın üzerinde hâkimiyet kurmasının kökeninde bunlar var demek.

C. R. – Evet. Aileye gelince; bunun çok eski bir kurum olduğunu, aile güdüsünün çocuğun korunma ve uzun bakım ihtiyacı sebebiyle ortaya çıktığını ve bunun türün varlığını bir biçimde sürdürüp geliştirme faktörü olduğunu söyleyen Rousseau'nun tersine,

başlangıçta eşitlikçi bir yapısı olan ailede de böyle bir eşitsizlik gelişti. Sonrasını anlamak daha kolay; başlangıçta kadın üzerinde belki şiddet tutkusuna ya da başkalarıyla dövüşme pahasına onu kendine saklama güdüsünden kaynaklanan kıskançlığa bağlı hâkimiyet, giderek hızla mülk sahibinin mülkü üzerinde tiranlık kurma sürecine dönüştü. Yine buradan giderek baba despotizminin nasıl geliştiğini de anlayabiliriz. Güdülerin özelliği hızla ve her zaman aşırılığa, istismara yönelmesidir. Ama bu ille de geri döndürülemez bir olgu değildir. Doğal seleksiyonun yoldan çıkmış etkileri olabilir; bunları düzeltmek de bizim işimiz.

P. K. – Bazı antropolog meslektaşlarınız kadının erkekten daha az akıllı olduğu, çünkü beyninin daha küçük olduğu görüşünde.

C. R. – Antropoloji Cemiyeti'ndeki meslektaşlarımızın neredeyse tamamı, benim istisna olduğumu söyleme kibarlığını da göstererek, açıkça kadınların erkeklerden daha az akıllı olduğu görüşünü savunur. Aralarından bazıları, ki bu sayı giderek artıyor, bu durumun kaynağında gerçekten de beyin ağırlıklarının daha düşük olmasının yattığı inancında. Bu beyin ağırlığı farklılığı asla akıl ve zekâ farklılığının kanıtı olarak görülemese de, gerçekten de bir zekâ farklılığı var. Léonce Manouvrier iki yıl önce bizim cemiyetin bülteninde yayınladığı ilginç bir makalede ırklar arasında olduğu gibi cinsiyetler arasında da farklılık olduğunu kanıtladı. Beynin ya da beyin hacminin beden kütesine oranına baktığınızda görüyorsunuz ki kadın beyni az da olsa erkeğinkinden büyük! Dolayısıyla beyin hacminin zekâyı da belirlediği iddiası yanlış bir düşünce.

P. K. – Evrimin yoldan çıkartıcı etkilerini nasıl düzeltereğiz? Çünkü siz ırklardan söz ederken farklılıkların düzeltilemez, değıştirilemez olduğunu söylemiştiniz, şimdi erkek ve kadın söz konusu olduğunda ise aynı şeyi söylemiyorsunuz.

C. R. – Burada bir çelişki yok. Kadın-erkek farklılıkları epeyce yakın dönemde ortaya çıkmış farklılıklar ve muhtemel ki işbölümünün ortaya çıkışından sonraki uzun dönem boyunca en düşük düzeyde kaldı. Dolayısıyla bu bir kader, mutlak bir durum değil. Bugün bunlar anakronik farklılıklar, çünkü sosyal ünite artık ne klan ya da kabile ne de aile; bu birim artık bireyin kendisi. Kadının erkekten daha aşağı konumda olması ırkın gelişmesinin önünde engel haline geldi.

P. K. – Sizinle aynı fikirdeyim. İnsanlığın kendini aşması gerektiğini savunan birçok devrimci henüz kadının bu özgürleşme sürecindeki yerini anlamış değil.

C. R. – Kuşkusuz burada kadını basit bir üretim aracı olarak gören Proudhon'u kastediyorsunuz. O kadına sadece iki rol biçmişti: Ya uşaklık ya da kibar fahişelik. Ona kalırsa kadın kendini gerçekleştirebilecek durumda değildi; ancak erkeğin uzantısı, tamamlayıcısı olabilirdi... Ama bütün bunlar Proudhon'un annesine tapmasına ve uyumlu bir koca olmasına engel olamadı... Benim bir Proudhon takıntım yok, ama o sizin babanız sayılır!

P. K. – Ne yazık ki az ya da çok böyle düşünen tek kişi o değil. Ondan bu konuda ayrılıyorum ve baba otoritesine en az sizin kadar karşıyım. Yine, onun Yahudiler hakkında yazdıklarını da onaylamıyorum.

C. R. – Yahudi ırkı diye bir ırk yok; hem Yahudileri, hem de Arapları kapsayan Sami ırkı var.

P. K. – İsteddiği kadar Özgürlük, Eşitlik ve Kardeşlik şiarıyla kendinden geçsin, evdeki köleliği, aile içi köleliği ayakta tutan devrim, devrim değildir. İnsanlığın yarısı bu esarete maruz durumda, bu yüzden öteki yarıya karşı da ayaklanmaları gerekiyor.

C. R. – Kadının bu alttaki konumunun eğitimle düzeltilebileceği kanaatindeyim. Kuşaklarca sürecek uzun bir mücadele sonunda bu durum önce gerileyecek, sonra da yok olacak. Yine de kadın ve erkek birbirinin tıpatıp aynı olmayacak elbette. Kadının kendine özgü ve özenle koruyup geliştirmesi gereken meziyetleri var. Köleler gibi erkeği taklit etmek zorunda değiliz.

P. K. – Bilim, kadınlar için neyse erkekler için de odur.

C. R. – Kesinlikle. Ama bilimle ilgili kadınsı bir anlatım var. Özellikle erkeklerin geliştirdiği, onların erkeksi damgasını taşıyan bir anlatım.

P. K. – Demek istiyorsunuz ki bugün cinsiyetler arasında entelektüel farklılıklar var ve bunun mecburen bilimsel faaliyet üzerinde de etkileri, sonuçları oluyor.

C. R. – Evet, ama bu geçici bir durum. Matematik zekâ, aklın dağınık çalışması erkekte bütün yetileri hapsedip ruhu fosilleştiriyor ve onu maneviyatı olmayan, tam bir düşünen makineye dönüştürüyor. Kadında ise tam tersine, ya temeli ve freni olmayan marazi bir duyarlık ya da faaliyetin rasyonel hiçbir hedefinin olmadığı, kendini şu ya da bu boyutta çılgınca yaratıcılığa ya da şiirsel hayallere kaptırdığı bir

muhayyile geliyor. Erkek tamamen beyinden ibaret, kadınsa yürekten. Erkek sadece düşünüyor, kadınsa sadece hissediyor. Bu durumda ilişki alışverişi imkânsızlaşıyor ve herkes kaybediyor. Eğitim kaynaklı çok radikal bir farklılığın sonucu bu. Dolayısıyla birçok şeyi değiştirmek pekâlâ mümkün. Kadınlar bilime yönelmeli, erkeklerse şiire.

P. K. – Felsefe yapma biçimi konusunda da kadın ve erkeğin farklı olduğuna inanıyor musunuz?

C. R. – Kadınsı özellikler kendini en çok felsefede gösteriyor. Kadınlar sayesinde felsefe daha yapıcı, daha pratik ve daha eyleme dönük geliyor. Bizde, erkeklerde neredeyse hiç olmayan bir davranış mantığı var; biz önerme ve olumlamalarda hızlı davranırız, erkeklerde bu konuda son derece ağır. Genellikle de biz çok daha hızlı sonuca varırız.

P. K. – Erkek egemenliğinin bir tezahürü de özellikle kadının sırtına yıkılan ev işlerinin paylaşımı konusunda. Kadın artık evin hamalı olmak istemiyor ve son derece haklı. Bu hareketin başını da özellikle Amerikalı kadınlar çekiyor. Birleşik Devletler’de çok az kadın mutfak köleliğine razı oluyor. Çözüm ise çok basit; ev işlerini artık makineler yapmalı. Orada ayakkabı boyayan, evlere dağıtılan sıcak suyla çamaşır yıkayan makineler var. Gelecekte hem ayakkabı boyayan hem de çamaşır yıkayan işletmeler kurulması hiç de olmayacak şey değil. Hem sonra, başka birçok şey aile ocağı dışında da yapılabilir. Kadınlar yakında isterlerse mutfak işlerinden de kurtulabilirler ve üstelik bunu bütün dünyayı zehirleyen restoranlara gitmeden de yapabilirler. Parisli kadınlar istediği çorbayı yapacağı et suyunu kasaptan almayı

şimdiden alışkanlık edindi, Londralı ev kadınları da yakındaki fırına üç beş kuruş verip etini, elmalı payını ya da ışgın otunu oranın fırınında kızarttırıp pişirebiliyor, böylece hem zamandan hem de kömürden tasarruf ediyor. Yarın ortak mutfaklar –bildiğimiz ortak tandır– kurulduğunda...

C. R. – Hâlâ ortaçağ nostaljisi...

P. K. – Hiç de değil. Zehirlemeyen, dalaveresiz bir ortak mutfak kurulduğunda insanlar yemeklerinin önemli bölümünü tümüyle hazır yemek olarak temin etmek için o mutfağa başvurma alışkanlığı edinecek ve her damak zevkine uygun yemeği yapmak için son bir dokunuş yetecek.

C. R. – Ev işlerini şempanzelerin yapacağı gibi bir durumla da karşılaşabiliriz. Gülmeyin, bu ciddi bir öneri ve öneren tek kişi de ben değilim. Maymunlar böyle bir çalışmayı gerçekleştirme konusunda en az insanlar kadar yetenekli. Bu işe uygun şekilde seçilip eğitildiklerinde yetenekleri daha gelişecektir. Çirkinliklerine bile çare bulunabilir. Sömürgelerimizde Siyahlar yerine onlardan yararlanmayı önerenler bile oldu. Bugünkü hizmetçilerle kıyaslandığında ev işlerinde hem daha ağız sıkı hem de daha az talepkâr olacaklardır. Ama yine de bir mesele var; onların insanla çiftleşmesine karşı önlem alınmalı; çünkü kadınlar genellikle maymunlara karşı hiç istek duymasa bile, öyle büyük maymunlar var ki, bu konuda rahat bırakılsalar kadınlar için ölüp biterler.

P. K. – Öyle ya da böyle, erkek egemen yapıdan bir dizi kural ve yasasıyla devlet sorumlu.

C. R. – Sadece o değil. Erkek egemen yapı geleneklerimize girmiş, en zararsız görünen toplumsal

alışkanlıklarımıza nakşolmuş durumda; devletin bu gelenek ve göreneklerin gelişmesine yön vermek gibi bir görevi var, kadınlara özgü sosyal alışkanlıklarda bile. Size “Matmazel” teriminin kullanımından örnek vereyim: Evli olmadığım ve özgür birliktelikten yana olduğum için adıma gelen mektupların adresinde “Matmazel Royer” diye yazar. Ya cevap vermem ya da mektubu gönderene iade ederim. “Matmazel” terimi bana daha çok kısa etekli küçük kız çocukları, baba velayeti altındaki kızlar, hatta medeni evlilik yoluyla eşinin himayesini kabul eden ve tıpkı Roma hukukunda olduğu gibi kocalarının meşru kızı statüsü kazanan kadınlar için kullanılabilmemiş gibi gelir. Yaşını başını almış, medeni haklara sahip ve o hakları korumaya ve sonuna kadar kullanmaya kararlı kadınlar için kullanılabilecek bir terim değil. Fransızcadaki yaygın gelenek uyarınca “kadın yurttaş” denmesini tercih eder, en azından “Madam” diye hitap edilmesini isterim.

P. K. – Erkek egemen yapıdan çok çekmiş olmalısınız.

C. R. – Hem de sürekli. Ve buna maruz kalan bir tek ben değilim. Hatırlar mısınız, 1848’den önce Milli Kütüphane’nin okuma salonlarına kadınları kabul etmezlerdi. 1848 sonrasında ise onlara özel oda ayrıldı. Kadınlar bakaloryaya katılma hakkını ancak 20 yılı biraz aşan bir süre önce, 1861’de elde edebildi. Ben gençliğimde erkeklerle birlikte okula bile gidemedim. 1870’te kendimi Antropoloji Cemiyeti’ne kabul ettirebilmek için ne büyük zorluklarla karşılaştığımı size anlatmıştım – bir kadını onlarca erkeğin arasında gözünüzün önüne getirmeye çalışın, ne büyük terbi-

yesizlik! Sorbonne akademik konseyi konferanslarım için bana salon tahsis edilmesini bile oybirliğiyle reddetti. Mason Locası'na giremiyorum... Size başka bir sürü örnek verebilirim. Beni agresif olmakla suçlayanlar olur, ama itiraf edin ki haklı sebeplerim var. Ahlaki ve Siyasi Bilimler Enstitüsü adaylığım geri çevrildi, bu yüzden üç yıl önce Felsefi ve Ahlaki Araştırmalar Cemiyeti'ni kurmak zorunda kaldım. Çünkü kendimi ifade edip tartışmalara katılabilmemin tek yolu buydu. Sorunun kaynağında her zaman devlet yok, ama haklısınız, bütün sorunları çözemeyecek durumda olsa bile, devletin müdahale etmesi şart.

P. K. – Ben devletin müdahale etmesi gerektiğine inanmıyorum. Biliyorsunuz, bizler anarşistiz ve devleti ortadan kaldırmak için varız. Onu tasfiye ettiğimizde erkek egemen yapıya yol açan bütün yasaları da yok etmiş olacağız.

C. R. – Bunda şüphelerim var. Ama devletin tasfiyesini beklerken bile kadınlara faydası olacak bazı reformlar yapılabilir, özellikle de evlilikle ilgili. Size az önce evliliğin sanayi toplumuna uygun olmadığını ve emekçilerin coğrafi mobilitesinin önünde fren oluşturduğunu açıkladım. Bugünkü yasal düzende kadın azınlık statüsünde ve kocasının lehine olarak bir dizi temel haktan da mahrum. Bana öyle geliyor ki evliliğin sona erdirilemez, aile birliğinin parçalanamaz olması erkek için de kadın için de ağır bir yük, ama daha çok kadın için. Hâlâ boşanma hakkı yok; 1792'de kabul edildi, ama 1816'da yürürlükten kaldırıldı. Gördüğünüz gibi size göre tümüyle burjuva devrimi olan Fransız Devrimi yine de bir şeyleri –geçici de olsa– değiştirmiş. Birkaç ay sonra, sanıyorum temmuzda Millet Meclisi'ne boşanma hakkını öngö-

ren bir tasarı sunulacak; o tasarının kabul edilmesi şart. Hem o tasarı bile boşanmayı son derece katı koşullara bağlıyor. Evlilik birliğinin bozulması için taraflardan birinin talebinin yeterli olması gerekirken, karşılıklı rıza bile boşanmayı sağlamıyor. Geçimsizliğin ispatı yetmezmiş gibi, boşanma ancak eşlerden birinin ağır kusuruyla gerçekleşebiliyor! Ama bu bile gelişme sayılır. Hiç değilse, zina, aldatma konusundaki eşitsizlik ortadan kalkmış olacak, bu iyi. Parlamentarizm sadece olumsuz etkileri olan bir şey değil gördüğümüz gibi!

P. K. – Sizinle aynı fikirdeyim, aile yapısı hep bugün bildiğimiz gibi değildi. Değişmeli.

C. R. – Başka tür sosyal organizasyon biçimleri de olabilir, talep edilebilir. Kızlar ve torunlar aynı çatı altında anne ya da büyükannenin etrafına toplanabilir; herkes uzmanı olduğu mesleği yaparak hayatın içinde kendine yer edinebilir, sevgi gibi manevi temele ya da kan bağına dayalı olmayan tesadüfi ve uygunsuz birlikteliklerden uzak durup ortak hayatın birçok avantajından yararlanabilir, böylece ailenin dağılması bugünkü kadar hüznü olmaz. Damatlar, kocalar, babalar onlara destek olabilir elbette, ama artık bu aile topluluğunun yeri doldurulamaz temel direği de olmazlar.

P. K. – Siz anaerkil düzen getirmek istiyorsunuz!

C. R. – Anaerkil düzen diye bir şey hiç olmadı ki. Hem bu daha çok bir aile falansteri, aile komünü.

P. K. – Sizce devletin müdahale etmesi gereken başka alanlar da var mı?

C. R. – Kadınlara velayet hakkı da tanımak gerekir. Ortalıkta bir sürü baştan çıkartılıp terk edilmiş, ço-

cuğuyla sefalete mahkûm edilmiş işçi kız var. Erkekler böyle kadınlarla evlenmeme hakkına sahip, ama çocuğun bakım sorumluluğundan kaçma hakları da olmamalı. Çoğu kez babanın kim olduğu bilinmediği için soyun anne üzerinden devamı sağlanmalı. Ama sanıyorum asıl sorun, bugünün toplumunda uygulandığı şekliyle ailenin kendisi, çünkü doğurganlığın önündeki engel de o.

P. K. – O nasıl oluyor?

C. R. – Doğum hızının düşüklüğü bir gerçeklik ve herkes bundan şikâyetçi. Fransız kadınlarının doğurganlığının azalması Malthus teorilerinden esinlenmiş ekonomik sebeplere bağlanıyor. Özellikle alt sınıflardaki aileler çocuk sayısını kendilerine sağlanan imkânlarla göre sınırlı tutuyor, çocuklarının hiç değilse kendi sosyal statülerinin altına düşmemesini garanti altına almaya çalışıyorlar.

P. K. – Size Malthusçuluk ve Neo-malthusculuk hakkında söylemek istediğim şeyler var, ama siz devam edin.

C. R. – Ekonomik faktörler düşük doğum oranının sebeplerinden biri, ama tek sebep bu değil, dahası en önemli sebep de değil. Bu fenomeni anlamak için kadınların psikolojisine nüfuz etmek, onların davranış sebeplerini bilmek gerekir, çünkü türün devamını ve çoğalmasını sağlamada baskın rol onların. Erkeklerin en çok yapamadığı şey de bu. Kadın içgüdüsel olarak erkeğin karşısına olduğu gibi değil, olması gerektiğine inandığı şekilde çıkıyor. Genellikle de ne istediğini kafasında tam olarak belirlemiş olmuyor. Dolayısıyla onu tanımak için biraz kurnazlık gerekiyor; nasıl yaşadığını gözlemek, sorgulamadan

incelemek, ancak uzun sohbetlerle mümkün olacak şekilde kendini ele vermesini beklemek.

P. K. – Yönteminize hayranım. Ama ne yazık ki bu yöntemi sistematik biçimde uygulamıyorsunuz.

C. R. – ???

P. K. – İlkel topluluklarla ilgili çalışırken gözlemci kişinin onların psikolojisine nüfuz edebilecek biri olup olmadığını, üzerinde çalıştığınız ilkel bireyin de kendini olduğundan farklı göstermek, rol yapmak zorunda olup olmadığını sorgulamıyorsunuz.

C. R. – İkiisi kesinlikle aynı şey değil. Ve bu yöntemi uygularken bir şey de keşfettim: Kadının annelik ve buna bağlı cinsellik güdüsünde gerçek anlamda ve kayda değer bir gerileme var. İnceleme ve gözlemler sonunda tespit ettik ki atalarından tevarüs eden ilkel ve vahşi güduları iyice evcilleşmiş ve neredeyse kaybolmak üzere. Dolayısıyla cinsellikle ilgili sıkıntılar konusunda kadın daha özgür.

P. K. – Ama buna rağmen erkekle teması, evliliği arayan da o.

C. R. – Evet, ama neden? Çünkü evlilik onun için varlık sebebi, bir meşgale, bir meslek; kendisine açık tek meslek. Toplum ona yasa garantisi altında olan ya da olmayan, yasal ya da kaçak başka tür bir aşk ilişkisi imkânı vermiyor. Anne olmak istemese de, edindiği bu mesleğin tehlike ve risklerinin parçası olarak evliliği kabulleniyor. Annelik güdüsü olarak kalan azıcık şey de ilk çocuktan hemen sonra yok oluyor. Elindeki bu tek gelir kaynağını korumak için numara, hile yapmak zorunda kalıyor.

P. K. – Kadın-erkek ilişkisi hakkında karanlık bir tablo çıziyorsunuz. Aşkın yeri yok bu dediklerinizde.

Benim karım Sophie ile ilişkim böyle değil ve sanıyorum, sizin birlikte olduğunuz kişiyle ilişkiniz de bu tür bir ilişki değil.

C. R. – Elbette; gerek eşiniz gerekse ben özerk bir hayat yaşadığımız sürece göstereceğimiz kapasite de farklı, bağımsız olacaktır. Karınız ve benim için karı ya da sevgili olmak meslek değil. Dolayısıyla böyle bir ilişkide aşkın elbette yeri var. Ama anneliği risk olarak yaşayan çok sayıda kadın bundan uzak durmaya çalışıyor. Buldukları, seçtikleri çözüm de çocuğu düşürmek, aldırarak. Daha iyi eş, karı olmak için anne olmayı reddediyorlar. Birleşik Devletler’de çocuk aldırarak çok yaygın, büyük bir yüzdeyle ve açık açık başvurulmuş bir durum. Nitekim göçlerin katkısı olmasa nüfus hızla düşer.

Sizi çok şaşırttığımı görüyorum. Ama çocuk aldırarak ya da fahişelik benim keşfettiğim şeyler değil. Ama değil mi ki bunlar var, öyleyse açık açık konuşmak, anlamaya çalışmak gerekir. Siz de Reclus Kardeşler gibi ahlakçı mısınız yoksa? Kalvinizm’in dibini bulmuş bu ikisi için durum anlaşılır olabilir, ama bildiğim kadarıyla siz farklısınız.

P. K. – Bu tür konuları Paul Robin’le çok tartıştım...

C. R. – Paul Robin’i tanır mısınız?

P. K. – 1876’da İngiltere’de, Fransızca öğretmenliği yaptığı sırada tanışmıştım. Ortak anarşist dostlarımız vardı ve o eski bir Enternasyonal yöneticisi olarak tanınan biriydi. Epey yakınlaştık, hatta içli dışlı olduk. İkimiz de İngiltere’den çabuk ayrıldığımız için bol bol mektuplaştık. Robin ekonomik büyümeyi zorlamaması için nüfus artışının sınırlanması gerektiğine dair İngiliz Neo-Malthusçu tezlerle döndüğün-

de birbirimizden biraz uzaklaştık. Çünkü yanlış bir tez. Sosyal yapının değişmesi sağlanıp üretim uygun şekilde örgütlendiğinde bugünkünden çok daha yüksek bir nüfusun iyi beslenmesi bugünün teknikleriyle bile mümkün, hele gelecekte bunun tartışması bile olmaz. Neo-Malthusçuların tezlerinin özgünlüğü, Malthus nüfus artışını önlemek için iffetli ve mazbut hayattan başka şey önermezken, onların doğurganlığı önleyici yöntemlere başvurma yolunu gösteriyor olmasında.

C. R. – O bir Anglikan pastörüydü. Ama Robin ekonomik argümanlara dayalı nüfus sınırlaması önerisiyle yetinmedi. O geliştirdiği özgürlük programının sadece bir unsuruydu. Özgür birliktelikleri –evliliği “ahlakdışı” görürdü– ve cinsel özgürlüğü, kadının çocuk yapıp yapmama kararını kendisinin vermesini, doğum önleyici yöntemleri yaygınlaştırmayı savunurdu.

P. K. – Biliyorum. Başkaları gibi beni ve Reclus’yü de ikna etmeye çalıştı ki, o talepleri de anarşist programa dahil edelim, bunu mücadelenin eksenine haline getirelim. Dediğine göre doğum kontrolü işçileri özgürleştirecek, militan, devrimci mücadeleye katılmalarını kolaylaştıracaktı. Ayrıca kapitalistlere hizmet edecek insan gücünü, topların önüne dizilecek be- den sayısını neden arttıracaktık ki? Çocuk yapmayı önleyici yöntemlerin tanıtılmasını ve insanlığın öteki başka şeyler gibi doğurganlığı da kontrolüne almasını ben de faydalı buluyorum. Ama bir yandan da asıl önemli olanın devrim hazırlığı olduğuna ve Robin’in Neo-Malthusçuluğunun palyatif önlemlerinin devrimi geciktireceğine inanıyorum. Hangi yönü tut-

tururlarsa tuttursunlar bütün sosyalistlerin bir kere daha sizinle aynı fikirde olduğunu görüyorsunuz.

C. R. – Robin'in bir düşüncesi de uygun zamanda ve sınırlı sayıda çocuk sahibi olmanın onların daha iyi yetişmesine imkân sağlayacağı ve insan neslinin gelişmesine hizmet edeceği yönünde. Bunda haklı, ama önlemleri yeterli değil. Tam bir piyango olan evlilik kurumu, üzerinde düşünülmüş akılcı bir seleksiyon yasası haline getirilmeli ve başlıca, hatta biricik amaç da insan neslinin gerek fiziki gerekse ahlaki bakımından en soylularını çiftleştirip çoğaltmak olmalı. Gerek bedenlen gerekse ruhen sağlıklı kuşaklar yetiştireceğinden kuşku duyulanların döl vermesi, çocuk sahibi olması gerekirse zorla engellenmeli. Delileri kısırlaştırmak ve bir adaya kapatmak gerekir, ama bizim bugünkü sözde duygusallığımızla bu yapılamaz ki. Ben Robin'i fazla pısrık buluyorum.

P. K. – Robin dölleme sırasında seleksiyona başvurmayı da savunur. Doktrinini aşağıdaki gibi formüle edip özetleyebiliriz: İyi bir doğum, iyi bir eğitim ve iyi bir sosyal organizasyon. Ama o hiçbir zaman delileri kısırlaştırmak, iğdiş etmek gibi şeyleri savunmadı. Pısrık olup olmadığını bilemem, ama sizden daha insancıl olduğundan eminim.

C. R. – Önerilerim, söylediklerim sizi şoke ediyor olabilir, ama bu konuda yalnız değilsiniz, bunu bilin. 1873'te bu fikir ve tezlerin yer aldığı bir tebliğ kaleme aldım, ama Antropoloji Cemiyeti'nin yayın kurulu yayınlamayı reddetti. Tezlerimin tam bir skandal olduğu söylendi. Ama o tezler bir erkeğin elinden çıkmış olsaydı skandal tanımını bu kadar kolay yapamayacaklarından eminim. Yazdığım tebliğ Cemiyet'in çekmecelerinden birinde uyutuluyor olmalı. Yüz yıl

sonra, tabii hâlâ yırtılıp atılmamışsa, tarihçiler belki onu mezarından çıkartır.

P. K. – Doğurganlık krizinin, düşük doğum oranının özellikle Fransa'yı etkilemesini nasıl açıklıyorsunuz?

C. R. – Çünkü öteki kadınlarla karşılaştırıldığında Fransız kadını çok daha az kadınsı kalıyor. Ama doğum oranı düşüklüğünün başka bir sebebi daha var: Bekâreti dayatan, evlilikte bile cinsel perhizi savunan Katolik Kilisesi'nin uğursuz etkisi. Üremeyele ilgili kuralı tam bir felaket. Günahsız gebeliği savunuyorlar, ama bu da doğa yasalarına aykırı bir durum.

P. K. – Annelik diye bir yükümlülük var mı sizce?

C. R. – Evet. Erkeklerin nasıl askerlik görevi varsa, kadınlarınki de böyle bir şey. Ama kadının bu görevi kabul edip benimsemesi için bütün hakları tanınmış olmalı. Kadınların saygın bir mesleki faaliyette bulunabilmesi, evliliğin kadın-erkek eşitliğini tanıyan basit bir sözleşme haline gelmesi; doğum oranı işte o zaman artacaktır.

Genel oy hakkı ve temsil

P. K. – Genel oy hakkı konusunda fazla hayalcisiniz. Proudhon, bütün öteki anarşistler gibi, sadece genel oy hakkına değil, halk egemenliğinin inkârı anlamına gelen temsilci seçimine de karşıdır. “Genel oy hakkı halka yalan söylemenin en güvenilir yolu,” diye yazmıştır. Bakunin'e göre de “Genel oy hakkı devletin siyasi şarlatanlığının hem en geniş hem de en rafine teşhiridir.”

C. R. – Proudhon genel oy hakkına karşı çıktı, ama bu onun 1848’de Jura Kurucu Meclisi’nde milletvekili olmasını engellemedi. Ne kadar tutarsız olduğunu görüyorsunuz.

P. K. – Olabilir, herkes böyle gelip geçici hatalar yapabilir. Hiç başınıza gelmedi mi böylesi? Ama bu yaptığı onun sizin bozguncular diye tanımladığınız Haziran İsyancılarına katılmasına ve eylülde üç yıl hapis cezasına mahkûm olmasına engel olmadı. Hele bizim seçilmişlerimize bakın; bilmedikleri konularda yasalar çıkartıyor, verdikleri sözlere ihanet ediyorlar... Genel oy her zaman devrimin önündeki bir frendir.

C. R. – 1848 sonrasında genel oy hakkı beni çok heyecanlandırmıştı. Sonrasında ise bunu daha az savunur oldum, ama sizinkilerden farklı sebeplerle.

P. K. – Tahmin ediyorum...

C. R. – Bir kere bunun ilerleme sağladığından çok emin değilim. Kadınların kurtuluşundan yanayım, ama oy hakkı elde etmeleri için mücadele etmiyorum. Ne zaman ki kadınlar oy kullanır, biz o zaman kaybetmiş oluruz. Başımıza başrahibe-kraliçeler ve kral-başrahipler çöreklenir, ki başrahibeler başrahiplerden daha ürkütücüdür. Kadın, yaklaşık yüz yıldır tam bir Penelope; Devrim’in getirdiklerini ilmek ilmek çözüyor.

P. K. – Demek ki Proudhon’la aynı fikirdesiniz; çünkü dediğinize göre o da sadece kadınların değil, halkın tamamının henüz hazır olmadığını düşünüyordu.

C. R. – Aslında sadece yüksek kültür seviyesindekilerin seçmen olması gerektiğini savunuyorum şim-

di. Kaba demokrasiye karşı çıkmak, bir entelijansiya aristokrasisinin onu yumuşatması lazım.

P. K. – Her zaman seçim yapılabilir, ama en azından bazı şeyler açıklık kazanmalı, eşitlik varmış gibi yapılmamalı.

C. R. – Mademki seçimlere karşısınız, kuşkusuz hükümete de ihtiyaç olmadığını düşünüyor olmalısınız.

P. K. – Hakikaten öyle.

C. R. – Devrimci hükümet de mi olmamalı?

P. K. – Evet. Hükümet dediğiniz devrim atılımını köreltmekten, dondurmaktan başka işe yaramaz. Bizim için hükümet ve devrim çelişen kavramlar. Şunu iyi anlamalısınız; iktidarı ele geçirmek istiyoruz, evet, ama onu halka vermek için.

C. R. – Sisteme genel oy hakkını da eklemenin halk iradesinin ortaya konmasını sağlayamayacağını düşünüyorsunuz, farz edelim öyle; pekiyi halk nasıl ifade edecek kendisini?

P. K. – İnsanlar bir toplantıda bir araya geldiğinde ortaya çıkacak irade kolektif bir iradedir.

C. R. – Kalabalıklardan, kitleden, halktan önsezi-leri sağlam, mantıklı düşünen tek bir akıllı kişi gibi söz ediyorsunuz. Ama bütün hepsinin toplamından ortaya bir aptal çıkıyor. Kalabalığı oluşturan bireylerin her biri akli başında, sağduyulu, merhametli, hoşgörülü olabilir. Ama aynı bireyleri bir araya getirdiğinizde budala, önünü göremeyen, son derece haset ve en berbat çılgınlıkları yapabilecek kolektif bir varlık oluşturmuş oluyorsunuz.

Formasyon ve kariyer

P. K. – Proudhon'a dönecek olursak, biliyorsunuz, o kendini yetiştirmiş biri...

C. R. – Ben de öyleyim! Ama ben geniş ve hâkim olduğumu sandığım bir kültür edinmenin yolunu da kendim buldum. 19 yaşında, uzun sürmüş bir mistik dönemin ardından cehaletimin farkına varıp bütün öğrenimime yeniden ve sıfırdan başladım. İki yıl içinde kadınların girmesine izin verilen bütün sınavlardan geçtim. Bir süre İngiltere'de Fransızca öğretmenliği ve Fransa'da ilkokul öğretmenliği yaptıktan sonra Lozan yakınlarında bir yere, babamla birlikte çocukluğumun geçtiği ücra Praz-Perez köyüne yerleştim; amacım, benden saklandığını düşündüğüm hakikati bulmaktı. Burada iki yıl boyunca sistematik biçimde felsefe, biyoloji, fizik, kimya ve insanlık tarihi çalıştım. Aralıksız çalışır, çalışmaya sadece mütevazı gelirime üç beş kuruş katkısı olan dikişlerim için ara verirdim. Annem delirdiğimi sanırdı.

P. K. – Çok etkileyici. Benim çok daha rahat bir hayatım oldu. 15 yaşına kadar esas olarak evde daddılar, özel öğretmenlerce eğitildim. Ardından aristokrat çocuklarının alındığı, seçkin asker yetiştiren askeri akademiye, Saray Muhafızları Birliği'ne katıldım. Çok katı bir disiplin vardı, ama hocalarımız çok iyiydi. Sınıf birincisi olduğum için, geleneğe uygun olarak 1862'de son sınıfta imparatorun emir subaylığına atandım. II. Aleksandr'la her gün görüşür, onun faaliyetlerine katılırdım. Daha yataktan kalkarken yanında olurdum ve verdiği bütün resepsiyonlarda hazır ve nazırdım. Bu da bana sarayın kokuşmuşlu-

ğunu yakından görüp tanıma fırsatı verdi, sanırım orası bugün de hâlâ öyledir.

C. R. – Gerçek bir aristokratsınız.

P. K. – Ailem Kiev Smolensk prenslerinin soyundan gelir. Eski, köklü bir ailedir, belki Çar'inkinden bile daha köklü. Ben sekiz yaşındayken II. Aleksandr'ın selefi II. Nikola benimle çok ilgilenmişti. Moskova aristokratlarının Çar'ın evliliğinin gümüş yıldönümü için verdiği kostümlü baloda tanışmıştık. Annem Pers prensesleri, ben de genç bir Pers prensi kılığında katılmıştık baloya...

C. R. – Sizi öyle görmek isterdim!

P. K. – Saray Muhafızları Okulu'na gitmeme de o sırada karar verilmişti. Rus aristokratlar beni kendilerinden biri gibi görür, onlar gibi dar görüşlü olduğumu sanırdı, kuşkusuz siyasi kariyerimle ilgili en ufak fikirleri yoktu. Büyük çoğunluğu sonraları bana tuhaf bir deli muamelesi yaptı. Ancak birkaçı beni anlamaya çalıştı. St. Petersburg'da hapisanedeyken Çar'ın erkek kardeşi Grandük Nikola bana sürpriz bir ziyaret yaptı; saraydan tanışırđık. Onun için tam bir bilmeceydim, esrarengiz bir bilmece.

C. R. – İtiraf edin ki sizin güzergâhınız da öyle pek sıradan değılmış.

P. K. – Daha önce de söylediğim gibi, beni çok daha yüksek askeri ve idari mevkilere hazırlayan ailemi büyük bir hayal kırıklığına uğrattım ve Sibiryá'daki bir Kazak alayına atanmamı talep ettim. O sırada 20 yaşındaydım. 1867'de de ordudan ayrıldım.

C. R. – Serflik kaldırılırken Sibiryá'da mıydınız?

P. K. – Hayır. 1861'de henüz saraydaydım. Uzun süredir beklenen o karar beni çok heyecanlandırmıştı.

C. R. – Bir zamanlar bu meseleyle ben de ilgilendiğim. Serflerin tümüyle özgürleştirilmesini savunan fanatik serbest piyasa havarisi Belçikalı ekonomist Molinari'yi eleştirmiştik. Ona bir noktadan başka bir noktaya giderken ara noktalardan, merhalelerden geçmek gerektiğini, köylülerin belli bir para karşılığında eski efendileriyle ilişkiyi sürdürmesinin daha iyi olacağını savunmuştum.

P. K. – Gustave de Molinari'nin yazılarını biliyorum. Onu sık sık serbest piyasayı göklere çıkarırken devletin ayrıcalıklarına el bile sürmek istemeyen sahtekâr ekonomistlerin örneği olarak gösterirdim. Serfliğin kaldırılmasıyla birlikte uygulanan tarım reformu sadece toprakların üçte ikisini köylülere verdi. Her aileye düşen toprak miktarıyla köylülerin hayatını sürdürmesi mümkün değildi. Ayrıca köylülerin toprak sahibine tazminat olarak –tam 49 yıl boyunca!– ödemek zorunda olduğu para çok ama çok yüksekti. Pek çok köylü yaşadığı toprağı terk ederek şehre göçmek zorunda kaldı, kalanlarsa topraklarını teminat gösterip tefeciye borçlandı ve asla belini doğrultamadı. Dolayısıyla serfliğin kalkması köylülerin durumunda iyi yönde hiçbir gelişme sağlamadı.

C. R. – Saraydakiler durumun farkında mıydı?

P. K. – Kesinlikle değildi. Tam bir kokuşmuşluk ve satılmışlık hâkimdi oraya. Ordudan ayrıldıktan sonra Saint-Petersbourg'da matematik ve coğrafya öğrenmeye başladım ve Sibirya'daki tecrübelerim doğrultusunda coğrafya çalışmalarımı yayınlamaya giriştim.

Halka bakış

P. K. – Proudhon'la ilgili söylediklerinizde halka nefretin izleri var.

C. R. – Ben halktan nefret etmiyorum; halkın aşağı tabakalarından, ayaktakımından nefret ediyorum. Kalabalıklara seslenmeyi bilmiyorum; onlara bugüne kadar yapılanın tam tersini yapmak, yüzlerine karşı bir Panurge [Rabelais'in bir kahramanı] sürüsü, eşek ve kurtlardan oluşan bir sürü, hatta koyun sürüsü olduklarını söylemek istemişimdir hep. Zaten sizin göklere çıkardığınız kitle eylemlerinden de sürekli uzak durmaya çalıştım. Ama buna rağmen 1848 Şubat Devrimi beni de heyecanlandırdı. Olup bitenler gecenin içinde çakan şimşekler gibi zihnimde yer etti. Bütün düşünme tarzım, alışkanlıklarım altüst oldu. Michelet'ye hayran kaldım, Lamartine'nin nutuklarıyla titredim. Hatta onun için şiir bile yazdım... İlk mısralarını bugün de hatırlarım:

Ne yani? İnsan daha yirmisinde durdurur mu yürüyüşünü,

Satar mı üç beş altına en güzele, en iyiye ulaşma ülküsünü?

P. K. – Peki, Haziran günleri için ne düşünmüştünüz?

C. R. – İsyancılara hiç sempati duymadım ve yaptıkları baskılar yüzünden de duruma ilgisiz kaldım.

P. K. – Pekiyi ya Komün sırasında?

C. R. – O sırada yoldaşım, hayat arkadaşım Pascal Duprat ile Versailles'daydım, o hükümetin yanında yer almıştı.

P. K. – Siz burjuvazidensiniz. O Marx denen herif *Kapital*'ini çevirmenize izin vermemekte ne kadar haklıymış, Tanrı bilir ona nasıl bir önsöz yazardınız! Bu arada yeri gelmişken o kitap muazzam bir devrimci yergidir, ama hiçbir bilimsel değeri yoktur. Marx'ın doldurduğu sayısal denklemlerle ilgili iddiaları ve cebir formülleri baştan aşağı gülünç şeylerdir.

C. R. – Herkes sizin gibi yüksek aristokrasi kökenli, prens ya da prenses olamaz ki.

P. K. – Size burjuvazidensiniz derken niyetim köklerinizi hatırlatmak değildi, söyleminizle ilgiliydi. Grevlere karşı çıktınız. Emekçilerin daha iyi çalışma koşulları ya da daha iyi ücret için bir araya gelmesini gayrimeşru buluyorsunuz, oysa Fransız yasaları 1864'ten beri buna izin veriyor.

C. R. – İşçilerin bir araya gelmesini çok iyi anlıyorum, bu örgütlenme hakkının sonuçlarından biri. Ama yaptıkları genel çıkarlara aykırı.

P. K. – Kimin çıkarlarına?

C. R. – Hepimizin, herkesin çıkarlarına! Eşitsizlikleri giderme görevi devlete ait. Toplum bir makinedir, sosyal bir makine. Sosyal makinenin çarklarından birini durdurmayı ya da çalışmasını askıya almayı amaçlayan ya da sonucu buna yol açan bütün bireysel birliktelikler kolektifin çıkarlarına zarar verir, bütünü bireylerinin refahının artması demek olan yüksek sosyal amaçlara aykırıdır ve bu yüzden de kolektif gücün genel çıkarlar adına onu zorla bastırması, dağıtması şarttır.

P. K. – Devletin içinden yükseldiği hâkim sınıfların hizmetinde olduğunu görmüyorsunuz. Ayrıca emekçilerin durumlarını ancak uzun ve zorlu müca-

deleler sonucu düzeltip iyileştirebildiğini de görmüyorsunuz. Hayat arkadaşınız Pascal Duprat gibi siz de emekçileri sevmiyorsunuz.

C. R. – ?

P. K. – Kuşkusuz o amansız bir İmparatorluk muhalifiydi, ama halktan da nefret eden bir cumhuriyetçi.

C. R. – ?

P. K. – 1848’de geçici hükümet üyesiydi ve sıkıyönetim uygulaması da bizzat onun önerisiyle hayata geçirildi. Yine 10 saate indirilen günlük çalışma süresinin yeniden 12 saate çıkartılması da onun önerisiydi. Siz bu konuda ne düşünüyorsunuz?

C. R. – Hiçbir şey düşünmüyorum. 1848’de 18 yaşındaydım ve Pascal Duprat ile 10 yıl sonra tanıştım. Sorunuz bana biraz tuhaf göründü. Pascal Duprat siyasi faaliyetleri olan ve kitaplar yazmış biri. Ama o nasıl benim yaptıklarına ve söylediklerime hak vermek durumunda değilse, ben de onun yaptıklarına ve söylediklerine hak vermek zorunda değilim. Biz birlikte yaşayan iki yetişkin insanız, bir de 18 yaşında oğlumuz var, ama ikimiz de tamamen bağımsız ve yaptıklarımızdan, yazdıklarımızdan sadece biz sorumluyuz. Gören de erkekle kadın arasında böyle bir ilişki olmasına şaşırıldığınızı sanır. Biraz tutucu bir tavır değil mi sizinki?

P. K. – Sizin burjuvaziden olduğunuzda ısrarlıyım.

C. R. – Belki burjuvaziye aidim, evet, ama uyanık bir burjuvaziye. Sizdeki saflık bende yok.

P. K. – Halka sempati duymak saflık değil. Ben küçükken, kardeşim Aleksandr’la yılın bir bölümünü Nikolskoya’daki geniş aile arazisinde geçirirdik. 50 uşağımız ve babamın emrinde 1200’ün üstünde serf

vardı, ama kendimizi hiçbir zaman uşak ya da serflerden üstün hissetmedik, hep onlara yapılan baskının büyük haksızlık olduğunu düşündük, hissettik. Çok gençken Çar II. Aleksandr'ı desteklemişsem, sebebi onun 1861'de serfliğe son vermiş olmasıdır. Halkın hep yüksek erdemleri olduğunu düşünmüşümdür, bu da benim *narodnik* yanım.

C. R. – Halktan öğrenilecek şeyler olduğuna gerçekten inanıyor musunuz?

P. K. – Elbette. Ben görüştüğüm işçilerden bile çok şey öğrendim.

C. R. – Ama siz onların elit kesimleriyle, özellikle zanaatkârlarla temas halindeydiniz. Sıradan işçilerle de karşılaştığınız oldu mu hiç?

P. K. – 1872'de, İsviçre'ye ilk gidişimde –bana miras kalmasından hemen sonra– Enternasyonal'le ve oradaki iki eğilimin temsilcileriyle temasa geçtim. Pek çok işçi tanıdım, özellikle de Jura Federasyonu'ndan saatçileri.

C. R. – Ben anarşist hareketin örgütlenmesini ve o hareketin inceliklerini pek bilmem.

P. K. – Biliyorsunuz 1864'te Londra'da Uluslararası İşçi Birliği, Enternasyonal kuruldu. Çok kısa süre sonra içindeki iki akım arasında gerilim doğdu. Kolektivistler Marx'la birlikte devlet cihazını ele geçirmeyi hedefliyordu. Bakunin ve otorite karşıtları için ise mesele, ne kadar radikal olursa olsun milli politik reform önerisi yapmak değil, meslek örgütleri, komünler gibi otonom grupları federe hale getirmektir. Marksistlere göre devlet proletarya diktatörlüğü aşamasından sonra uzak ve belirsiz bir gelecekte yok olacaktır; biz ise onu hemen, şimdiden yıkmak istiyorduk...

C. R. – Bunun mümkün olabileceğini düşünüyor musunuz?

P. K. – Elbette, ama oraya geleceğiz. Enternasyonal bünyesinde milli federasyonlar vardı. En önemlilerinden biri Bakunin'i destekleyen İsviçre Federasyonu'ydu. Ve hiç de doğru olmayan bir tanımla –bir coğrafyacı için elbette!– buna Jura Federasyonu adı verildi. Hatta Bakunin yandaşlarına da bu yüzden Juracılar denirdi. Ve 1872'de otorite karşıtları kısa süre sonra kendisi de dağılacak olan Enternasyonal'den ihraç edildi.

C. R. – İyi ki şimdi artık Enternasyonal diye bir şey yok...

P. K. – Enternasyonal öldü. Sürgündeki pek çok Komüncü Jura Federasyonu çevresinde bir araya geldi, otorite karşıtı bir Enternasyonal örgütlemeye çalışıyorlar. Sanıyorum Marksistler de yeni bir enternasyonal kurma peşinde.

C. R. – Sizce yeni bir birleşme olabilir mi?

P. K. – Hayır. Arada çok önemli uzlaşmazlıklar var. Marksistler bizi istemiyor, biz de onları istemiyoruz. Bu iki akımın temelinde mizaç farklılıkları var: Almanlar otorite yanlılığını ve katılığı, Latinler ise özgürlük duygusunu temsil ediyor.

C. R. – Bildiğim kadarıyla Bakunin Latin değil.

P. K. – Slavlarla Latinler birbirine çok yakındır.

C. R. – Sizin yeni örgütün yöneticisi Bakunin olacak sanırım.

P. K. – Hayır. Kuşkusuz fikirleri ve oluşturduğu örnek bize ilham veriyor. Ama Bakunin 1873'te Jura Federasyonu'ndaki görevinden çekildi. Tartışmalardan yorgun düşmüştü ve proletaryanın bizzat

kendisinin örgütlenmesi gerektiği düşüncesindeydi. Emekçi olamayacak kadar yaşlı olduğu için de çok hayıflanıyordu.

C. R. – Bunun hareketinize ne gibi bir katkısı olacağını anlayamıyorum.

P. K. – Kökeni emekçi olmayan ama çeşitli mecburiyetlerle işçi sınıfına katılan insanlar İsviçre’de de karşıma çıktı: Yazar ve gazeteci, eski Komün yöneticisi Benoit Malon hayatını sepet örerek kazanırdı; sonradan yakın arkadaşım olacak eski ilkokul öğretmeni James Guillaume matbaacılığa başlamıştı. Bütün bu insanların omuz omuza vermesi, ulaştıkları yüksek fikir düzeyi ve her türlü zorluk ve yenilgiye rağmen geleceğe hâlâ güven duymaları beni çok etkilemişti. Ben de orada, onlarla kurduğum bu ilişki sonucunda anarşist oldum.

C. R. – Sanırım Bakunin’le tanışılıyorsunuz. Siz de onun gibi eski bir Rus aileden geliyorsunuz, siz de askeri formasyon almışsınız ve Çar’ın hapishaneleriyle siz de tanıştınız...

P. K. – Tuhaftır, ama tanışmayız. O dönemde, 1872’de Bakunin Locarno’da, Majeur Gölü yakınında otururdu. İsviçre’ye çok uzak bir yer değildi. Ben henüz çiçeği burnunda bir anarşisttim ve Cenevre’de Bakunin’in pek de hoşlanmadığı bazı insanlarla görüşüyordum. Beni vasat bulmuş da olabilir. Ayrıca çok yorgun düşmüştü. Bakunin 1876’da öldü ve bu büyük devrimcinin tavsiyelerinden istifade etme fırsatı bulamadığım için çok hayıflanırım. Size bir sır vereyim: İsviçre’de kalmayı, hayatımı kol gücü kullanacağım bir meslekle kazanıp devrim propagandası yapmak için her türlü zevkimden vazgeçmeyi pek istemiştim.

C. R. – Tıpkı Bakunin gibi!

P. K. – Ama Guillaume uğraşp makale ve broşürler kaleme alarak anarşizm davasına daha yararlı olacağım konusunda beni ikna etti.

C. R. – Kuşkusuz haklıydı.

P. K. – Ayrıca, İsviçreli emekçilerin bir Rus prensini aralarına kabul etmekte doğrusu zorlanacağını düşünüyordu ve henüz hareketimizin yeterince gelişmediği Rusya'da daha yararlı olacağım inancındaydı. Coğrafyayı ve bilimi de ne kadar sevdiğimi Tanrı bilir – varlığına ilişkin hipotez doğruysa elbette! Ama bütün faaliyetimi o alana hasretmeyi reddettim. Geleceğin muhtemel büyük bilginlerinden olma fırsatını teptim ve kendimi buna hazır hissettiğim halde 1871'de Rus Coğrafya Cemiyeti sekreterliğini de geri çevirdim, zamanımın önemli bir bölümünü propaganda faaliyetlerine ayırmaya karar verdim. İki yıl sonra her tür bilimsel faaliyete tamamen son vermeye hazır hale gelmişim...

C. R. – Bütün bu reddetme, geri çevirme, kutsama düşünce ve davranışlarında biraz dini bir yaklaşım yok mu?..

P. K. – Sanmam. Sadece bir öncelik meselesi var burada. Halkın büyük çoğunluğu iktidar zorbalığı ve sömürüsü sebebiyle sıkıntı çekerken bilimle uğraşmak biraz lüks kaçıyordu. Çevremde yoksulluk dışında bir şey görmezken ve herkes bir parça kuru ekmek için savaşırken bilimin aristokratça zevklerine katılma hakkını nereden buluyorsun diye kendime sorup dururdum. İnsan böyle koşullarda kolayca şöyle düşünmeye başlıyor; yapılacak daha acil işler var ve sosyal devrim tamamlandığında ya da hareket

iyice ilerlediğinde bilim yapmak için bol bol zaman ve fırsatın olacak. Dahası devrim o kadar yakınlaşmıştı ki, ben on yıldan önce devrim olmaz dediğimde yoldaşlarım çok karamsar olduğumu söylerdi.

C. R. – Bilimi tam da o sırada ihmal etmiş olmanıza biraz şaşırıdım doğrusu. Çünkü ikimiz de biliyoruz ki bilimsel temel olmadan sosyal ilerleme de olmaz.

P. K. – Ben bilimi ihmal etmiyorum, sadece bütün zamanımı o alana hasretmeyi reddediyorum. Coğrafyayı tamamen kenara koymayı hiçbir zaman düşünmedim. Burada, Clairvaux'da bile baş redaktörü olduğum *Britannica Ansiklopedisi*'ne ve Reclus'nün *Evrensel Coğrafya*'sına madde yazıp katkıda bulunuyorum. Reclus'nün bana çok yardımı oluyor. Onunla İsviçre'ye ilk gidişimde tanıştım, orada sürgündeydi. Çok yakın arkadaş olduk ve hem coğrafya çalışmalarında hem de anarşist fikirleri yaymada birlikte çalıştık, işbirliği yaptık. Reclus özgürlüğüme kavuşmam konusunda çok faal. Bir yandan da *Le Révolté* için yazdığım ve gelecek yıl *Bir İsyancının Sözleri* başlığı altında yayınlanacak makaleler derlememi baskıya hazırlamakla uğraşiyor. Bilimi toptan kenara koysam çok acı çekerim, çünkü beni o yaşıyor! 1872'de babamın ölümünden sonra bana miras kalan epey yüklü bir miktar paraya el konduktan sonra başlıca gelirim bilimsel dergilere verdiğim makalelerden gelen ücretler; o dergiler çalıştığım anarşist gazetelerden çok daha zengin!

C. R. – Aynı durumdayız. Ben de geçimimi makalelerim ve konferanslarla sağlıyorum.

Vergiler ve devlet

C. R. – Proudhon için bu kadar ileri geri konuşmamalıydım. Ne de olsa itibarımı biraz ona borçluyum.

P. K. – O niye?

C. R. – Proudhon 1860'ta çoktandır ünlü biriydi, beni ise tanıyan yoktu. O sırada Lozan'da yaşıyordum. Vaud Kantonu Genel Konseyi vergi reformu konulu bir yarışma açmıştı. Yarışmaya ben de katıldım, çünkü *Le Journal des économistes*'e konuyla ilgili pek çok makale yazmıştım. Yine aynı konuda birçok kongreye katılmıştım. Vergi sistemini incelersem devlet ve birey ilişkisini daha iyi kavrayabileceğime, o sistemde reform yaparak toplumu da reforme edebileceğime inanıyordum. Proudhon da aynı yarışmaya katıldı ve ikimiz de ödül kazandık; o birinci oldu, bense üçüncü...

P. K. – Ona o kadar verip veriştirmenizin sebebi belki de budur!

C. R. – Bu vesileyle Proudhon'dan amma çok söz ettik, bu arada benden de tabii.

P. K. – Tebliğinizin içeriği neydi?

C. R. – Vergi türlerini araştırıp hikâyelerini ortaya çıkartarak ve özellikle de ekonomiye etkilerini analiz ederek tam bir döküm yaptım. Epey çalıştım ve hacimli, 700 sayfalık bir tebliğ oldu... 1862'de *Vergi Teorisi ya da Sosyal Ürün Vergisi* adı altında iki cilt olarak yayımlandı. Dolaylı vergilerin adaletsizliğini, önceliğin dolaysız vergiler olması gerektiğini ve bir gelir vergisi sistemi getirilmesini savunuyordum, ki bu bugün bile birçoklarına yanlış geliyor. Bunu müterakki vergi olarak tasarlıyordum. Daha sonra bakış

açım bir miktar değişti. Şimdi verginin orantılı olması gerektiğine ve müterakki verginin ancak istisnai, belli bir süre için uygulanabileceğine inanıyorum. Bence verginin adil olması yetmez; ekonominin, dolayısıyla ortak çıkarların gelişmesine de katkı sağlamalı. Bu yüzden lüks malların vergilendirilmesine de karşıyım. Sermaye söz konusu olduğunda vergiye tabi tutulması gereken gayrimenkullerle vergilendirilmemesi ya da düşük vergi alınması gereken taşınabilir servetleri birbirinden açıkça ayırırım.

P. K. – Fabrikaların, üretim araçlarının mülkiyeti konusundaki tavrınız ne?

C. R. – Gayrimenkulden farklı olarak genellikle emek sayesinde yaratılmış taşınabilir servetler onlar.

P. K. – Dolayısıyla da düşük vergiye tabi tutulmaları, öyle mi?

C. R. – Kesinlikle. Ve anlaşılacağı üzere ortak çıkarlar düşünülerek elbette.

P. K. – Ben kanaatimde ısrarlıyım; siz ortak çıkarlarla birilerinin çıkarlarını karıştırıyorsunuz.

C. R. – Ben de sizin kısa vadeli kazançla çok daha önemli olan uzun vadeli kazancı karıştırdığınıza inanıyorum.

P. K. – Sanıyorum düşünceleriniz epey bir irtifa kaybetmiş durumda. Devletin çeşitli vergi tahsil yöntemlerini tartışıyor, ama asıl ilkeyle, bizatihi devletin vergi tahsili konusuyla hiç ilgilenmiyorsunuz. Ordu ve kilise yetmezmiş gibi, devlet bireyler üzerindeki iktidarını bir de vergiler sayesinde güçlendiriyor.

C. R. – Ama o vergilerle yollar, okullar yapılıyor...

P. K. – Bu dediğiniz kısmen doğru. Vergiler özellikle iktidarı ele geçiren burjuvalara fayda sağlıyor.

C. R. – İyi de burjuvalar da vergi ödüyor!

P. K. – Çok az. Özellikle de müterakki vergiye haremle karşı çıkan sizin gibiler sayesinde. Devletin burjuvaların parasının birazını kırpmasının ne önemi var; onlar da o parayı emekçilerden çarpıyor zaten. Mesele bu. Ödeyen hep işçiler oluyor!

C. R. – Demek ki siz burjuvanın parasının kendisine ait olmadığına inanıyorsunuz?

P. K. – Kesinlikle. Onu gasp ediyor çünkü. Sonuçta vergiyi sadece o zenginlikleri yaratan ödemiş oluyor. Vergi servet sahipleri için halkı sefalet içinde yaşatmanın en kolay ve rahat yolu. Tarım ve sanayi işçilerini ve bütün ezilen sınıfları mahvetme yollarından biri; görülmemiş çabalarla her türlü zenginliği yaratanlar kendi refahlarını da o ölçüde eksilttikçe, böyle olmaya devam edecek. Yönetimi zenginlerin ebedi tekelinde tutmanın da en kullanışlı araçlarından biri, vergi. Sonuçta çeşitli bahanelerle, bir gün ayaklanacak halkı ezerken kullanacakları top mermilerini dökmeye devam ediyorlar.

C. R. – Yapmayın ama, halka, ulusa yararlı birçok büyük şeyi hayata geçirmek vergilerle mümkün oluyor!

P. K. – Bu kadar saf olmayın. Seçim dönemlerinde söylenen ve maalesef pek çok kişinin de inandığı yaveler bunlar. Ama yönetenler de pekâlâ biliyor ki vergiler onlara küçükleri tepeleyerek büyük servetler elde etmenin en kullanışlı yolunu sunuyor; kitleleri yoksullaştırıyor ve birilerinin zenginliğine zenginlik katıyor.

C. R. – Devlet eğitimde de var ama...

P. K. – Devlet ve kilise. En tehlikeli, en yıkıcı rolü de burada zaten. Devletten aldığımız ilkokul ve daha

ileri sınıflardaki eğitim o kadar yanlış, beyinlerimize o kadar zararlı ki, özgürlük fikri bile sonunda yolunu sapıtıp kendini uşaklığa dönmüş buluyor. Bu uşaklık zihniyetinin amacı bireyin devlete kulluğunu sürdürülebilir kılmak. Biz Kilise sultasından devlete kulluk günahını işlemek için kurtulmadık ki!

C. R. – Sizi anlamaya çalışıyorum. Sizin düşmanınız devlet. Devletse burjuvazinin hizmetinde; hem etkisiz, hem de halka yabancı. Ve vergi bir silah, hem de sizin deyiminizle halkı sömürmede kullanılan silahların en ürkütücüsü. Doğru mu anlamışım?

P. K. – Evet.

C. R. – Devlete bu kadar gazez duymanızın sebebi ne?

P. K. – Ee, çünkü devlet özgürlük ve eşitliğin düşmanı! Özgürlük ve eşitlik temelli bir toplumun gelişip serpilmesini önlemek için bulunup geliştirilmiş tarihsel bir yapı çünkü devlet. Devlet artık hayatımızın her alanındaki kendini ifade biçimlerine burnunu sokmayı başardı. Beşikten mezara kadar bizi kollarının arasına alıp sıkıyor. İster merkezi devlet, ister bölgesel devlet ya da kanton devleti, isterse de komün devleti olarak. Her adımımızı izliyor, attığımız her adımda karşımıza çıkıyor, bir şeyler dayatıyor, ıstırap veriyor.

C. R. – Toplumda birilerinin alışverişi, ticareti düzenlemesi, ortak çıkarlar yararına bazı fonksiyonları yerine getirmesi gerekiyor...

P. K. – İktidarın merkezileşmesi bürokrasinin; sivri pençeli gerçek birer örümcek olan, dünyayı sadece odalarının kirli camlarının arkasından gören, insanları ancak önlerindeki kâğıt yığınının, saçma

sapan tüzük ve yönetmeliklerden tanıyan memurlar ordusunun büyümesine yol açıyor. Ben bu bürokrasiyi Sibiryâ'da çok iyi gözlemledim. Giriştiğimiz reform çabalarının önündeki en büyük engel oydu. Aynısı Fransa'da da var. Hayat arkadaşınız tarafından –en azından eskiden– yönetildiğine ve sık sık yazı yazdığınıza göre sizin de iyi bildiğiniz *Le Journal des économistes*'te okudum; bir köy yolu onarılmak istenmiş ve köylüler parasını verip bu işi kendileri yaptırmak niyetindeymiş; ama bunun için maliye ve içişlerinin bakanlıklardaki on iki ila on beş memuru devreye sokması ve bu memurların elli sayfadan fazla dilekçe ve evrakı –bu sayıyı bizzat makaleden aldım– birbirlerine pas etmesi gerekmiş ki işin parası ödenebilsin. Bu ne verimlilik!

C. R. – Bu düzeltilebilir, iyileştirilebilir bir şey.

P. K. – Hiç de değil. Bürokrasiyi iktidarın merkezileşmesi, sosyal hayatın birçok fonksiyonunun birkaç kişinin elinde toplanması, hatta bizatihi devletin varlığı yaratıyor. İsteddiğiniz kadar sadeleştirin, göreceksiniz ki kural, düzenleme ve prosedürlerin tümü kısa sürede geri gelecek. Karaciğerin safra üretmesi gibi devlet de biteviye bürokrasi üretiyor.

C. R. – Kusurları olsa bile, belli bir sosyal evrim düzeyi ve toplumun karmaşıklaşması devleti zorunlu kılıyor. Spencer'ı hatırlayın: Farklılaşmanın peşinden mutlaka entegrasyon gelir.

P. K. – İyi de farklı birçok entegrasyon biçimi var; devlet sadece onlardan biri, üstelik özellikle de zararlı biçimlerden biri.

C. R. – Devletten vazgeçilebileceğine inanıyor musunuz?

P. K. – Elbette. Devlet dediğiniz henüz yeni bir yapı. Batı'daki en eskisi 16. yüzyılda kuruldu.

C. R. – Ben de tam da bunu söylüyorum; devlet toplumun belli gelişme düzeyinde ortaya çıkan bir yapı.

P. K. – Hiç de değil. Biraz tarih konuşalım. İlk kabile ve klanlar savaş ve göçler sebebiyle birbirlerinden koptuğunda birtakım köylerin ortaya çıktığı görüldü; farklı ailelerden oluşan ama toprağı ortaklaşa kullanan köyler. Bu komünler köydeki bütün hayatın hâkimiydi. Sorunlar aile reisi meclislerinde ve genellikle de geleneksel yolla çözülmüyordu. Kabillerde, Moğollarda, Hindularda, Afrikalılarda, Malaylarda hep bu tür organizasyonlarla karşılaşırız... Ne devlet var ne hükümet.

C. R. – Ama köy kaynaklı olmayan genel nitelikte başka sorunlar da ortaya çıkıyordu.

P. K. – Bunları çözmek için de milletin rüşeym hali olan komün federasyonları, ihtiyaca bağlı olarak köyün teritoryal çerçevesini aşan gruplaşmalar oluşuyordu.

C. R. – Yani embriyon halinde devletler.

P. K. – Hayır, çünkü bu federasyonlar kalıcı yapılar değildi ve eylem alanları da sınırlıydı. Belli bir verili zamandaki belli bir soruna çözüm getiriyorlardı. Şunu göz önünde tutmanız gerekir; 11.-12. yüzyılda, Roma İmparatorluğu'nun son dönemlerinde bu örgütlenme biçiminin ekonominin ve toplumun gelişmesine önemli katkıları oldu. Ortaçağ özgür siteleri, onlara birlikte gelişen kardeşlik ve dayanışma temelli loncalar köklerini köy komününden alıyordu. Ortaçağ şehirleri yaşayanlar için o güne kadar görülmemiş refah, uygarlık ve servet merkezlerine dönüştü.

C. R. – Bütün şehir sakinleri mi refaha kavuştu? Kuşkusuz zengin şehirlerdi, ama oralarda yoksullar da yaşıyordu.

P. K. – Belki. Ama bugünkü modern şehirlerimizin karakteristiği o koyu sefalet tablosu, büyük çoğunluğun kapıldığı değersizleşme ve gelecek kaygısı o zaman asla bilinen, yaşanan şeyler değildi.

C. R. – Ortaçağ siteleri hakkında çizdiğiniz tablo biraz fazla şiirsel. Bir yandan da şiddet, iç çatışma, savaş hüküm sürüyordu oralarda.

P. K. – İç çatışma elbette vardı. Ama bunların temelinde birey özgürlüğünün korunması, yeni özgürlükler elde etme ve federasyon ilkesini savunma kaygısı yatıyordu.

C. R. – Sitelerin içinde çeşitli hizipler arasında iktidarın nasıl, kimlerle sürdürüleceğine dair de çatışma oluyordu.

P. K. – Kuşkusuz öyleydi. Ama devlet olmadığı için yönetimi ele geçirme iddiasındakiler bir araya gelemiyordu. Şehirler arasında ise bunlar kayda değer askeri güçleri olmadığı için nadiren ve sınırlı denebilecek savaşlar yaşanıyordu. Buna karşılık savaş, toprak büyütme isteyen devletlerin varlık sebebi. Ve devletler ne kadar güçlenirse savaş o kadar ölümcül ve yıkıcı yaşanır.

C. R. – Sizin o komünlerinizin ve özgür şehirlerinizin varlığını sürdürememesi de kurulan sosyal organizasyon biçimlerinin uygunsuzluğu değil mi?

P. K. – Hiç de değil. Azınlıklar kilisenin de desteğiyle iktidarı ele geçirdi. Önce senyörler ve onlarla birlikte toprak köleleri, serfler ortaya çıktı. 14. yüzyıldan 16. yüzyıla kadarki dönemde Avrupa'da başta

Fransa olmak üzere köylü ayaklanmaları görürüz ki bu köy komünlerinin direnmekte olduğunun kanıtıdır. Sonuçta yenildiler. Feodalite krallık rejimlerini ve devleti yarattı. Bu devlet üçlü bir ittifakın, geleneğe karşı hukuk denen şeyi dayatan askeri şef, papaz ve Roma yargıcı ittifakının ürünüydü. Bu modern barbarlar hâkimiyet kurmak için birbirlerine karşılıklı güvence verdi. Bireyi tebaa haline getirip her türlü özgürlüğünü elinden aldılar, özgür uzlaşma ve inisiyatif dayalı birleşmeleri ona unutturdular. Amaçları bütün toplumu efendiye tam itaat temelinde tesviye edip herkesi aynı düzleme getirmektir. İnsanların 12. yüzyılda doğrudan bir araya gelme alışkanlığı edindiği endüstriyel, ticari, hukuki, sanatsal ve hatta aşkı bütün çıkarları gözetme görevinin kilise ve devlete ait olduğunu ilan edip insanlar arasındaki tüm bağ ve ilişkileri berhava ettiler.

C. R. – Sizin bu kurumlar bu kadar güçlüydüyse eğer, dağılıp gitmelerini nasıl açıklıyorsunuz?

P. K. – Sanıyorum temel sebep şehirler arasında ve şehirle kır arasında dayanışma eksikliğiydi. Ama size devletin gerçek niteliğini anlatabilmiş olmayı umuyorum. Bu yapı ortaya çıkışından itibaren bir hâkimiyet aracıydı. Dolayısıyla devletin iyileştirilebilir, reforme edilebilir bir yapı olmadığını artık anlıyorsunuzdur. Birilerine ayrıcalık sağlamak ve bunları ayakta tutmak için geliştirilmiş bir mekanizmanın bunların ortadan kalkması için kullanılmasını nasıl beklersiniz? Sermayenin temerküzü ve artışıyla devlet paralel olgular; biri olmadan öteki yapamaz. Dolayısıyla ikisiyle birden mücadele gerekir. Biz ko-

münistiz, çünkü sermayeye karşı mücadele ediyoruz ve aynı zamanda liberteriz çünkü devlete karşı mücadele ediyoruz.

C. R. – Dolayısıyla projeniz ortaçağa geri dönmek mi?

P. K. – Hiç de değil. Ama devletin ortaya çıkışıyla kesintiye uğrayan sosyal gelişim çizgisini yeniden elden geçirmek gerekiyor.

Sentezci felsefe

P. K. – Ben filozof değilim, ama sanırım toplumla ilgili her reform ve yeniden inşa hamlesinin felsefi bir sistemle, yani doğa ve toplumu genel olarak kavrama biçimiyle ilişkisi var. Ve o sistem de mutlaka bilim temelinde oluşturulmuş olmalı. Anarşi sadece siyasi bir proje değil, aynı zamanda fenomenlerin mekanik (ya da daha çok kinetik) yorumlanması temeline dayalı, doğayı bütünüyle kucaklayan bir dünyayı, evreni kavrama biçimi.

C. R. – ???

P. K. – Amacı da bütün doğal olguları –buna insan toplumlarının hayatı, ekonomik, siyasi ve ahlaki sorunları da dahil– kapsayan sentezci bir felsefe oluşturmak.

C. R. – Ben anarşist değilim, ama benim amacım da aynen bu türde bir felsefe, yani her alanda ortaya çıkmış bütün bilimsel bilgileri sentezleyen bir sistem geliştirmek; dolayısıyla şeylerin doğası, kökeni ve geleceğine dair sentezci bir felsefeden pekâlâ söz edilebilir.

P. K. – Bilimlerin gelişmesi böyle bir sentezi zorunlu kılıyor, ki 18. yüzyıl filozofları Diderot ve d'Alembert *Ansiklopedi*'yle, Voltaire *Felsefe Sözlüğü*'yle zamanında böyle bir şeye girişmişlerdi. Evreni bir bütün olarak kavramaya başlamamızı sağlayacak bir felsefe.

C. R. – Bütün felsefe serüveni ancak bilimin sentezi olduğunda anlamlı hale gelebilir. Ama bu sentez de gerçek bir sentez olmalı, yani her tür genel eğilimi yansıtmalı. Bu yüzden darlaştırmacı uzmanlaşmalardan uzak durmak gerekir. Uzman hep kendi alanını açıklayan prensiplere öncelik verme eğilimindedir. Dolayısıyla uzmanlaşmanın genelliklerle ilgili yeterli araştırmalarla beslenmesi gerekir. Filozof dediğiniz genelliklerin bilgini olmalıdır. Ama sentez yetmez; içinden toplumun ahlak ve organizasyonu ile ilgili sonuçlar da çıkarmak gerekir.

P. K. – Kesinlikle; yoksa böyle bir felsefe hiçbir işe yaramaz. Bu felsefenin tam merkezinde beşeri bilimleri temel alan evrim teorisinin yer alması konusunda sizinle anlaşıyoruz sanırım.

C. R. – Evet; dini denebilecek bütün açıklamalar evrim teorisiyle birlikte kadük hale geldi. Din bilginin düşmanı ve böyle olduğu için de alt edilmeli. Gençlerin eğitim ve formasyonunda dinin hiçbir rolü olmamalı. *La Libre Pensée* [Özgür Düşünce] ile birlikte çalışmamın, onlarla işbirliği yapmamın sebebi de bu savaşı kazanmak.

P. K. – Auguste Comte ve Herbert Spencer, ikisi de büyük filozoftu, çünkü sentezci felsefeye ihtiyaç olduğunu çok iyi anlamışlardı. Her ikisinin dünyayı açıklamaya dair önermelerinde Tanrıların ya da gizil güçlerin asla yeri yoktu.

C. R. – Evet. Her ikisi de temel referanslarımız olmalı.

P. K. – Comte, dönemin bilgilerine dair çok dikkat çekici bir sentez yapmıştı.

C. R. – Uzmanı olduğu ve çok iyi bildiği, genellikle çok derin tespitler yaptığı müspet bilimler için bu dediğiniz doğru. Ama biyoloji konusunda o kadar değil. Çok katı biçimde “sosyoloji” başlığı altında sınıflandırdığı beşeri bilimlere gelince, o alanda epey fanteziye yönelmiş bir tarihçiden ibarettir kendisi.

P. K. – Bunda kuşku yok; sosyolojiyle ilgili söyledikleri o kadar ikna edici sayılmaz.

C. R. – Comte her şeyi fikir olarak Saint-Simon’dan ilham aldığı üç hal yasasına bağlar. Doğaüstü faktörlerle açıkladığı dönemden (Teolojik Çağ) bilimsel faktörlerle açıkladığı döneme (Pozitif Çağ) doğru bir yönelim vardır onda. Comte bir de, açıklamalarının soyut kavramlara dayandığı ara hal ya da dönem (Metafizik Çağ) önerir. Ama temel çizgileri yeterince belirlenmemiş bu hareket hayatının tüm yönlerini ve buradaki evrimi açıklamaktan epey uzak. İlerlemeyi asla insanın mutluluğunu gözeten bir süreç olarak görmez. Ahlak duygusu, sanat, vb. yine bu ünlü üç hale bağlı şeyler olarak görünür. İnsanın düşünen bir makineye indirmediği epeyce dar, sığ bir bakış açısı bu.

P. K. – Ama yine de Comte ahlak duygusunun etkisini az çok sezinlemiş biri, çünkü bu duyguyu açıklayan sebeplerle hayatı açıklayan sebeplerin aynı olduğunu saptamıştır. Ama gerek bu duygunun gerekse sosyalleşmenin ve toplumun kökeninin insan öncesine dayandığını görememiştir. Çok büyük bir tarihçi olmadığına ve Spencer’da gördüğümüz ev-

rimci perspektifin onun yapıtında eksik olduğuna dair görüşünüze katılışım.

C. R. – Comte türlerin evrimleşmediğine inanır. İnsan toplumlarının tarihini ve kökenini araştırmayı faydasız ve nafil bir çaba olarak görür.

P. K. – Bu doğru.

C. R. – Ama Comte’un sisteminde asıl kabul edilemez olan dogma bu. Ona göre ilk sebepleri, başlangıç sebeplerini araştırmak yersiz, akılla ulaşılamayacak bir çabadır. İşi bu tür araştırmalara girişen metafizikçileri suçlamaya kadar vardırır! “İlk” terimini bir dizi sebepten birincisi anlamında kullanmıyorum. Ona göre dünya ezeli ve ebedidir ve ilk, başlangıç diye bir şey yoktur. Dolayısıyla bu tür sebepleri öğrenmeye yönelik bir bilgi problemi kurulamaz bile. Buna karşılık, ilk sebebi araştırmaktan kastedilen şeylerin substratum’unu araştırmaksa eğer, ki sayısız pek çok değişime karşın o hiç değişmeyendir, bilimin bu konuda neden yetersiz olacağını da doğrusu anlayamıyorum. Comte doğayı ışık ve ısı üzerinden sorgulamayı reddeder. Kimya alanındaki ilerlemeler değerini açıkça kanıtladığı halde madde atomu teorisini kabul etmez; takipçileri de öyle. Fransa’daki felsefi çalışmaların gerilemesinde, hatta bilimin teorik verimsizliğinde bile Comte’un pozisyonunun payı olduğunu söyleyebiliriz.

P. K. – Abartıyorsunuz. Bilimdeki düzenli ve göz alıcı ilerlemeler açıkça ortaya koyuyor ki teorik bir verimsizlik söz konusu değil. Comte doğa bilimci değil matematikçiydi ve zooloji, jeoloji konularında pek bilgi sahibi sayılmazdı; ama yine de 1860’larda doğa bilimlerindeki büyük uyanışı ona borçluyuz.

C. R. – Böyle düşünmüyorum. Bilimde ilerleme olduysa eğer Comte sayesinde değil, ona rağmen oldu. Ya ilk sebepleri, başlangıç sebeplerini araştırmayı reddetmesine ne diyorsunuz?

P. K. – Aklın sınırları olmadığı konusunda ben de sizin gibi düşünüyorum. Bilimin neden doğrudan gözlenebilir fenomenlere bağlı yasaların araştırılmasıyla sınırlanması gerektiğini ben de anlamıyorum. İddialı hipotezler öne sürmek gerekir elbette, ama spekülasyonlardan da uzak durmalı. Bilmenin önüne fren çekilmesine de yol açabilecek olan pozitivizmin hiçbir işe yaramayan ve bilimin ilerlemesinin önüne başka bir engel koyacak olan spekülasyonlara karşı korkuluk oluşturduğunu düşünenler de var.

C. R. – Bu argümana gerçekten inanıyor musunuz?

P. K. – Hayır. Ama Comte'un büyük bir filozof olduğunu düşünmekten de vazgeçmem.

C. R. – Geliştirdiği pozitivizmden siyasi sonuçlar çıkarıyor olsa bile mi?

P. K. – Elbette hayır! Ahlak duygusunun doğal kaynağını anlamadığı için mecburen yeni bir ilahiyat yarattı çünkü. Deliliğinin de katkısıyla bu pozitivist bir inanç haline geldi ve Katoliklikten esinlenmiş Tanrı ve ona bağlı inanışların yerini alan ve büyük harfle yazılır hale gelen İnsanlık'la tanışmış olduk.

C. R. – Onda dinden fazlası da var. Comte'un siyaset teorisi teokratik bir teori. Siyasi iktidarın üstüne konumlandığı, aslında Katolik Kilisesi'nin üstünde ve onun kopyası olan manevi iktidarın tek işlevi, bilinemez olduğunu baştan vazettiği şeyleri araştırmayı ve keşfetmeyi yasaklamak. Kralların yerini pozitivist bilgin aldı. Comte'un cenneti aristok-

ratik bir cennet. Kapısını bir dek deha açabilir. Küçük insanlar, sıradan ve saf insanlar plebinin oraya giriş hakkı yok.

P. K. – Küçük insanlara pek o kadar sık sahip çıkmıyor ve aslında sosyal bir hiyerarşi olan bilgi hiyerarşisini tartışma konusu yapmıyorsunuz aslında...

C. R. – Ben cumhuriyetçiyim ve papaların zevkinin imparatorlarındakinden farklı olmadığını bilirim. 1851’de hükümet darbesine ilk sarılanlardan biri Comte oldu. Gerçek anlamda muhafazakârdı. Ona göre sosyal yapı değişmez, yerinden oynatılamaz, statik bir şeydi ve o yapının yapıtaşları olan aile, mülkiyet ve din gerekirse zor kullanarak ayakta tutulmalıydı. Pozitif halin gerçekleşmesi beklentisi içindeydi ve ona göre sosyal bütünlüğü ancak diktatörlük güvence altına alabilirdi. Comte boşanma hakkına da karşı çıkmıştı ve ailenin en büyük çocuğunun daha çok hakka sahip olmasını savunurdu. Mülkiyetin korunması; bu hoşunuza mı gidiyor yoksa?

P. K. – Hoşlanmadığımı pekâlâ biliyorsunuz. Benim Comte’un yapıtında değerli bulduğum, onun bilimsel bilgiyi birleştirme çabası. Karmaşıklığın artması ve genellemelerin azalmasından yola çıkarak yaptığı temel bilimler tasnifi tümüyle yenilikçi bir tavidir. Matematikten astronomiye, fiziğe, kimyaya, biyolojiye ve son olarak da sosyolojiye geçiş yapabilmemizi sağlayan oydu. Ama beşeri bilimleri bilimler hiyerarşisinin tepesine yerleştirmek ve ulaşılabilir son noktayı böyle belirlemek aslında sizin hoşunuza gidebilecek bir şey.

C. R. – Bunu elbette değerli buluyorum. Ama Comte hakkında bütünlüklü bir değerlendirme yapmam istenirse, ancak olumsuz bir değerlendirme yapabilirim.

P. K. – Spencer’a karşı daha hoşgörölü olacağınızı sanıyorum, ama hiç değilse şunu kabul edin; Spencer da Comte’tan ilham aldıklarını derinleştirdi, geliştirdi. Spencer’ı Comte’tan daha iyi biliyorum, çünkü Sibirya dönüşünde onu Rusça’ya çevirmişt看.

C. R. – Spencer’ın Comte’un biyolojide, sosyolojide, ekonomi ve politikada bıraktığı boşlukları doldurduğu doğru. Evrimle birlikte gerçek bir tarih felsefesinin anahtarını bulduğu da.

P. K. – Kesinlikle ve bunu da bilimlerin evrimini hesaba kattığı için yapabildi. Evrim fikri her alanda kendini dayatıyordu çünkü. Dolayısıyla onu yorumlayıp doğanın bütün bir sistemine uygulamak şarttı, hatta insani kurumlara, dinlere ve ahlak fikirlerine de. Auguste Comte’un felsefesindeki ana fikri koruyup onu yeryüzünde yaşayan ve gelişen her şeyi bir bütün olarak kavrayacak şekilde genişletmek gerekiyordu.

C. R. – Bununla birlikte Spencer’da da bazı zayıf yanlar var. Sık sık analogi yoluyla indirgemeler yapar. Bu çok cazip bir şey, ama ikna edici mi, emin değilim.

P. K. – Bazen önyargılarına kurban gittiği de olur. Doğa bilimlerinde bile öyle olur ki, hipotezinize gereğinden fazla güvendiğiniz için başkalarının kolayca tespit ettiği zaafı siz göremezsiniz. Ama daha beteri sosyal hayatta böyle zaafı yaşanmasıdır. Bu alanda herkesin kendince bir toplum ideali var ve kaynağında da bulunduğu çevrenin çok çeşitli fikir ve olgularından etkilenmek yatar. Ve sosyal olguları ele alan bilimler henüz çocukluk aşamasında olduğu için, ki Spencer onun Comte’tan sonraki öncülerindedir, bilimsel bir yöntemi sosyal olgulara gerçek anlamda uygularken çevresindeki burjuva fikirlerin

bütünüyle etkisi altında kalmış olması son derece doğal sayılmalı. *Biyolojinin İlkeleri*'ndeki önermelerine ne kadar hayransak, mesela emek ve sermaye ilişkisinden söz ederken ki dar görüşlülüğünü de o kadar kolay fark ediyoruz. Dar görüşlü burjuva zihniyeti Spencer'da en yüksek kavramlaştırmaların arasında bile yer yer uç verir.

C. R. – Sizin de önyargılarınız var mı?

P. K. – Var, elbette. Sizin de vardır. Köklerimden –Rus aristokrasisi– gelen değerleri reddedip muhakeme yetimi bozma pahasına yeni değerler, yeni idealler sahiplendim ben. İnsan önyargılarının farkında olursa onların kurbanı olmamanın da yolunu buluyor kendince.

C. R. – Neyin bilinemez olduğu konusunda Spencer ve Comte arasında fark yok. Her ikisi de dinlere ve batıl inanca geniş alan bırakır. Sanki pozitif çağa girip girmemeye hâlâ karar verememişlermiş gibi!

P. K. – Bu doğru. Spencer bugün bilinmeyen yüz yıl sonra bilinebilirliğinden değilse de, yine de belli bir sınırın “ötesi”nden söz eder; bilinemez ancak aklımızla bilinebilir olacağını söyler. Bilimin “ötesi”nin bilinemez olduğunu söyleyebilmek için bunun bugüne kadar bilmeyi öğrendiklerimizden temelde farklı olduğundan emin olmak gerekir. Burada apaçık bir çelişki var: Bir yandan “Bir şey bilmiyorum” derken, öte yandan da “Bunun bütün bildiklerimle uzaktan yakından alakası olmadığını söyleyebilecek kadar bir şeyler biliyorum” demenin yarattığı çelişki. Spencer'ın pozisyonunu savunulamaz kılan bir başka sebep daha var; bilim mümkünse eğer, sebebi evren ve beynimiz

arasında yapısal benzerlik, hatta türdeşlik olmasıdır. Beynimiz doğanın parçası ve her şey bizi şuna inanmaya götürüyor; eşdeğeri beyinde olmayan hiçbir şey doğada da yoktur. Haklısınız, Spencer'ın bilinemezliğini kabul etmek aklımızdan daha üstün bir gücün varlığını kabul etmek anlamına gelir: Yani Tanrı'yı. Oysa bizim böyle bir şeye ihtiyacımız yok. Onu yaşatmak için boşuna uğraşiyor.

C. R. – Bazı çekincelere rağmen Spencer'a bayağı hayranlık duyduğunuz iyice hissediliyor. Üstelik o anarşiye çok uzak biri.

P. K. – Bu yanıştan kurtulun; çünkü Spencer'da devrimci bir potansiyel var.

C. R. – ???

P. K. – Spencer'la birlikte birey artık devlete adanmış biri değildir. *Sosyoloji*'sindeki bir bölümün başlığı şu: "Devlete Karşı Birey."

C. R. – Ama bu onun toplumunu kardeşler meclisi yapmaz; biliyorsunuz, Spencer karşılıklı dayanışmadan çok hayat kavgası kavramı üzerinde ısrarlıdır.

P. K. – Bireyler arası rekabete gereğinden çok önem verdiği doğru. Ayrıca çok tutarlı ve cesur olduğu da söylenemez. Mümkün olduğu kadar küçük bir devleti savunurken onu bütün fonksiyonları, hem de en kötü fonksiyonlarıyla yeniden ihya etmeye koyulur. Ama devlete saldırarak felsefenin anarşistleşmesine katkıda bulunduğu da inkâr edilemez.

C. R. – Bir liberalizm, *laissez-faire* [bırakınız yap-sınlar] teorisyeninden anarşizm müjdecisi çıkarmak size biraz tuhaf gelmiyor mu? Bütün liberallerde olduğu gibi Spencer'da da eser miktarda liberter bir düşünce bulabiliriz, ama onda komünizmi na-

sıl bulabildiğinizi pek anlamıyorum doğrusu. Bana Bossuet'yi düşündürtünüz; o da her yerde, her şeyde Katolikliğe yöneliş izleri bulurdu. Siz de her şeyde anarşiye yönelişin izlerini görüyorsunuz.

P. K. – Ben her okuduğum yazarda onda bana yakın neler olduğunu kendime sorar, ondan ne alabileceğimi düşünürüm. Siz ise düzenli olarak onlarda anlaşılmadıklarınızın peşine düşüyorsunuz ki, hepsini haksız çıkartabilirsiniz. Kazara birine hak verecek olursanız da hemen üstünlük iddiasıyla ondan daha haklı olduğunuzu söylüyorsunuz.

Bilim ve ahlak

P. K. – Birkaç nüans hariç, ikimiz de aynı felsefi çerçevede referanslara sahibiz. İkimiz de her türlü gerçek bilginin kaynağının bilim olduğunu düşünüyoruz. Yine, dünyayı anlama, kavrama konusunda evrimci bakış açısının şart olduğuna inanıyoruz.

C. R. – Yine, ikimiz de insanı ve toplumu bilmenin ilerlemek, sosyal reformları yönetme kurallarını belirlemek için olmazsa olmaz olduğunu düşünüyoruz. Şimdiden bayağı yol alındı ve siyaset bilim formüllerini bile açıklayacağımız günlerin eli kulağında; tıpkı yerçekimininki ya da kimya denklemlerinki kadar kesin formüller olacak bunlar.

P. K. – Sanıyorum kullanılması gereken bilimsel metod konusunda da anlaşılıyor.

C. R. – Evet. Tümevarımcı ve tümdengelimci metod konusunda.

P. K. – Doğa bilimlerinin metodu bu ve yüzyıl boyunca bilimde muazzam ilerleme kaydedilmesi-

ni buna borçluyuz. Tümevarım aşamasında olgular gözlenir ve bunların sizi bir genellemeye yöneltip yöneltmeyeceği sorgulanır, yani genel bir olgu ya da hipotez olup olmadığı. Aslında genel olgu aynı zamanda bir hipotezdir. Tümdengelim aşamasında ise hipotezin sonuçları ayrıştırılıp gözlem yoluyla karşılaştırılır. Hipotezi düzenli olarak aynı sonuçları veren bir genel yasa gibi düşünmek gerekir. İncelenen fenomenin sebebi ortaya çıkartıldığında bile, genel olan ondan hâlâ ve yine de büyüktür. Örneğin Kepler'in gezegenlerin hareketine dair hipotezleri artık birer yasa, çünkü bu gezegenler yüzyıllar boyunca gözlenip hipotezler doğrulandı ve bununla ilgili açıklamayı da Newton'un evrensel yerçekimi ilkesi keşfi getirdi.

C. R. – Bazı metafizikçilerin iddia ve düşüncelerinin tersine, bu metot maddenin araştırılmasıyla sınırlı da değil. Bu metot yardımıyla özellikleri ne olursa olsun bütün fenomenler, hatta sanıyorum psikolojik ve sosyal fenomenler bile araştırılıp incelenebilir.

P. K. – Metodun psikolojik fenomenlere de uyarlanmaması için ben de herhangi bir sebep göremiyorum. Metafizikçiler doğa bilimcileri entelektüel ve duygusal hayatın “zihnin değişmez kuralları”na göre şekillendiğine iknaya çalışırsa, doğa bilimci de omuzlarını silkip hayata, akla, duygulara ilişkin fenomenleri sabırla araştırıp incelemeye devam etmeli ki, her şeyin fiziki ve kimyasal fenomenlere indirgenebileceğini ispatlasın. Onların kendi doğal yasalarını keşfedebilsin.

C. R. – Peki ya diyalektik metot?

P. K. – Sosyal-demokratlar sosyalist ideali geliştirecek yöntem olarak bize bunu tavsiye eder. Biz o metodu tümüyle benimsemeyiz, zaten hiçbir doğa

bilimince henüz kabul görmüş değil. Mekanikte olsun, astronomi, fizik, kimya, biyoloji, psikoloji ve antropolojide olsun, 19. yüzyılın hiçbir keşif ve buluşu diyalektik metotla yapılmadı. Ve mademki insan doğanın bir parçası, mademki insanın kişisel ve sosyal hayatı tıpkı çiçeğin büyümesi ya da karınca ve arılarda sosyal hayatın evrimleşmesi gibi birer doğa fenomeni, öyleyse çiçek gibi insanı da ya da bir kunduz köyü gibi insanların yaşadığı bir şehri de aynı metotla incelemekten vazgeçmenin hiçbir mantığı olamaz; bu metodun bize bugüne kadar onca faydası dokunmuşken neden diyalektiğin ya da metafizik cephaneliğinden çıkmış başka bir metodun peşine düşelim ki?

C. R. – Muhakeme tarzınıza aynen katılıyorum, Alman metafizikçilerinin tavsiyelerine ihtiyacımız yok. Almanya tam bir entelektüel eksantriklikler ülkesi çünkü.

P. K. – Bilimlerde, özellikle de antropolojideki ilerlemenin sonuçlarından biri de buradan bir ahlak çıkartmanın mümkün hale gelmesi. Bu çok önemli bir nokta, çünkü giriştiğimiz hareketin haklı olup olmadığına, o adımın atılmasının uygun olup olmadığına ilişkin kararı ancak ahlaki ilkelerden yola çıkarak verebiliriz.

C. R. – Ahlakı bilimden yola çıkarak tanımlamak son derece gerekli, çünkü geleneksel ahlakın hiçbir rasyonel temeli yok. Ampirik, aralarında hiçbir bağıntı olmayan, çoğu kez de birbirine zıt birtakım tavsiye ve ilkelerin peş peşe sıralanmasıyla, çoğu kez de gerek aralarında gerekse hayata dair kurullarla hiçbir ilişki kuramayan geleneksel aforizmalar temelinde

ortaya çıkmış bir ahlak bu. Son kertede hakikatin amacının iyiyi bulmak olmasıyla sınırlı. Darwin'in teorisiyle ilgilenmemin sebebi ondan elde edilebilecek ahlaki sonuçlardı. Kötülüğe olan eğilimimizin, iyi ve en iyiye yönelik kesintisiz arayışımızın, davranışlarımıza yön veren mükemmelleşme yasasının yaban köklerimizdeki kaynağını bize o gösteriyordu çünkü. Ahlak, bir doğa felsefesinden çıkartılması gereken nihai sonuç.

P. K. – Ahlakı bilim temeline oturtmanın olmazsa olmaz olmasının bir sebebi de dini geleneklerde ve yargı pratiklerinde kendini gösteren sosyal riyakârlığa, yönetenlerin ve hâkim sınıfların çıkarlarına pek uyan ve onların hizmetindeki şu itaat ve boyun eğme ahlakına son verme gerekliliği.

C. R. – Genel olgulardan yola çıkmalı. Kendini bilen bütün canlılarda her tür faaliyetin tek amacı var: Mutluluk arayışı ve acıdan uzak durma. Oysa idrak yasalarımızdan biri gösteriyor ki iyilik ve mutluluğu karşılıklı sebep-sonuç ilişkisi içinde değerlendirmek gerekir. Bazen iyilik mutluluğun sebebi olabilir, bazen de mutluluk iyiliğin.

P. K. – Meseleye ben de böyle bakıyorum. Ne yaparsa yapsın, insan davranışlarında tek bir motifle hareket eder: Zevk arayışı ve aynı şey demek olan acıdan kaçınma. Zevk ve mutluluk birbirine çok yakın iki kavram. Ve zevk arayışı sadece insanla, hatta gelişmiş başka hayvanlarla sınırlı bir yönelim de değil; canlı bütün organizmaların özelliği bu, hatta hayatın özü. Hoş olanı aramaktan vazgeçersek hayat imkânsız hale gelir. Tekhücreli hayvan güçlü ısı

kaynağından kaçmaya çalışıp daha ılık olanını aradığında ya da bitki yapraklarını güneşe dönüp gece yaklaşırken o yaprakları kapattığında, bu canlı varlıkların yaptığı şey, itaat ettikleri yasa acıdan kaçmak ve zevkin peşine düşmektir. Hıristiyan şehit de anarşist şehit de kendi kutsalları bağlamında yine zevki aramaktadırlar.

C. R. – Aynı fikirdeyim. Ben ayrıca, en basitleri dahil bütün canlı organizmaların duyarlı, hatta benim iddiamla bilinçli olduğuna inanırım. Dolayısıyla bunun fiilen bitkiler için bile böyle olduğunu düşünebiliriz. Bitkinin her bölümünün, her tomurcuğun, her yaprağın, her hücrenin başlı başına bir birey olmadığını, onu asgariden de olsa acı ve zevke karşı duyarlı kılabilecek belli belirsiz bir duyulanıma, basit de olsa bir bilince sahip olmadığını kimse bize kanıtlayamaz. Kuşkusuz bizim de kanıtımız yok, ama bunlarda bizim tahayyül edemediğimiz şu ya da bu ölçü ve yoğunlukta, şu ya da bu biçimde bir duyarlılık olması ihtimal dahilinde. Biraz daha ileri gideyim; yüzümüzü cansızlar âlemine çevirelim. Şu kristallerimiz, oksitlerimiz, asitlerimiz, tuzlarımız da kendilerini tıpkı bitki ve hayvanlar gibi, oluşmalarını mümkün kılan koşullarda ve kendi iç güç ve özelliklerinden yararlanarak, kendi dokularından yaratmadılar mı? Demek ki onları oluşturan unsurlarda da tıpkı canlı organizma unsurları gibi bir kendiliğindenlik, bir otonomi var. Öyleyse neden kimya molekülünde de kolektif bilincin merkezileşmesinin bir başlangıç noktası olmasın? Neden atomun bizatihi kendisi de tanıma, muhakeme etme ve arzulama potansiyel yetisine sahip bir temel bireysel birim olmasın?

P. K. – Bu sizin atom teoriniz ve bu yüzden sizi çok iyi takip edemiyorum. Doğanın birliği konusunda ikna oldum, ama sanmam ki çok daha karmaşık bir yapı olan bilinç en basit birimde, atomda bile kendiliğinden var olabilsin. Karmaşık, kompleks olanın daha çok evrim ürünü olduğunu ve gelişmenin ancak belli bir aşamasında ortaya çıkabildiğini düşünüyorum. Meseleyi fazla speküle ettiğinizi düşünüyorum – biliyorum, bu sadece bir iddia. Ama spekülasyonların faydalı olabilmesi için dönüp dolaşıp, elbette süreç kısa ya da uzun da olabilir, doğrulanabilir hipotezlere dönüşebilmesi gerekir. Dolayısıyla atomun psikolojik yetilerinin nasıl ortaya çıkartılabileceğini ben şahsen göremiyorum.

C. R. – Speküle ediyorum, evet, ama bilimsel temelde. Benim spekülasyonlarım tehlikeli şeyler olsa bile, uzmanlık alanlarına kilitlenip kalmış pek çok bilgin ve biliminsanının sınırlı bakış açılarıyla karşılaştırıldığında bilginin geliştirilmesine çok daha yararı dokunacak şeyler.

P. K. – Siz mutlulukla iyiliği özdeş kılıyorsunuz.

C. R. – Evet. Kendinin farkında ve rasyonel her canlı varlık öncelikle kendi iyiliğini, en azından kendi iyiliğine olduğuna inandığı şeyi ister; yani ihtiyaçlarının, güdülerinin, duygularının ve tutkularının bencilce tatmin edilmesini. Ama bencilliğin ifrat noktaları olur ve bunlar da herkesin iyiliğiyle bağdaşır nitelikte değil.

P. K. – Herkesin iyiliği dediğinizi, genel iyiyi nasıl tanımlıyorsunuz?

C. R. – Genel iyi mutluluğun artmasına katkı yapandır. İnsanlık ahlaki kural olarak bireylerinin ço-

ğalmasına, çeşitlenmesine, üst formlara ulaşmasına, yetenek ve yetilerinin, gücünün canlılar dünyası ölçüğünde her yönde ve her anlamda artmasına elverişli olmalıdır. Böyle bir tanımın pratik sonuçları var. Toplumun mutluluk düzeyi üretilen zenginliklerle birlikte yükselir, dolayısıyla zenginliklerin artmasına katkısı olan herkes ahlaki davranmış olur. Bizim modern demokrasilerimiz Katolikliğin de etkisiyle herkesi tektipleştirmek istiyor; oysa ancak yeteneklerin, ihtiyaçların, tutkuların çoğalması sayesinde daha çok mutluluğa ulaşılabilir. Demokrasilerimiz ve daha çok da siz eşitlik peşinde koşuyorsunuz. Oysa servet eşitsizliği mutluluk artışının ön koşulu, çünkü o da zenginlik artışının ön koşulu. Bu meseleyi daha önce de konuştuk. Ahlak yasasının rasyonel aklını geliştirmemiz gerekiyor. Ne kadar mükemmelleşirse, ölçüde de peşinden gitmemize yetecek yeterli gerekçe sunacaktır.

P. K. – Dolayısıyla ve sizi iyi anlayabildiysem, sizin ahlakınız yoksulların yoksulluklarını kabul etmesini şart koşuyor.

C. R. – Hayır, ama zenginlerin varlığını kabul etmenin kendi çıkarlarına olduğunu anlamalıdır.

P. K. – Peki, ya anlamazlarsa? Kendi bencil çıkarlarıyla herkesin iyiliğinin çatışmakta olduğunun bilincine varamazlarsa?

C. R. – Herkesin iyiliğine olan dürtülerini iradi olarak harekete geçirmek ve toplumsal kolektifin kalanı için kötülük anlamına gelen bencillik ifradından onları uzaklaştırmak eğiticinin ve yasa koyucunun görevi.

P. K. – Peki bunu hangi araç ve yollarla yapacak?

C. R. – Şiddetli, zararlı duygu ve tutkuların başarısızlığa yol açacağına, acı vereceğine dikkat çekerek cesaretlerini kırmak gerekiyor.

P. K. – Sonuç olarak, sizin ahlak anlayışınızla Spencer'inki birbirine pek yakınmış.

C. R. – Benimki daha kapsamlı, canlılar âlemiyle sınırlı değil, evrimci anlayışın ötesine uzanıyor ve ben bu anlayışı ondan önce formüle ettim. Hem zaten Spencer devletin birey bencilliğini nötralize etme konusundaki rolünü yeterince önemsemeyiz.

P. K. – Buralara kadar gelmek için bilime başvurmak gerekiyor muydu ki? Sizin önerdiğiniz ahlak anlayışı zaten var: Haksızlıkları yaratıp onaylayan burjuva ahlakı! Bu konuda sizinle hiçbir ortak yanım, uzlaşma noktam yok! Ayrıca düşüncem o ki, ırkın kendini sakınmasına, kollamasına faydası olan iyidir, zararlı olan ise kötü.

C. R. – Ne var bunda?

P. K. – Hayvanlar âleminin bütünü gözlemlendiğinde orada şöyle özetlenebilecek bir ahlaki yapı olduğu söylenebilir: “Ötekiler aynı koşullarda sana ne yapıyorsa sen de onlara aynısını yapmakta serbestsin” ya da başka bir ifadeyle “Birbirimizle dayanışma içinde olalım.” Burada iyi ve kötü fikri ya da duygusu açık olarak var, insanlarda ise genellikle bunu muğlak biçimde görürüz. Nereden geliyor bu duygu? Gökten düşmüyor elbette. Tanrı'nın yasasından da gelmiyor. O yasa sömürücü azınlığa yararlı olacak bir ahlak vazetmek için sosyal duyguları kullanıp bireyin kendiliğinden adalet duygusunu bozuyor, yolundan çıkartıyor. Evrim sürecinde dayanışma duygusu da seleksiyona uğruyor, çünkü canlı türlerinin sadece

ayakta kalmasını değil, ilerlemesini de mümkün kılıyor. Birbirini karşılıklı destekleme yasası aynı zamanda ilerlemenin de yasasıdır.

C. R. – Bu tartışmayı daha önce de, Darwin'den söz ederken yapmıştık.

P. K. – Bu ahlak duygusunun doğasını açıkça belirleyebiliriz. Adam Smith geçen yüzyılda, o bunakça kitabı *Ekonomi Politik*'i henüz yazmamışken bu ahlak duygusunun nasıl bir şey olduğunu iyi saptamıştı. Ahlak duygusunun kökeninde sempati, kimilerinin bir süredir *emfühlung* diye adlandırdığı şey yatıyordu. Birini acı çekerken gördüğünüzde acıyı siz de hissedersiniz. Ahlak duygusu, tıpkı dokunma ya da koklama duygusu gibi doğal bir yeti, duyu haline gelmiş durumda.

C. R. – Madem öyle, bu ahlak duygusu neden sistematik biçimde tezahür etmiyor?

P. K. – Bütün tarih boyunca bol bol tezahür etti. Geçmişte ilerleme unsuru ya da insan ırkının ahlaki ve entelektüel mükemmeliyet aracı olan her şeyi dayanışma ve birbirini destekleme pratiğine, insanlar arasında eşitlik vazedenden geleneklere borçluyuz; insanları ittifaklar kurmaya, üretim ve tüketim birlikleri kurmaya, kendilerini savunmak için bir araya gelmeye, federe yapılar oluşturmaya bu duygu sevk eder. Ama bugün bu ahlak duygusu saptırılmış, yolundan çıkartılmış halde. İnsanlık Tanrı yasasını, dini ve otoriteyi bordasından kaldırıp atmalı ki onu zehirleyen papaz, yargıç ve hükümet üçlüsünün elinden almasına izin verdiği ahlak ilkesini yeniden kendine mal edebilsin.

C. R. – İlkel doğaya dönmek istiyorsunuz yani.

P. K. – Hayır. Sadece bireyi kendisine dayatılan baskılardan kurtarmak istiyorum. Dayanışma öyle güçlü bir duygudur ki yargıcın ve verdiği mahkûmiyet kararının karşısına dikilmekten korkmamıza gerek kalmaz. Her türlü cezaya, her türlü ahlaki yükümlülüğe bile karşı koyabiliriz onunla. Bizim ahlakımız hiçbir şeyi düzenlemeye çalışmaz ve bireyi kalıplara sokmayı da reddeder. Korkusuzca şöyle diyebiliriz: “Ne istiyorsan yap, nasıl istiyorsan öyle yap.” Çünkü inancımız odur ki muazzam insan kitleleri yeterince aydınlanıp günümüzün kelepçelerinden kurtulduğu ölçüde hep topluma yararlı yönde ilerleyecektir; tıpkı küçük bir çocuğun bir gün dört değil iki ayağı üstüne dikileceğine, çünkü insan türüne ait bir ana-babadan doğmuş olduğuna inandığımız gibi inanırız buna.

C. R. – Hep aynı çılgınca iyimserlik! Bireyin dolaysız ihtiyaçlarına tekabül eden bencil duygularıyla toplumun ihtiyaçlarına tekabül eden fedakârlık duygusu arasında hep bir çatışma olduğunu görmezden geliyorsunuz.

P. K. – Bencilce duygularla fedakârlık duygusu arasında çatışma yok, çünkü işbirliği zevkin kaynaklarından biri. Spencer bize bir gün dedi ki, sanıyorum kuşkusuz siz de bu konuda onunla aynı fikirdesinizdir, bireyin iyiliğine olan türün de iyiliğinedir. Ama şunu unuttu; eğer bu iki iyilik birbirinin aynı olmasaydı, evrim hayvanlar âleminde bile tamamlanamazdı.

C. R. – Aynı ilkelerden yola çıkıyor, hatta aynı metotları kullanıyor olsak da çok farklı sonuçlara varıyoruz. İkimizden biri ister istemez yanılıyor ve yanılan sizsiniz.

P. K. – Yanılanın siz olabileceğini kabul etmiyorsunuz! Madem aynı fikirde değiliz, biri çıkıp alaycı bir dille ikimizin birden yanıldığını da söyleyebilir!

C. R. – Konunun uzmanı bir hakem olsa da başvursak.

P. K. – Mösyö Arnaud'nun fikrini alabilirdik.

C. R. – Nasıl? Siz mi? Hakem diye bir hapislane müdürüne mi başvuracaksınız!

P. K. – Şaka yapıyorum. Ama Mösyö Arnaud iyi eğitilmiş, kültürlü biri. Ayrıca hümanist de. İnsanlar kurumlardan daha değerlidir.

C. R. – Her halükârda, aynı fikirde olmamamız da gösteriyor ki ahlak biliminin alması gereken daha çok yol var.

P. K. – Bu anlaşmazlığın kaynağında çıkarımlarımızın aynı olgular bütününe dayanmıyor olması yatıyor ve bir de muhtemelen, hatta kesin olarak şu var: İkimiz de önceki düşüncelerimize bağlı olarak farklı olgular seçiyoruz. Anarşist olmasaydım eğer ben de sizin gibi dayanışmanın güçlü bir fenomen olduğunu ortaya koyan olgulara karşı daha az duyarlı olurdu. Ama bu dediğim olgular pekâlâ varlar ve güçlüler.

Anarşist toplum mu?

C. R. – Devriminiz zafere ulaştığında, artık özel mülkiyet ve devlet diye bir şey kalmadığında toplumunuzun neye benzeyeceğini bilmeyi çok isterim.

P. K. – Size bunun tam, dört başı mamur bir tanımını yapamam. Kitleler harekete geçtiğinde her şey öyle yoğun yaşanır ki neler olacağını önceden

kestirmek mümkün olmaz. Devrim rejimi yıkmaktan daha fazla bir şeydir. İnsan aklı uykudan uyanır, zihinsel yaratıcılık ikiye, yüze katlanır. Yeni bir bilimin şafağındayızdır. İnsanların zihninde kurumlarda yaşananandan daha büyük bir devrim gerçekleşir.

O büyük grevlerde neler olduğuna bakın; işçilerin örgütlenme kapasitesine şaşar kalırsınız; sadece mücadele için değil, ihtiyaçları karşılamak, yiyecek içeceği dağıtmak, zor durumdakilerin üstünden yük almak için de örgütlenirler çünkü.

C. R. – Yarınki toplumunuzu tasvir edemiyor olusunuz üzücü. Net, açık olmaktan korkmamak lazım diye düşünüyorum. Emekçilerin coğrafi mobilitesini kolaylaştırmanın yolları üzerinde düşünürken nerede işçiye ihtiyaç duyuluyorsa oralara barınma merkezleri kurma fikri aklıma geldi. Bu merkezlerin neye benzeyeceğini söylerken hiç tereddüt etmedim; binaları, odaları, hatta mobilyayı bile tarif ettim...

P. K. – Siz sanıyor musunuz ki doğduklarına doğacaklarına pişman olan ve ne zaman nerede gün yüzü göreceklerini bilemeyen emekçilerin ev planlarının çizimi size, siz Parisli felsefeciy düşer?

C. R. – Benimki bir örnekti sadece...

P. K. – Size en azından nasıl bir şey arzuladığımızı, ne üzerinde çalıştığımızı ana hatlarıyla açıklayabilirim. Anarşist toplumda, dediğiniz gibi ne devlet olacak ne de özel mülkiyet. Ayrıca, yine bunu da konuşmuştuk, bütün toplumun fertlerinin gelirlerinde tam bir eşitlik sağlanacak ya da başka bir ifadeyle ücret sistemi lağvedilecek. Her şeyin temelini birey özgürlük ve eşitliği oluşturacak.

C. R. – Bizimki gibi karmaşık bir toplumda işlerin devletsiz nasıl yürüyeceğini hâlâ anlayabilmiş değilim.

P. K. – Pekâlâ mümkün. Size daha önce de açıklamıştım, ama biraz daha ayrıntılı ele alacağım. Devlet denen yapı tarihsel bir gereklilik. Ama bugün tarihsel gereklilik olan, onun baskıcı yapısı. Toplumsal işleyiş pekâlâ üç farklı örgütlenme, bir araya gelme temelinde gerçekleşebilir. Birincisi, tümüyle bağımsız, federe yapıda özgür komünlerin olduğu toprağa bağlı örgütlenmeler. İkincisi özellikle mesleki temelde gerçekleşen ama bugün karşı karşıya olduğumuz modernize edilmiş korporatif yapılara çok az benzeyen örgütlenmeler. Bu iki örgütlenmeye bir üçüncüsü eklenebilir: Üye sayısı belirsiz ve sürekli değişen, kısa ya da uzun süreli, zamanın ihtiyaçlarına göre ve farklı farklı amaçlarla hareket eden, kişisel ilişki ve yakınlığa dayalı örgütlenmeler – günümüz toplumunda siyasi ve mesleki olanlar dışında da böyle çok sayıda örgütlenme olduğunu görüyoruz zaten. Etkileşim halindeki bu tür gruplaşma ve örgütlenmeler aralarındaki ilişki ağı sayesinde her tür sosyal ihtiyacın giderilmesini mümkün kılar: Tüketim, üretim, ticaret; iletişim, sağlık işlerinin organize edilmesi, eğitim; saldırılara karşı dayanışma, yardımlaşma, ülke veya toprak savunması; bilim, sanat, eğlence alanındaki ihtiyaçların tatmini gibi. Hepsi canlılığını her zaman koruyan ve yeni ihtiyaçlara, sosyal ve entelektüel ortamın yeni etkilerine adapte olmaya daima hazır yapılar.

C. R. – Bu konuda kuşku var; birçok sosyal faaliyeti yürütmek için belli ölçüde de olsa merkezleşme şart. Hepsi için değil elbette, bu doğru. Siz mesela ülkeyi dış saldırılara karşı savunup korumaktan söz

ettiniz. Toprağı, ülkeyi komutansız, disiplinsiz bir orduyla savunmak mümkün görünmüyor. Bireylerin güvenliğine gelince, polis ya da polise eşdeğer yapı olmadan nasıl sağlanabileceğini de bilemiyorum.

P. K. – Kararların tartışılarak alındığı bir ordu kurmayı düşünebiliriz pekâlâ. Yurттаşlar kazanımlarını korumak söz konusuysa toprağı korumada çok daha istekli olur, ulaştıkları bilinç düzeyi onlara o saygıdeğer disiplin mekanizmasından çok daha büyük bir güç verir. Ama zaten yakında bütün halklar kardeş olacak ve artık orduya ihtiyaç duymayacaklar. Cezalandırmaya gelince, hapishanelerden söz ederken zaten buna da değinmiştik, ahlak duygusunu çözen, çökerten başlıca sebebin adaletsizlik, haksızlık olduğunu iyi anlamalıyız. Ve adaletsizliğin kaynağında da eşitsizlik var. Eşitlerden oluşan toplumda hapishane ihtiyacı ya da birilerini hapishanelere tıkma ihtiyacı zaten hissedilmeyecektir ki!

C. R. – Mülkiyeti ortadan kaldırmak derken, her tür mülkiyeti mi yoksa bazılarını mı yok etmek istiyorsunuz?

P. K. – Mülksüzleştirme başkasının emeğine el koymayı mümkün kılan her tür mülkiyetin, bunların sahiplerinin –bankacı, sanayici, toprak sahibi– mülkünü de kapsamak zorunda. Basit ve kolay anlaşılır formülasyon bu. Rahat olun, herkesin sırtındaki paltoyu soyup almak gibi bir niyetimiz yok.

C. R. – Mülk edinme güdüsü ilerlemenin kaynaklarından biri oysa; özellikle tarımdaki gelişmeyi o mümkün kılıyor...

P. K. – Bu tartışmalı bir mesele...

C. R. – Bireyin elinin altındaki mülkiyet ona başkalarıyla mücadelede belirgin bir güç sağlar. Siz ne düşünürseniz düşünün, sonradan ilerlemenin önünde engel haline gelseler de sınıf ve kastların ortaya çıkışı da bir ilerleme kaynağıydı. Bununla birlikte mülkiyet konusunda bazı reformların gözden geçirilebileceği konusunda ikna oldum. Halkın beslenme ihtiyacını daha iyi karşılamak için toprak mülkiyetinin yavaş yavaş da olsa devlete dönmesi gerekli görünüyor. Böylece arazi rantı istismarı da giderilmiş olur.

P. K. – Kolayca gerçekleşebilecek reformlar konusunda bu ne kadar ürkek bir tavır böyle! Siz üstelik arazi sahibine tazminat da ödeyerek yaparsınız bunu. Hem sonra, toprağı neden devlete veriyoruz da onu işleyenlere vermiyoruz? Bildiğim kadarıyla Marksist değilsiniz. Neyse ki fabrika ve bankaların özel mülkiyetine dokunmuyorsunuz. Kapitalistler sayenizde rahat uyuyabilir.

C. R. – Size defalarca söyledim; ben ne anarşistim ne de Marksist. Ayrıca size yine söyledim ki patlamasını umduğunuz o büyük altüst oluşlar ekonomik mekanizmayı bozmaktan başka işe yaramaz, sonuçları da yoksullar dahil herkes için kötü olur, hatta belki en çok onlara zarar verir. Programınızın en güçlü noktası olan topyekûn gelir eşitliğini bir de bu sebeple kabul etmiyorum. Gerçekleşebilir olduğunu farz etsek bile, ki bu konuda güçlü şüphelerim var, sadece olumsuz sonuçlar verir. Her halükârda, programınız ancak aşama aşama gerçekleştirilebilir ve siz var olan kurumları bir süre daha korumak zorunda kalacaksınız.

P. K. – Tamamlanması gereken işlerin büyüklüğü göz önüne alındığında devrimin bir günde gerçekleşmeyeceği çok açık. Devrim bizim için uzun ve zorlu mücadelelerin ürünü olacak, uzun yıllar boyunca aralıksız dönüşüm ve değişimlere yol açacak, emekçilerin bir tarafta zafer kazanırken başka bir tarafta yenilgiye uğrayacağı, ama sonunda bütün önyargıları yıkıp geçecekleri, kendilerini ezen bütün kurumları tasfiye edecekleri bir süreç. Bu mücadele o kadar uzun sürecektir ki devrimin bütün Avrupa'ya yayılması gerekecek. Ama uzlaşma söz konusu bile olamaz, geçici bile olsa ona yer yok. Bir geçiş dönemi de olmayacak. Devrim dediğimiz, kat etmek için sürekli koşmak gereken bir yol; yolda durmak, duraklamak demek, geri dönmek demek.

C. R. – Siz tam bir hayalperestsiniz.

P. K. – Anarşinin, siz belki özgürlükçü komünizm demeyi tercih edersiniz, hiçbir hayalci yanı yok, çünkü kesinlikle gerçekleşebilir bir ideal. Biz günümüzün toplumunda gözlediğimiz akım ve eğilimleri temel alırız. Bu eğilimler 5. yüzyıldan 16. yüzyıla kadar pek revaçtaydı, gelenek hukuku onlar sayesinde hayat buldu ve hepsi üç yüzyıllık devlet deneyiminin ardından yeniden ortaya çıkıyor. Anarşist proje, size daha önce de söylediğim gibi modern bilimle tamamen uyum halinde. Kimse kalkıp da projemizin ekonomik yasalara aykırı olduğunu söylemesin. Bilimsel metodun ekonomik olgulara uygulanması günümüzün ekonomik politik yasalarının asla yasa falan olmadığını, doğrulama zahmetine katlanılmayan basit olumlama ya da varsayımlardan ibaret olduğunu kanıtlıyor.

C. R. – Umduğunuz, özlediğiniz gibi herkes tümüyle özgür olduğunda, sanıyor musunuz ki herkes çalışır? İhtiyaçlar nedeniyle zorla çalıştırılmıyorlarsa eğer, işçiler zahmetli, zor işlerde çalışmayı reddediyor. Ama tabii sizin toplumunuzda zorlama diye bir şey olmayacağını anladığımı sanıyorum.

P. K. – Şunu herkes bilir; bir işçi tümüyle özgürce çalışır, işini seçebilir, tepesinde ustabaşı ya da sürveyan dikilmez ve nihayet emeğinin ve onun durumundaki ötekilerin emeğinin şu ya da bu miskin değil kendi işine yarayacağını bilirse üretimini en üst düzeye çıkartır, verimini sonuna kadar arttırır.

C. R. – Bütün bu koşulları kol gücüyle çalışan bütün işçilere sunabileceğinize inanıyor musunuz? Bu mümkün değil ki!

P. K. – İşte tam da bu yüzden sadece ücretli emek sistemini değil, kol ve kafa gücü ayrımını da ortadan kaldırmak istiyoruz. Böyle olduğunda çalışmak uğursuz bir kader değil, olması gereken şey olacak: İnsanın bütün yetenekleri özgürce açığa çıkacak.

C. R. – Rüya görüyorsunuz! Sizin sisteminizle üretim çok düşer.

P. K. – Fabrikaların büyük çoğunluğunun nasıl örgütlendiğine bir bakın. Tamamen irrasyonel biçimde. İnsan gücünü saçıp savuruyorlar. Aynısı ticarete de geçerli. Çalışanlar bile direnme ve dayanışma duygusuyla, yapabileceğinin en azını yapıyor. Komünist bir toplumda –tamamen özgür olması koşuluyla elbette– istisnasız her çocuğa verilen bütünlüklü eğitim, uygar toplumların çalışkanlık geleneği, işini seçme ve istediğin işi yapabilme özgürlüğü, insanların eşit olduğu ve bütün toplumun iyiliği için hareket edildiği bir çalışma düzeninin çekiciliği sayesinde üretici

eksikliği çekilmeyeceği gibi, toprak verimliliği üç kat, on kat artar ve sanayi için de yeni bir ivme yaratır.

C. R. – Özgürlük ve eşitliğin düşündüğünüz kadar güçlü ve herkesi kapsayan bir ilham kaynağı olacağını sanmam.

P. K. – Bütün tarih bunun kanıtlarıyla dolu!

C. R. – Ama evrim yasaları değil. İnsanlık ailesinin temel ve örgütçü güdülerinde bir yandan otorite eğilimi, öteki yanda da o otoriteye itaat tohumları var. Bu eğilimlerin güçlü olduğu topluluklar doğal seleksiyonda çok daha avantajlı. Tek bir şefe itaat eden antropoid topluluklarını, karşısında da üyeleri sadece cesaretleriyle temayüz eden toplulukları gözünüzün önüne getirin. Hep birinciler kazanır. Ve kısa süre sonra bütün kıtada, daha sonra da bütün dünyada sadece hiyerarşik itaat ve sosyal disiplin güdüsü iyice kök salmış ve kuşaktan kuşağa bu güdüyü güçlendirmiş olanlar dışında hiçbir ırk varlığını sürdürme imkânı bulamayacak; o ırkların şefleri giderek efendi haline gelip iktidarını kötüye kullansa bile.

P. K. – Hegemonyayı açıklayıp haklı çıkarmak için sürekli Darwin'den medet umuyorsunuz! Sizin dediğiniz gibi bir mekanizma olsa, tek yapılacak şey ancak bunların etkisini sınırlamak olabilir. Kendini dayanışma güdüsüyle ifade eden eşitlik özlemi anlatığınızdan çok daha güçlü.

C. R. – Bu hiçbir temeli olmayan bir olumlama.

P. K. – Buna karşılık, devletin ve kapitalistlerin din ve eğitim üzerinden kurduğu hegemonyanın özgürlük iştahını körelttiği de doğru. Ama bunun doğal seleksiyonla hiçbir ilişkisi yok ve eğitimle düzeltilmesi gereken bir şey.

C. R. – Devrimin gerçekleşmesi için insanların eğitilmiş, ama onları eğitmek için de devrimin zaten gerçekleşmiş olması gerekiyor, öyle mi...

P. K. – Devrim giderek derinleşecek bir süreç. Çalışanlar bu devrimci süreçte eğitilecek.

C. R. – İnsan doğasını değiştirmenin mümkün olduğuna inanıyor musunuz gerçekten?

P. K. – Biz insan doğasını değiştirmeye değil, eğitim yoluyla insanlar arasında yeni ilişkiler kurulmasını sağlamaya çalışıyoruz sadece.

C. R. – Öyleyse biraz eğitimden söz edelim. Sizin sistemde her şeyin dayanağı bireyin olumlu özellikleri. Zaten Proudhon da böyle derdi. Öyle yazmadı mı, not almıştım, size aynen okuyorum: “Anarşi öyle bir yönetim biçimidir ki halkın bilimsel ve hukuki gelişmeler sonucu şekillenmiş kamusal ve şahsi şuuru bile tek başına böyle bir düzeni ayakta tutmaya ve her türlü özgürlüğü güvence altına almaya yeter.” Duydunuz değil mi, “Sadece şuuru yeter...” Siz merhametli ve hiçbir kişisel çıkar gözetmeyen birisiniz. Sizi tanıyan herkes de bunu doğruluyor zaten. Ayrıca akılcı düşünen de bir insansınız. Bütün herkes sizin gibi olsa, hâlâ kuşkuluyum ama, anarşist toplum kurulabilir belki. Ama açıkça ortada olan bir şey var ki, durum böyle değil. Ayrıca insanları bu ideal topluma hazırlama konusunda eğitime gereğinden fazla önem atfediyorsunuz.

P. K. – Sadece şuur... Evet, ama bilim ve hukukun şekillendirdiği bir şuur. Üyesi olduğum ve başka bazı kişilerin yanı sıra Élisée Reclus, Louise Michel ve Jean Grave’in da yer aldığı bir anarşist eğitim komitemiz var. Öğrencilerin özgürlüğüne saygılı olmayı ve ödevlerini kolaylaştırmayı öngören bir program

kaleme aldık. Ana hatlarıyla şöyle; öncelikle aşağıdaki üç şeyin kaldırılması gerektiğini söylüyoruz: Haylazlık ve yalanın kaynağı disiplin, özgün ve girişken olmayı imkânsız kılan ders programları, rekabet ve nefreti kışkırtan başarı sıralaması. Bu unsurlar ortadan kaldırıldığında eğitimin aşağıdaki dört özelliğe sahip olmasını istiyoruz; birincisi entegral olmalı, yani entelektüel yapı, el becerisi, meslek, fiziki gelişme gibi hiçbir alanı ihmal etmeden bireyin uyumlu gelişimini sağlamalı. İkincisi rasyonel olmalı, inançlara değil bilimsel temellere dayanmalı, uşak ruhlu olmanın ebedi ve mutlak sebebi olan ilahi boyutu tasfiye etmeli. Üçüncüsü, sanırım bunu siz de beğeneceksiniz, kız-erkek karışık olmalı, her iki cinsiyetten öğrenciler aynı değerlere sahip olarak, kardeşçe, birlikte öğrenim görmeli. Ve son olarak da liberter, özgürlükçü öğretim uygulanmalı, yani otoritenin giderek yayılan fedakârlık anlayışı özgürlükler lehine değişmeli.

C. R. – Çok ilginç bir program, ama birilerine bir şey öğretmek isteniyorsa eğer, disiplin şart.

P. K. – Ama üzerinde özgürce uzlaşmış bir disiplin.

C. R. – Ders programlarının ve başarı sıralamalarının da kaldırılabilceğini sanmam. Hâlâ aynı ütopyadasınız.

P. K. – Böyle bir programın gerçekleştirilebilmesi için toplumsal yapının da değişmiş olması ve devrimin bayağı yol alması gerekir. Ama Paul Robin'in Cempuis Yetimhanesi'ndeki ilginç çalışmasıyla programın gerçekleşmesi yolundaki ilk adımlar şimdiden atılmış durumda. Neler yaptığınızdan haberdar mısınız?

C. R. – Ayrıntısıyla değil, ama önemli bir çalışma olduğunu biliyorum. Sanıyorum Fransa'daki ilk ve tek karma öğretim kurumu orası. Paul Robin'i Antropoloji Cemiyeti'ne davet etmeyi kararlaştırdık ki eğitim anlayışını bizlere de anlatsın.

P. K. – Cempuis Yetimhanesi –Cempuis, Beauvais ile Amiens arasında küçük bir köy– Paris bölgesinden yetim kabul ediyor. Milli Eğitim Bakanlığı'nın önemli isimlerinden Ferdinand Buisson –ilköğretimin laik, parasız ve mecburi olmasına dair yasalarda onun çok büyük rolü var– bu okulun yönetimini Paul Robin'e verdi. İmparatorluk karşıtı olduğu için İsviçre'de sürgünde olduğu sırada Enternasyonal çevrelerine gidip gelen biriydi Buisson; kendisi gibi çocuk eğitimi meseleleriyle ilgilenen James Guillaume'la tanışmıştı ve yakın arkadaş olmuşlardı. Nitekim Buisson yakında birinci cildinin yayınlanması beklenen büyük *Pedagoji Sözlüğü*'nün yayın yönetmenliğine de Guillaume'u getirdi. Guillaume'u ben de tanırım ve benim anarşist olmamda büyük etkisi oldu. Robin, Cempuis'de özgürlükçü ideale olabildiğince yakın bir çalışma yaptı. Yürürlüğe koyduğu eğitim sistemi hem entelektüel, hem fiziksel, hem de ahlaki. Akılcı düşünmeyi, diğerkâmlığı ve dayanışmayı özendiriyor, çocukların özgürlüğüne saygılı davranıyor.

C. R. – Robin'in bu çalışmayı uzun süre devam ettirebileceğine inanıyor musunuz?

P. K. – Herkesin unuttuğu bir köydeki yetimlerle uğraştığı sürece rahat bırakırlar. Ama Cempuis artık model oluşturma, yeni pedagojik fikir ve uygulamaların yayılacağı bir merkez olma yolunda. Buisson'un kafasında da böyle bir şey var sanırım.

Cempuis tecrübesinin giderek gelişeceğini ve bütün muhafazakârlar için kabul edilemez hale geleceğini kestirmek zor değil. Ve Buisson'un verdiği desteğin Robin'in bu işi uzun süre devam ettirmesine yeteceğinden de emin değilim.

C. R. – Girişiminizin başarısından kuşku duymamanın bir sebebi de bu; gücünüz az. Anarşist grupların sayısı o kadar çok değil. Halkın büyük çoğunluğunun varlığınıza haberi bile yok.

P. K. – Azınlıkta olduğumuz doğru. Ama siz yeni fikirlerin çoğunluklara ait olduğunu gördünüz mü hiç? Aslıolan anarşist komünizmin zihinsel evrime uygun olup olmadığının bilinmesi. Ve böyle olduğunda da kuşku yok. Evrim bireysel mülkiyetin gelişmesi doğrultusunda değil, ortak üretim ve tüketim yönünde ilerliyor. Komünizm fikrinin gücü de devrimci örgütlerin aktif üye sayısından değil, fikrin kaynağının halkın bağrında yatıyor olmasından geliyor.

C. R. – Belki sizi şiddete başvurmaya yönelten de bu zayıf yapıdır.

P. K. – Anarşist militanlar özellikle Latin ülkelerde ve Amerika Birleşik Devletleri'nde takibata uğruyor, büyük baskı görüyor; uyguladıkları şiddet bu baskılara bir cevap niteliğinde.

C. R. – Sadece bu kadar değil ama. *Le Révolté*'de yazdıklarınız o kadar da savunma amaçlı şeyler değil; "Sözle, yazıyla, hançerle, tüfekte, dinamitle sürekli isyan... Yasal olmayan her şey bizim için iyidir..."

P. K. – Anlatılanın, bilinenin tersine, bunu yazan ben değilim; kökeni ne olursa olsun devrimi yerel isyanların başlattığını söyleyen Errico Malatesta ile birlikte Carlo Cafiero'ydu. Makalesinin anlamı buy-

du. Şiddet sadece baskılara verilen bir cevap değil, sosyal şiddete, insan onurunu zedeleyip yoksulluğu yönetilebilir kılan şiddete verilen bir tepki. Ben o saldırıların hedeflerimize ulaşmayı sağlayacak bir metot olduğu inancında değilim... Yüzyıllardır yerinde duran bir sistem birkaç kilogram patlayıcıyla berhava olmaz. Devrim kahramanca eylemlere ihtiyacı olmayan bir halk hareketidir. Ama o saldırıları düzenleyenleri mahkûm etmeyi de reddederim. Nitekim yakınlarda Çar II. Aleksandr'a, İtalya'da I. Umberto'ya, İspanya'da XII. Alphonse'a düzenlenen saldırıları da kınamadım. Yarın Fransa'da da siyasi şahsiyetlere saldırı düzenlenecek olursa onların faillerini de kınamayacağım, çünkü isyanlarını anlıyorum.

C. R. – Yasallıktan nefret eden metotlarınız kadar, gerçekleşme yolunda ilk adımların atıldığı projeniz de kargaşadan, düzensizlikten başka sonuç vermeyecek.

P. K. – Siz bugünkü toplumun düzen içinde olduğunu mu düşünüyorsunuz? Daha kötü bir düzensizlik, kargaşa tahayyül bile edilemez: Hayasızca sömürü, her yere yayılmış yolsuzluk, rezalet boyutlarındaki eşitsizlikler, adam kayırmanın her türlü, yöneticilerin cehalet ve iş bilmezliği... Anarşi düzensizlik değil, Élisée Reclus'nün dediği gibi en iyi düzenin ta kendisidir!

C. R. – Toplumsal evrimin daha doyurucu perspektifleri var.

P. K. – Neymiş onlar? Önerdiğiniz reformcuklarla kapitalistler emekçileri sömürmeye, yöneticiler halkı aldatmaya devam edecek. Değişen hiçbir şey olmayacak. Bir de Marksistlerin devletçi sosyalizmi var; üretim araçlarının merkeziyetçi devlet eliyle sosyalizasyonu rüyasından vazgeçmedikleri sürece, devlet

kapitalizmi ve sosyalist devlet girişimlerinin sonucu amaçlarında başarısız olacaklar ve iş militarist diktatörlükle noktalanacak kaçınılmaz olarak. İnanın bana, özgürlükçü komünizm, anarşi yolundaki yürüyüşümüz toplumların doğal hareketinden ibaret değil sadece; herkesin en çok istediği şey de bu.

* * *

C. R. – Geç oldu. Ben artık gitmeliyim.

P. K. – Birçok konuda anlaşamadık ve bunlar esasa yönelik anlaşmazlıklar, ama sizinle fikir alışverişinden çok zevk aldım. Élisée Reclus ansiklopedik boyutta kültürlü bir kadın olduğunuzu ve tartışmamızın ilginç olacağını söylemişti bana.

C. R. – Élisée Reclus ve ben zaman zaman aynı dergilere yazıyoruz – aynı şeyleri yazdığımızı söyleyemem elbette! Her konuda ikna olmadım, ama ben de sizinle tartışmaktan büyük zevk aldım.

P. K. – Devrim patladığında barikatların aynı tarafında olmayacağız...

C. R. – Ben barikatlardan uzak duracağım...

P. K. – Ama yine de ortak noktalarımız var.

C. R. – İkimiz de sıradışı yollardan ilerliyoruz.

P. K. – Hiçbir kurumsal yapıya hapsolmüyoruz.

C. R. – Toplumsal reformların bilimsel temele dayanmasından yanayız.

P. K. – Aynı bilimsel anlayışa sahibiz.

C. R. – Tartışmayı seviyoruz.

P. K. – İlle de uzlaşma peşinde değiliz.

C. R. – İkimizin de inandığı şeyler var.

C. R. ve P. K. – Ve bunlara inanmaya devam ediyoruz.

Clémence Royer ve Piyotr Kropotkin gün boyu konuşup tartıştı. Neredeyse sadece Sophie'nin getirdiği sandviçleri atıştırırken soluklandılar. Bol bol çay içtiler.

Kropotkin her zamanki kibarlığıyla Clémence Royer'nin önünde eğildi. O da elini zarifçe uzattı. Sarılıp öpüştiler.

Kropotkin kapıyı tıklattı. Gardiyan Clémence Royer'den biraz beklemesini istedi, müdür onu bizzat uğurlamak istiyordu ve birlikte yanına gittiler. Müdür Arnaud son derece saygılı, Clémence Royer'ye hapishane ana kapısına kadar eşlik etti. Orada onu kendisini otele götürmekle görevli başka bir gardiyana emanet etti. Akşamı kuşkusuz, öğleyin çok kısa süre görüştüğü Sophie ile geçirecekti. Ertesi sabah da Paris'e gitmek için trene binecekti.

* * *

Piyotr Kropotkin ile Clémence Royer bir daha görüşmedi. Her ikisi de yazdıkları mektuplarla ünlenmiş insanlardı. Sonradan mektuplaşmış olabilirler mi? Buna dair hiçbir iz, emare yok.

Sonsöz

Clémence Royer bilimsel, ekonomik, felsefi gibi çeşitli konularda makaleler yazmaya, yeni kitaplar için çalışmaya devam etti.

Yirmi beş yıllık hayat arkadaşı Pascal Duprat'ın siyasi kariyeri sona erdi. Duprat 1885'te, büyükelçi olarak atandığı Şili'ye gitmek üzere bindiği gemide hayatını kaybetti. O sırada Royer yanında değildi, çünkü evlenmemişlerdi. Clémence Royer'nin sağlık sorunları baş gösterdi ve maddi zorluğa düştü. Oğlu kadar olmasa da, Duprat'ın mirasından ona da küçük bir pay kaldı, ki miras zaten pek ahım şahım bir şey değildi. Subay kızı olduğu ve maddi zorluklar yaşadığı gerekçesiyle 1890'da bir tütün dükkânının kârının kendisine tahsisini talep etti. Ama sonuç alamadı. Aynı yıl, yapılan bağışı kabul ederek Neuilly sur Seine'deki Galignani Evi'nde bir daireye taşındı. Ölünceye kadar da orada yaşadı.

Londra'da doğup Fransız vatandaşlığına geçen Galignani Kardeşler kitap yayıncısı, dergi ve gazete yöneticisiydiler. Servetlerini Neuilly'deki emekliler evinde hayırseverlik faaliyetine hasretmişlerdi. Bu evde yüz kişinin kalması öngörülmüştü: "Ahlak sahibi" eski yayıncılar, kitapçılar, biliminsanları, yazarlar ve sanatçılar. Koruyucuların arzusu üzerine yüz dairenin yarısının sakinlerinden para alınmayacaktı. Bundan Clémence Royer de yararlandı. Ev Paris'e uzak değildi, Clémence Royer burada dostlarının zi-

yaretini kabul edebilir, istediği koşullarda –piposunu tüttürerek– çalışabilirdi.

Clémence Royer'ın oğlu René 1866 doğumluydu ve Clémence ona tapardı. Daha çocukluğunda annesinin elyazmalarını çoğaltma işini o üstlenmişti. École Polytechnique'teki öğreniminden sonra bayındırlık bakanlığına başmühendis olarak atandı, önce Madagaskar'a, ardından da Tonkin'e gitti. Anne-oğul çok sık mektuplaştı. Clémence 1896'da oğlunun orayla ilgili verdiği bilgilerden de yararlanarak Lux müstear adıyla Madagaskar hakkında bir kitap yazdı.

Clémence Royer 1900'de atom felsefe ve teorisini çok ayrıntılı biçimde ele aldığı (822 sayfa) kitabını yayınladı: *Natura rerum. La constitution du monde, dynamique des atomes, nouveau principes de philosophie naturelle* [Doğanın Oluşumu, atomların dinamiği, doğa felsefesinin yeni ilkeleri]. 1901'de yayınlanan son kitabı *Histoire du ciel* [Gökyüzü Tarihi] astronomi alanında o güne kadar ulaşılmış bilgilerin derlemesi niteliğindedir. Ardında çok sayıda yayınlanmamış elyazması ve bir sürü mektup bıraktı.

1870'li yıllardan itibaren katıldığı feminist harekette aktif olarak yer alan Royer'nin değişmez talebi kadınlara düşünce özgürlüğü ve bağımsızlığının tanınmasıydı. 1893'te ilk karma Mason locası Droit Humain'in [İnsan Hakkı] kurucuları arasında yer aldı. 1897 sonrasında düzenli olarak feministlerin gazetesi *La Fronde*'da yazdı. Dünya Kadınlar Birliği'nin kuruluşuna da katıldı.

Clémence Royer hayatı boyunca özlemine duyduğu üne nihayet hayatının son yıllarında kavuştu. Bu da başkanlığını üstlenmesi için davet edildiği şölenler sayesinde oldu. Bunlardan 1895'teki ilki Paris

Brötonlar Cemiyeti'nin düzenlediği epey mütevazı bir toplantıydı. İkinci bambaşka, şaşaalı toplantı ise onun şerefine *Événement* gazetesince düzenlenmişti. Marcellin Berthelot'nun başkanlığını yaptığı organizasyon komitesinde çok ünlü şahsiyetler yer alıyordu: Georges Clémenceau, Anatole France, Élisée Reclus, Émile Zola... Şölene üç yüz kişi davetliydi ve Clémence Royer salona oğlunun kolunda girdi. Bu etkinlik basında geniş biçimde yer aldı. Clémence Royer son olarak 1900'de Légion d'honneur nişanıyla taltif edildi. Nişanını da yeni bir şölende, *La Fronde*'dan Marguerite Durand ve feministlerin organize ettiği toplantıda aldı.

Clémence Royer 7 Şubat 1902'de hayata gözlerini yumdu. La Roche sur Yon, Nantes, Rennes ve Paris'te birer sokağa adı verildi. Haute-Garonne Fonsorbes'da bir lise, Montpellier'de bir kolej ve Saint-Nazaire'de bir ilkokul da onun adını taşıyor.

Piyotr Kropotkin'in cezası ise 1886 başında Jules Grévy'nin yeniden cumhurbaşkanı seçilmesi şerefine affedildi. Dönmek istediği Rusya ülkeye girmesini reddetmiş, İsviçre sınırdışı etmişti, Fransa'da istenmediğini de iyi biliyordu. Bu sebeple eskiden Londra yakınlarında bir yerde 10 yılını geçirdiği İngiltere'ye yerleşmeye karar verdi, 1917'ye kadar da orada yaşadı.

Kropotkin İngiltere'ye gelir gelmez siyasi faaliyetlerine yeniden başladı ve bir gazete kurdu; *Freedom*. Ama kendini giderek geri plana çekti ve eskiden üstlendiği ajitatörlük görevini bıraktı. Derken propagandada çalışmalarından da çekildi ve kendini *Freedom*'ın yönetimine verdi. Artık görece sakin, ama konferans ve arada yaptığı seyahatlerle kesintiye uğrayan bir hayatı vardı. 1887'de kızı doğdu. Ona, Sibiryadaki uzun

sürgün yıllarının ardından, 1886'da intihar eden erkek kardeşi Aleksandr'ın anısına Aleksandra adını verdi. Aile hayatının tadını böyle keşfetti ve kendini ilk adımlarını Clairvaux'da attığı bahçe işlerine verdi. Artık çalışma arkadaşı da olan Sophie ile birlikte bütün zamanını coğrafya konusunda çalışarak ve anarşi üzerine derin düşüncelere dalarak geçiriyordu. İşin coğrafya tarafında Britanya bilim dünyasıyla iyi ilişkileri vardı. Bilim dergilerine, özellikle *Nature* ve *The Geographical Journal*'a düzenli olarak yazıyordu. Araştırmalarını Londra'daki Royal Geographical Society'ye sundu. Cambridge Üniversitesi ona hocalık önerdi, ama Kropotkin reddetti (çünkü anarşizmle ilgili düşüncelerini dillendirmemesini şart koşmuşlardı). Öteki tarafta ise anarşinin biyoloji alanında bilimsel temelleri bulunduğunu ve tarihin hareketine pek uygun düştüğünü kanıtlama peşindeydi. Kropotkin bütün ilerici çevrelerde saygı duyulan bir isimdi. Romantik devrimci kabul ediliyordu ve aristokrat kökeni ona belli bir hale katıyordu. William B. Yeats, Oscar Wilde ya da Bernard Shaw gibi kalburüstü entelektüellerle görüşürdü. Anarşist hareketin önderleri Louise Michel, Élisée ve Elie Reclus, Emma Goldman, Errico Malatesta... ziyaretine gelirdi.

Onu Proudhon ve Bakunin'den sonra anarşizmin üçüncü büyük teorisyeni haline getiren belli başlı yapıtlarını İngiltere'de geçirdiği dönemde yazıp yayınladı. *Bir İsyancının Sözleri* ve *Ekmeğin Fethi* devrimi ve toplumsal örgütlenmeyi ele alan kitaplardı. Kropotkine *Karşılıklı Yardımlaşma* ile yeni bir Darwinizm okumasına girişti. Biyolojiden antropolojiye, antropolojiden sosyolojiye şunu kanıtlamaya çalışıyordu: Dayanışma, evrim sürecinde var olma

mücadelesinden çok daha önemli, etkin bir faktördür. *Tarlalar, Fabrikalar ve Atölyeler*'de ekonominin ademi merkezileşmesini, tarımla sanayi, çalışmayla eğitim ilişkisini ele alıyordu. *La Grande Révolution Française* [Büyük Fransız Devrimi] halkın Fransız Devrimi'ndeki rolü üzerinde yoğunlaşan ve vaatlerini tutmayan devrimler üzerine düşünce geliştiren hacimli bir kitaptı. Son olarak *Modern Bilim ve Anarşi* ise Kropotkin'in kitabın önsözünde de söz ettiği temel fikirlerinden birinden esinlenmişti: Anarşi doğa bilimlerindeki gelişmenin olmazsa olmaz sonucudur. Kropotkin çağdaş büyük Rus yazarları hakkında yazdığı kitapla edebiyat alanında da eser verdi. Kitapları öncelikle İngilizce olarak yayınlanır, çok ilgi görürdü, Fransa'da da Zola, Barrès, Barbusse ya da Romain Rolland gibi isimler Kropotkin'in kitaplarından övgüyle söz ederdi.

Kropotkin Almanya'yı otoriterliğin kalelerinden biri sayardı ve bu sadece Alman devleti açısından değil sosyalist hareket için de böyleydi. Buna karşılık devrimci geleneği dolayısıyla Fransa, sürgünlere hoşgörölü davranması dolayısıyla da İngiltere hakkında olumlu kanaatleri vardı. Ve tabii o bir Rustu. Dahası, Birinci Dünya Savaşı başlarken tanınmış başka on beş anarşistle birlikte Alman emperyalizmine karşı kutsal birlik çağrısı yapan manifestoya imza atmıştı. Almanya'nın zaferinin Avrupa'daki devrimci perspektifleri daha belirsiz hale getireceğine inanıyordu. Anarşist, enternasyonalist ve antimilitaristlerin büyük çoğunluğu, kendilerinden emin, Kropotkin'in bu yaklaşımını anlamıyor ve onu trajik bir hataya düşmekle eleştiriyorlardı. Bu durumdan yararlananlar, anarşist hareketin itibarını kırmak isteyen Bolşe-

vikler ve devrimden umudunu kesenler oldu. Önceki görüş ve yapıtlarını inkâr ettiği gerekçesiyle birçok dostu Kropotkin'le ilişkisini kesiverdi. Buna karşılık, kendisi gibi kutsal ittifak yanlısı sosyalist çoğunluk ve çoğu muhafazakâr dostu oldu.

Sağlığı giderek bozulan Kropotkin 41 yıllık sürgünden sonra 1917'de Rusya'ya döndü. Hâlâ aşırı bir savaş taraftarıydı. Kerenski Hükümeti ona bakanlık teklif etti, ama Kropotkin reddetti. Bolşevikler iktidarı ellerine geçirdiğinde pek çok anarşisti tutuklayıp gazetelerini yasakladıkları halde savaş sırasındaki tutumundan ötürü Kropotkin'e kin gütmедiler. O ise devrimin nihai amaçları konusunda kendileriyle hemfikir olsa da, Bolşeviklerin iktidarı merkezileştirmesini, Sovyetler üzerinde denetim kurmasını, özgürlükleri kısıtlamasını ve yürürlüğe konan terörü onaylamıyordu. Ama her türlü dış müdahaleyi peşinen mahkûm ediyordu. Sürecin doğru bildiği yönde gelişmesi için yaptığı küçük çaplı girişimler, hatta birçok kez karşılaştığı Lenin nezdindeki müdahaleleri sonuçsuz kaldı. Yalnızlaşan ve umudunu yitiren Kropotkin 8 Şubat 1921'de, Kronstadt ayaklanmasından sadece üç hafta önce öldü.

Ailesi ve dostları Sovyet Hükümeti'nin resmi cenaze töreni düzenleme isteğini geri çevirdi. Moskova'daki cenazesine kara bayraklı yaklaşık yüz bin kişi katıldı. Son anarşist büyük gösteri bu oldu. Otoriteler Kropotkin'in anısını sahiplendi – ama anarşist olarak değil, yazar ve bilim insanı olarak! Moskova'da büyük bir ana caddeye ve bir şehre adı verildi. Bir Kropotkin Müzesi açıldı (1930'lu yıllarda kapatılacaktı). Çok sonraları Moskova şehir merkezinde bir Kropotkin Metro İstasyonu olacaktı. Daha daha sonra ise bir Kropotkin Volkanı.

Yazarın notu

Clémence Royer'nin Piyotr Kropotkin'le fikir yarıştırmak ve onu daha iyi tanımak için Clairvaux Hapishanesi'ne gittiğini bize düşündürtecek hiçbir bilgiye sahip değiliz, bu konuda herhangi bir iz yok. Ama böyle bir buluşma akıldışı sayılmamalı.

Söyleşideki fikir ve önermelerin neredeyse tamamını ikisinin yapıtlarından bulup çıkardık. Alıntılarımız makale ya da kitapların çoğu 1884 sonrasında yayınlandı; ama aynı şeyleri o yıl da düşünüyor olmaları da yine akıldışı değil.

Kaynaklar

Yararlanılan Clémence Royer metinleri:

Introduction à la philosophie des femmes, Cours donné à Lausanne [Kadın Felsefesine Giriş, Lozan'daki Ders Notları], Lozan, Imprimerie Larpin, 1859.

Préface à la première édition de *L'origine des espèces par sélection Naturelle de Charles Darwin* [Charles Darwin'in Doğal Seleksiyon Yoluyla Türlerin Kökeni'nin Birinci Baskısına Önsöz], Paris, Guillaumin, 1862.

De l'illégitimité du droit de coalition [Koalisyon Hakkının Gayrimeşruluğu], *Journal des économistes*, Aralık 1868, 348-374.

Moyens d'améliorer le sort des classes ouvrières [Çalışan Sınıfların Durumunu İyileştirme Yolları], *Journal des économistes*, Mart 1869, 404-429.

Origine de l'homme et des sociétés [İnsanın ve Toplumların Kökeni], Paris, Guillaumin, 1869.

Darwin, in Raige-Delorme ve A. Dechambre, *Dictionnaire encyclopédique des sciences médicales* [Tıbbi Bilimler Ansiklopedik Sözlüğü], cilt 25, Paris, Masson et Asselin, 1864-1889, 695-767.

Etude sur la justice et les inégalités sociales [Adalet ve Sosyal Eşitsizlikler Üzerine İnceleme], *Journal des économistes*, Aralık 1870, 257-287

Sur la craniologie de l'époque quaternaire [Dördüncü Zamanda Kafatası Bilimi Üzerine], *Bulletins et mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris*, 1875, ikinci seri, cilt 8, 188-201.

Le bien et la loi morale: éthique et téléologie [İyi ve Ahlak Yasası: Etik ve Teleoloji], Paris, Guillaumin, 1881.

L'instinct social [Sosyal Güdü], *Bulletins et mémoires de la Société d'anthropologie de Paris*, 1882, üçüncü seri, cilt 5, 707-729.

La domestication des singes [Maymunların Evcilleştirilmesi], *Revue d'anthropologie*, 1887, sayı 2, 170-181.

La psychologie physiologique contemporaine [Çağdaş Fizyolojik Psikoloji], *Revue internationale*, 1887, cilt 14, 5-23.

Proudhon, Pierre Joseph, in L. Say ve J. Chailley, *Nouveau dictionnaire d'économie politique*, [Yeni Ekonomi Politik Sözlüğü], Paris, Guillaumin, 1891-1892, cilt 3, 676-681.

- Comte, Auguste, in L. Say ve J. Chailley, *Nouveau dictionnaire d'économie politique*, Paris, Guillaumin, 1891-1892, cilt 2, 529-540.
- La femme et la natalité [Kadın ve Doğurganlık], *Bulletins et mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris*, 1991, yeni seri, cilt 3, 131-144 (SAP Yayın Komisyonu'nun 1873'te geri çevirdiği tebliğ).
- Autobiographie, in Aline Demars, *Clémence Royer l'intrépide* [Gözüpek Clémence Royer], Paris, L'Harmattan, 2005, 19-42.

Yararlanılan Piyotr Kropotkin metinleri:

- Parole d'un révolté* [Bir İsyançının Sözlere], Paris, Marpin et Flammarion, 1885.
- La morale anarchiste* [Anarşist Ahlak], Paris, Les temps nouveaux, 1889.
- Dans les prisons russes et françaises* [Rus ve Fransız hapisanelerinde] Paris, Le temps des cerises, 2000 (İngilizce birinci baskı: 1887).
- L'entr'aide: un facteur de l'évolution* [Karşılıklı Yardımlaşma: Bir Evrim Faktörü], Paris, Hachette, 1906.
- Champs, usines et ateliers* [Tarlalar, Fabrikalar, Atölyeler], Paris, Stock, 1910.
- La science moderne et l'anarchie* [Modern Bilim ve Anarşi], Paris, Stock, 1913.
- OEuvres*, Textes réunis et présentés par Martin Zemliak [Eserler, Martin Zemliak'ın derleyip sunduğu metinler], Paris, Maspéro, 1976.

Clémence Royer üzerine:

- Claude Blanckaert, "Les bas-fonds de la science française" [Fransız Biliminin Ayaktakımı].
- Clémence Royer, l'origine de l'homme et le darwinisme social, *Bulletin et mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris*, Yeni seri, C. 3, 1991, 115-130 sayfalar.
- Aline Demars, *Clémence Royer l'intrépide. La plus savante des savants* [Gözüpek Clémence Royer. Bilginlerin Bilgini], Paris, L'Harmattan, 2005.
- Geneviève Fraisse, *Clémence Royer. Philosophe et femme de science*, Paris, La Découverte, 2002 .
- Albert Milice, *Clémence Royer. Sa doctrine de vie* [Clémence Royer. Hayat Doktrini], Paris, Peyronnet, 1926.

Piyotr Kropotkin üzerine:

Renaud Garcia, *La nature de l'entraide. Pierre Kropotkine et les fondements biologiques de l'anarchisme* [Karşılıklı Yardımlaşmanın Doğası. Piyotr Kropotkin ve Anarşizmin Biyolojik Temelleri], Lyon, ENS Editions, 2015.

Fernand Planche, Jean Delphy, *Kropotkine*, Antony, Tops/H. Trinquier, 2006.

Errico Malatesta, Sur Pierre Kropotkine, Souvenirs et critiques d'un vieil ami [Kropotkin'e Dair. Eski Bir Dostun Anı ve Eleştirileri], *Studi Sociali*, 15 Nisan 1931 (<http://kropot.free.fr/Malatesta-Kropotkine.htm>).

George Woodcock ve Ivan Avakoumovitch, *Pierre Kropotkine. Le prince anarchiste* [Piyotr Kropotkin. Anarşist Prens], Paris, Calmann-Lévy, 1953.

